

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 303:33

Герасименко Ю.С.,
к.е.н., викладач

Харківський національний аграрний університету ім. В.В. Докучаєва

ПОНЯТТЯ МЕТОДОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті узагальнені різні трактування поняття «методологія» в літературних джерелах. Підкреслено важливу роль методології в економічній науці, а також розглянута її головна мета. Визначено функції, які реалізує методологія; виділено кілька рівнів методології. В даній статті розкрито поняття методології економічних досліджень в аграрному секторі.

Ключові слова: методологія, постулати в науці, економіка, методи пізнання, виробництво, перетворення дійсності, процес пізнання, духовна творчість, методи дослідження, практика.

Постановка проблеми. В науці є декілька базових понять та принципів, спираючись на які будується сам її каркас. Їх, порушення, або недотримання встановлених вимог може піддати сумніви отримані результати та чистоту проведених досліджень. Ще великий фізіолог І.П. Павлов відмічав: «Метод найперша основна річ. Від методу, від способу дії залежить вся серйозність дослідження. Вся справа в гарному методі» [1, С. 16]. Більш того, відомий крилатий вислів філософа Л. Фейербаха про «людину як центр усієї методології» [2]. В даному випадку можна також згадати ще більш відомий вислів філософа Давньої Греції Протагора, який свого часу висловив думку «людина - міра всіх речей» [3]. Відволікаючись трохи від теми даної статті, слід сказати, що наведена цитата визвала в науковому співтоваристві широку дискусію. Стосовно економіки, було висунуто протилежний тезис про «економіку в людині» з розглядом суспільного процесу як руху до «економіки в людині» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічний аналіз у структурі економіко-теоретичних та історико-економічних досліджень повинен бути пов'язаний з системою сучасних наукових уявлень щодо змісту та дослідних завдань методології економічної теорії. Науковий метод характеризує структуру, процедуру, особливості організації та проведення наукової діяльності й одержання її результатів.

Як відмічає І. Стюарт – одна з головних функцій методології полягає в тому, щоб передбачити перспективи [5, С. 7]. При цьому, з точки зору автора головне завдання методолога полягає в тому, щоб поставити прямі і незручні питання: Що ми робимо? Чому ми це робимо? Робимо ми це правильно? Історія економічної теорії – це історія економічної методології, оскільки за висловом М. Блауга, «всі твердження в історії науки мають методологічний підтекст ... і всі твердження про методологію науки точно також мають історичний підтекст» [6, с. 81].

Дж. Робінсон назвала методологію «свого роду скринькою з інструментами». «Вона відображає спробу розробити метод економічного дослідження і тому може сприяти нашому пізнанню реальної дійсності лише опосередкованим чином. Лише застосовуючи свій інструментарій при дослідженні фактів, що спостерігаються, економісти можуть побудувати таку модель реальної дійсності, розробці якої і має слугувати створений інструментарій» [7, с. 37].

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення поняття методології економічних досліджень в аграрного секторі.

Виклад основного матеріалу. А. Гальчинський також підкреслює особливо важливу роль методології в економічній науці: «Знання основ методології - це ключ для пізнання економічної теорії з середини, до творчого осмислення науково-теоретичних постулатів, усвідомлення того, як економіс-

ти формують інструментарій свого аналізу, аргументують наукові узагальнення [8, С. 12]. Таким чином, один з головних постулатів в науці - це методологія. Взагалі вважається, що метод (греч. *methodos* - шлях, спосіб дослідження, викладу) - система правил і прийомів підходу до вивчення явищ і закономірностей природи, суспільства, мислення; планомірний шлях, спосіб досягнення певних результатів у науковому пізнанні й практичній діяльності; взагалі прийом, спосіб або спосіб дії [9]. Методологія допомагає дослідникам і окремих економічних явищ і процесів, різних економічних систем усвідомити загальні закономірності самого процесу пізнання, розкриття істини, її критеріїв тощо [10].

Але, як справедливо відмічає В. Андрійчук поняття методології - не має єдиного трактування в літературних джерелах, у тому числі й у довідниках, що можна пояснити його складністю та багатозначністю [11]. В великому тлумачному словнику В.Т. Буселя поняття «методологія» висвітлюється під двома кутами зору. Перша позиція трактує її як вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, а друга як сукупність методів дослідження, що застосовується в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання [12]. В «Філософському словнику» методологія характеризується як «1) сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що використовуються в будь-якій науці; 2) галузь знання, що вивчає засоби, передумови і принципи організації пізнавальної і практично-перетворювальної діяльності» [13, С. 278].

Таким чином, поняття методології науки вживається в самих різних тлумаченнях. Іноді під методологією розуміється вся філософія взагалі або філософія науки зокрема. Звичайно, методологія найтісніше пов'язана з філософією, оскільки саме філософії служить світоглядною основою будь-якої методології. В той же саме час В. Андрійчук підкреслює, що ні в філософії, ні в інших науках не виділяється окремий розділ (розділи) про методологію, тобто як вчення, якому мають бути притаманні такі властивості, як змістовність, цілісність, логічність і структурованість [11, С. 87].

Сучасна філософія науки становить загальнонаукове підґрунтя та когнітивну основу

для реалізації методологічної рефлексії історичного розвитку економіко-теоретичного знання в цілому, його окремих етапів наукової зрілості та відповідних їм типів наукової раціональності зокрема.

Нерідко під методологією науки розуміють сукупність будь-яких, досить загальних методів дослідження. При такому підході зникає різниця між універсальними теоретико-пізнавальними методами приватних наук, не кажучи вже про те, що ніяка проста сукупність методів не становить ще методології. Це скоріше об'єкт дослідження методології як загального вчення про метод. З другого боку, існує і занадто вузький погляд на методологію, коли вона розглядається як теоретична основа деяких спеціальних, досить приватних прийомів і засобів аналізу.

В цьому зв'язку Г. Рузавін відмічає, що в даному випадку швидше говорити тут про методику [14]. Далі він робить висновок, що і надмірно широке, розширювальне, і надмірно вузьке, обмежувальне поняття методології науки не можуть вважатися правильними, так як вони не виділяють особливий предмет цієї науки і не аналізують ті специфічні поняття, засоби і способи дослідження, які вона використовує. Головною метою методології науки є вивчення тих засобів, методів і прийомів дослідження, за допомогою яких здобувається нове знання в науці.

Однак методологія потребує більш широкого - цілісного підходу, що передбачає включення до предмета дослідження не лише об'єкта, а й суб'єкта економічної діяльності, зосередження уваги на їх взаємозалежності та взаємодії [8]. Хоча при цьому слід наголосити на відносності понять суб'єкта та об'єкта в економічних дослідженнях від сфери науки. Суб'єктом може бути окремий індивід, колектив, соціальна група, клас і суспільство загалом. Якщо цю роль виконує суспільство, до суб'єкта входять різноманітні прилади, експериментальні установки, комп'ютери тощо, тоді як на рівні індивідуума вони виступають лише засобами, умовами діяльності суб'єктів [15, С. 187].

Таким чином, методологія як загальне вчення про метод не зводиться до простої сукупності ні приватних, ні загальних методів дослідження. При аналізі як конкретних, так і більш загальних методів дослідження вона вивчає перш за все можливості і межі

застосування цих методів в процесі досягнення істини, їх роль і місце в пізнанні.

Слід окремо підкреслити, що економіка як суспільна наука має свої особливості, які відрізняють її від природних наук. Так, Степаненко С.В. [16] виділяє такі відмінності:

- соціальна система має надзвичайну складність і комплексність, обумовлені поєднанням у них фізичних, біологічних та соціальних процесів;
- соціальна система, на відміну від біологічної, є відкритою;
- на відміну від біологічних систем, у яких зворотні зв'язки виявляються як "подразнення – реакція", у соціальних системах вони формуються і здійснюються на основі знань, досвіду, інформації, що вирішальним чином впливає на цілісність та функціонування соціальної системи;
- у практичній діяльності людей формуються й реалізуються їхні індивідуальні та спільні цілі.

При дослідженні економічних явищ, як відмічає академік В. Геєц необхідні певні застереження, які свідчать про те, що в суспільстві мало абсолютних законів, а здебільшого спостерігається дуже специфічний їх прояв залежно від різного культурно-історичного контексту [17]. Наслідок цього, по-перше, стало, на думку автора, став певний виклик сучасному шаблону неоліберальної економічної науки. По-друге, необхідність подолати дуже поширений вульгарний об'єктивізм, успадкований від методології нашого минулого. По-третє, необхідно зробити акцент на домінуванні розвитку на власній основі, в якому є важливою історична традиційність, яка має об'єктивістську природу, що особливо важливо в умовах глобалізації процесів і необхідності дотримання принципу рівноправності. По-четверте, необхідно забезпечити пріоритет стратегічних підходів, які в сучасному житті часто мінімізовані при напрацюванні та реалізації політики в багатьох сферах життєдіяльності людини [17, с.8].

В контексті даної проблеми слід відмітити позицію І. Сулова, який виділяє загальні, загальнонаукові та поняття економічної науки, вироблені на попередніх етапах розвитку науки, а також економіко-математичні й статистичні методи [18].

С.В. Мочерний основними структурними підсистемами методології економічного дослідження на абстрактному рівні вважає:

- 1) загальні;
- 2) загальнонаукові;
- 3) специфічні;
- 4) дисциплінарні та міждисциплінарні [10].

Далі він наводить основні структурні підсистемами діалектичного методу дослідження в економічній теорії є:

- 1) філософські принципи, до яких належать принципи матеріалізму, розвитку, саморуху, відображення, суперечності, детермінізму, взаємодії, об'єктивності тощо;
- 2) загальнонаукові принципи, до яких належать системний, структурно-функціональний, моделювання та ін.;
- 3) закони діалектики, які водночас виконують гносеологічну функцію. До них належать закони єдності і боротьби суперечностей, кількісно-якісних змін та заперечення;
- 4) категорії діалектики, найважливішими з яких є сутність і явище, зміст і форма, причина і наслідок та ін.;
- 5) економічні закони, які є достатньо науково обґрунтованими попередніми дослідниками і виконують пізнавальну функцію при вивченні сучасної економічної системи [10].

Критики "ортодоксального кейнсіанства" протиставили йому теорію раціональних очікувань, що спиралася на класичні уявлення про національний дохід, попит та пропозицію, співвідношенні реальних і номінальних величин, механізми функціонування ринкової економіки.

П. Папковська дає наступні тлумачення поняття "методологія":

- ◆ як найбільш загального (філософського) методу пізнання;
- ◆ як системи методів, які використовуються тією чи іншою наукою;
- ◆ як особливої галузі знань, покликаної слугувати своєрідним джерелом, звідки інші конкретні науки запозичують методи досліджень;
- ◆ як філософського вчення про методи пізнання та практики [19, С. 12].

Далі автор наводить власне визначення методологія як вчення про методи пізнання і перетворення дійсності; застосування прин-

ципів світогляду до процесу пізнання, духової творчості і практики [19, С.21]. Для конкретних наук методологія пізнання (дослідження) є сукупністю методів і засобів, спрямованих на рішення поставлених проблем.

Методологія реалізує три функції:

- отримання і створення нового знання;
- перетворення цього знання у вигляді нових понять, категорій, законів, гіпотез, ідей, теорій;
- організація використання нових знань в практичній діяльності [19, С. 23].

З точки зору В. Андрійчука необхідно виділити кілька рівнів методології [20, С. 88.]. А саме три рівня:

- філософську (фундаментальну);
- методологію певної науки;
- методологію наукового дослідження.

Висвітлюючи зміст методології науки автор в своєму підручнику «Економіка аграрних підприємств», підкреслював, що всі науки, в тому числі економічні, є емпіричними, такими, що базуються на достовірних фактах. Тому на першому етапі дослідження економісти використовують індуктивний метод [11]. Таке твердження пов'язане з питанням, яке впродовж історії науки взагалі, а значно пізніше історії економічної науки, було предметом жвавого обговорення, причому нерідко з формуванням протилежних позицій. У будь-якому науковому дослідженні і економічному зокрема особливу роль відіграють принципи методології, під якими розуміються певні визначальні установки суб'єкта пізнання щодо відносності, можливості, допустимості і доцільності застосування, використання того чи іншого методу, тієї чи іншої методики, або ж того чи іншого способу в науково-пізнавальній діяльності, на підставі яких здійснюється оцінювання ступеня істинності отриманої інформації [21, С. 6]. Природа економічних явищ досить складна і специфічна. Це пояснюється тим, що розміри і кількісні їх взаємозв'язки зумовлюються значною різноманітністю факторів, що діють у часі й просторі, з неоднаковою швидкістю і напрямом змін явищ. З точки зору А. Опрі вивчення суспільних явищ повинне ґрунтуватися на наукових принципах, які виходять із знання суті досліджуваних явищ, економічних понять і категорій [22]. Лише за таких умов

можна переходити до вивчення системи економічних показників при дослідженні того чи іншого явища. Почнемо з розгляду питання їх наукової обґрунтованості.

У зв'язку з цим, безумовно, слід звернутися до позиції Ф. Бекона, який в одній із своїх праць розвив основи наукової індукції. По Бекону наука повинна бути раціональною переробкою фактів досвіду, а основою для її висновків будуть положення, засновані на поняттях, добутих за допомогою узагальнень, або індукцією [23, С. 12]. Ним же використане образне порівняння для характеристики ролі метода в науковому пізнанні. Метод – це своєрідний ліхтар, що освітлює шлях, а навіть кульгавий, якщо буде йти з ліхтарем по дорозі, випередить того, хто біжить потемки без дороги.

Як вважає Т. Гайдай філософсько-історичне осмислення розвитку економічної науки дозволяє дійти висновку про те, що з підвищенням її зрілості спостерігається актуалізація науково-методологічної проблематики [24]. Фундаментальною ознакою наукового внеску багатьох економістів-методологів стало те, що їх зусиллями вдалось поставити методологію економіко-теоретичних досліджень на потужний ґрунт сучасної філософії науки. Цьому, з його точки зору, сприяє комплекс ендогенних та екзогенних факторів розвитку науки. Основними ендогенними факторами на думку автора є наступні:

- взаємодія онтологічних та гносеологічних чинників розвитку науки в процесі зростання ступеня її зрілості;
- професіоналізація даної наукової галузі та її подальше поглиблення;
- потужні структурні теоретико-методологічні зрушення в науковій галузі;
- теоретико-методологічні кризи та модернізації в процесі здійснення наукових революцій;
- посилення тенденції до ускладнення та поглиблення структурно-методологічної диференціації, властивої науці сучасного історичного типу [24, С. 8].

До екзогенних факторів, як вважає Т. Гайдай відносить такі:

- розвиток філософії науки та її вплив на способи методологічної рефлексії в певній науковій галузі;

- розвиток епістемології як загальнонаукової методології теоретичного пізнання;
- розвиток та зміни загальнонаукового світогляду дослідників;
- здійснення міждисциплінарних методологічних впливів природничих та суспільних наук, реалізація міждисциплінарних методологічних запозичень, які сприяють розширенню власного методологічного (аналітичного) апарату даної наукової галузі [24, С. 9].

Накопичене знання дозволяє теорії повніше осмислити економічні події, і тоді колишні уявлення перестають влаштовувати вчених як спрощені, що не враховують нововиявлених сторін економічних процесів, виявляються "невідповідності" теорії і реальності. У багатьох випадках "криза" економічної теорії - це проблема невідповідності її передумов і висновків різко змінених обставин.

На початку 1970-х років американські економісти Р. Лукас і Т. Сарджент в спільній доповіді відзначали, що перед дослідниками тепер стоїть лише завдання вирішити, "які залишки тієї інтелектуальної спадщини, яка здобула популярність під ім'ям кейнсіанської революції, можуть бути використані в якості бруксту ..., а які можуть бути повністю забраковані» [25].

Одна з перших і кращих робіт за методологією економічної науки це есе Джона Стюарта Мілля 1836 року [26]. Мілля був переконаним емперистом і вважав, що економіка - наука загадкова. До речі, з даним глобальним висновком і сьогодні може погодитися переважна більшість економістів. З точки зору Мілля економічні висновки, рідко піддаються перевірці і іноді здаються бездоказовими. Крім того, конкретні передбачення, засновані на економічній теорії, бувають неточними, а бувають і відверто помилковими.

Він також відмічав, що «Виробництво, річ не незмінна, а яка все збільшується. В тих випадках, коли погані установи або низький рівень розвитку ремесел не стримують виробництво, його продукт, як правило, має тенденцію до збільшення; тенденцію, котра стимулюється це тільки бажанням виробників примножити власні засоби споживання,

але і зростаючої кількості споживачів. Ніщо в політичній економії не може бути важливіше за встановлення закону цього збільшення виробництва, вияснення умов, яким підлягає цей закон, і вирішення питання про те, чи існують які-небудь практичні межі дії цього закону і які вони» [27, с. 225]. Для нього безсумнівним було те, що помилкові думки про ті чи інші проблеми в економічній теорії можуть приносити (і приносять) немало шкоду в дійсності [28, С. 199].

На думку Мілля, базові передумови економічної науки пов'язані або з психологією, або з технічними закономірностями, такими як, наприклад, закон спадної віддачі, і в цьому випадку вони засновані безпосередньо на результатах експериментів. Тому, як вважає Мілля, висновки економістів треба приймати з обережністю, тому що вони не враховують багато факторів. Економісти повинні бути готові допускати різноманітні перешкоди, а також повинні розуміти, що їх передбачення можуть виявитися абсолютно помилковими, навіть якщо їх теорія в своїй основі вірна.

Макс Вебер також віддав значну увагу дискусії між дедуктивним та індуктивним методами [29]. Він зокрема підкреслював: «Абстрактний» теоретичний метод ще й тепер різко і непримиримо протистоїть емпіричному історичному дослідженню. Прихильники абстрактно-теоретичного методу абсолютно праві, коли вони стверджують, що замінити історичне пізнання дійсності формулюванням законів або, навпаки, вивести закони в строгому сенсі слова з простого ряду положень, історичних спостережень методично неможливо. Для виведення законів - а що це повинно бути головною метою науки, їм представляється без сумнівним - прихильники абстрактно-теоретичного методу виходять з того, що ми постійно переживаємо через людську дійсність... За своїм змістом дана конструкція носить характер утопії, отриманої за допомогою мисленого посилення певних елементів дійсності» [28, С. 348].

Щоб узагальнити вище сказане ми все представили в таблиці 1 для систематизації поняття «методологія».

Таблиця 1

Бачення поняття «методологія» в економічній літературі відомих науковців

Фізіолог І.П. Павлов	«Метод найперша основна річ. Від методу, від способу дії залежить вся серйозність дослідження. Вся справа в гарному методі».
Філософ Л. Фейербах	Крилатий вислів «людину як центр всієї методології».
Філософ Протагор	Вислів «людина - міра всіх речей».
І. Стюарт	Функція методології - передбачити перспективи. Головне завдання методолога - поставити прямі і незручні питання: Що ми робимо? Чому ми це робимо? Робимо ми це правильно?
М. Блауг	Вислів «всі твердження в історії науки мають методологічний підтекст ... і всі твердження про методологію науки точно також мають історичний підтекст»
Дж. Робінсон	Назвала методологію «свого роду скринькою з інструментами».
А. Гальчинський	«Знання основ методології - це ключ для пізнання економічної теорії з середини».
О.В. Колесников	Метод - шлях, спосіб дослідження, викладу.
С.В. Мочерний	Методологія допомагає дослідникам усвідомити загальні закономірності самого процесу пізнання, розкриття істини, її критеріїв.
В.Т. Бусель	Методологія - вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу та сукупність методів дослідження.
Философский словарь за ред. Фролов И.Т.	Методологія - сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів та галузь знання.
Г. Рузавін	Головною метою методології науки є вивчення тих засобів, методів і прийомів дослідження, за допомогою яких здобувається нове знання в науці.
	Методологія вивчає можливості і межі застосування цих методів в процесі досягнення істини, їх роль і місце в пізнанні.
П. Папковська	Методологія – це вчення про методи пізнання і перетворення дійсності.
Ф. Бекон	Вислів «метод – це своєрідний ліхтар, що освітлює шлях, а навіть кульгавий, якщо буде йти з ліхтарем по дорозі, випередить того, хто біжить потемки без дороги».
Таким чином, поняття методології науки вживається в самих різних тлумаченнях. Іноді під методологією розуміється вся філософія взагалі або філософія науки зокрема.	

*Джерело: авторська розробка

Висновки. Поняття методології економічних досліджень в аграрного секторі визначається нами як спосіб дослідження економічних процесів побудованих на відповід-

них принципах, прийомах та методах, які віддзеркалюють особливості взаємодіє між людиною та природою при виробництві сільськогосподарської продукції.

Список літератури

1. Павлов И.П. Лекции по физиологии [Текст] 1912-1913 гг. / И.П. Павлов. - М.: Изд. Академии наук СССР, 1952. - 331 с.
2. Фейербах Л. История философии. Собрание произведений в 3-х томах. Т. 1. - М.: 1967. - 326 с.
3. Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. / Диоген Лаэртский. М.: Мысль, 1979. - 624 с.
4. Гребнев Л. От "человека в экономике" к "экономике в человеке"? / Л. Гребнев // Вопросы экономики. - 2006.- №46. - С.44-56.
5. Гринуэй Д. Панорама экономической мысли конца XX столетия. В 2-х т. / Д. Гринуэй, М. Блины, И. Стюарт. - С.Пб: Экономическая школа, 2002.- 743 с.
6. Степин В.С. Философия науки. Общие проблемы: учебник / В.С. Степин. М.: Гардарики, 2006. – 384 с.
7. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. – М.: Прогресс, 1986. – 472 с.
8. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А.С. Гальчинський // К.: «АДЕФ-Україна», 2010. - 572 с.

9. Колесников О.В. Основы научных исследований. 2-ге вид. випр. та доп. Навч. посіб. - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 144 с.
10. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження / С.В. Мочерний // Львів: Світ, 2001. - 416 с.
11. Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. - 2016. - №7. - С. 87-94.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. - К.: Ірпек ВТФ "Перун", 2005. - 1728 с.
13. Философский словарь / За ред. Фролов И.Т. М.: Политиздат, 1986. - 590 с.
14. Рузавин Г.И. Методы научного исследования / Г.И. Рузавин // М.: «Мысль», 1975. - 237 с.
15. Алексеев П.В. Философия / П.В. Алексеев, А.В. Панин // 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ТК Велби, Проспект, 2005. - 608 с.
16. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) [Текст]: монографія / Степаненко С.В. - К.: КНЕУ, 2008. - 312 с.
17. Геєць В. Політико-економічні засади дослідження сучасного суспільства / В. Геєць // Економіка і прогнозування. - 2015. - №3 - С. 5-13.
18. Суслов И.П. Методология экономического исследования / Суслов И.П. // М.: Экономика, 1983. - 216 с.
19. Папковская П.Я. Методология научных исследований: Курс лекций / П.Я. Папковская // Мн.: "ТОВ "Інформпресс", 2002. - 176 с.
20. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник / В.Г. Андрійчук. - К.: КНЕУ, 2004. - 684 с.
21. Єрмаков О.Ю. Методологія економічного дослідження аграрних проблем / О. Ю. Єрмаков // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 3(80), том 2. - 2014. - С. 3-12.
22. Опря А.Т. Науково-методологічні принципи забезпечення надійності результатів дослідження економічних явищ (можливості і обмеження методів статистики) / А.Т. Опря // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Серія: Економічні науки. - 2010. - Випуск 1. Том 1. - С. 169-179.
23. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. - М.: Политиздат, 1986. - 590 с.
24. Гайдай Т. Методологічні ознаки історичних типів наукової раціональності економічної теорії у вимірі сучасної філософії науки / Т. Гайдай // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - 2015. - №11. - С. 6-12.
25. Рудакова И. Основное течение экономической теории: потенциал и научная критика / И. Рудакова // Вопросы экономики. - 2001. - №12. - С. 42-54.
26. Блауг М. Милль, Джон Стюарт. 100 великих економістів до Кейнса / М. Блауг - СПб.: Економікус, 2008. - 352 с.
27. Лукашевич В.К. Философия и методология науки: Учебное пособие / В.К. Лукашевич // Минск: Современ. шк., 2006. - 320 с.
28. Скотний П. Економічна теорія в парадигмі методології позитивізму / П. Скотний // Вісник Львівського університету. Серія економічна. - 2012. - № 48. - С. 195-202.
29. Макс Вебер. Избранные произведения / Макс Вебер // М.: Прогрес, 1990. - 432 с.

Summary. *Various interpretations of the concept "methodology" in the literature sources are generalized. An important role of methodology in the economic science is highlighted and also its main aim is examined. The functions which methodology realizes are defined. The concept of methodology of the economic researches in the agrarian sector is revealed in this article.*

The aim of the article is to determine the concept of economic researches methodology in the agrarian sector.

V. Andriychuk defines the concept of methodology – there is not any interpretation in the literature sources including reference books, which can be explained by its complexity and polysemy. In a big interpretative dictionary by V.T. Bussel the concept "methodology" is explained from two visual angles. The first position interprets it as a study about a scientific method of perception and transformation of the world, and the second as a collection of research methods which is used in any science according to the peculiarity of a perception object. In "Philosophy Dictionary" the methodology is characterized as 1) a totality of perceptive measures, methods, ways which are used in any science; 2) the field of knowledge which learns the ways, backgrounds and principles of arrangement of cognitive and practical and reform activity".

We define the concept of methodology of economic researches in the agrarian sector as a way to investigate economic processes on the appropriate principles, ways and methods, which reflect the peculiarities of interaction between a person and nature while producing agricultural products.

Thus, the concept of methodology of science is used in a variety of interpretations. Sometimes the whole philosophy in general philosophy of science in particular is understood under methodology. Of course, methodology is most closely associated with philosophy, because exactly philosophy is the ideological basis of any methodology. At the same time V. Andriychuk emphasizes that a separate section (sections) about methodology is neither in philosophy nor in other sciences separated, as the study which must have such inherent properties as consistency, integrity, logic and structuring.

Keywords: *methodology, postulate in science, economics, methods of perception, production, reality transformation, perception process, spiritual creation, research methods, practice.*

УДК 334.73

Єременко Д.В., к.е.н, доцент
Єременко Л. В., к.психлог.н., ст.. викладач
Таврійський державний агротехнологічний університет

ФЕРМЕРСЬКЕ СЕЛО: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

***Анотація.** В статті розглянуто особливості сучасного функціонування малих форм аграрного виробництва. Доведено необхідність дослідження розвитку малого аграрного підприємництва з урахуванням зміни глобальної економічної та філософської парадигми. В статті зазначається, що основою товарного сільськогосподарського виробництва на рівні сільських територій є фермерські господарства. В статті проаналізовано певні аспекти державної політики щодо сприяння розвитку малого аграрного підприємництва. Автор наголошує на необхідності нових підходів щодо забезпечення ефективного функціонування селянських господарств товарного та дрібнотоварного типів. Сформульовано основні засади моделі «фермерського села» як концептуальної основи розвитку малих форм аграрного виробництва, яка дозволяє забезпечувати процес розбудови сільських територій.*

***Ключові слова:** фермерські господарства, селянські господарства, філософська парадигма, державне регулювання економіки.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі функціонування вітчизняного аграрного виробництва набуває особливого значення забезпечення економічної діяльності малих форм аграрного підприємництва на засадах сталого розвитку, що передбачає не тільки відтворювальний характер виробництва сільськогосподарської продукції, а й інтеграцію селянських господарств у вирішення проблем сільської громади. Однак при цьому потребують певного коригування відповідні аспекти державної політики, як в сфері аграрного виробництва, так і в плані розбудови сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку фермерських господарств як складової системи вітчизняного аграрного підприємництва знайшли своє відображення в працях В.К. Збарського, М.І. Кісіля, Ю.П. Макаренко, М.Й. Маліка, Т.І. Яворської та ін. Теоретичні аспекти функціонування селянських господарств як соціально-економічного утворення розглядалися в працях Н.П. Макарова, С.А. Подолінського, А.Н. Челінцева, О.В. Чайнова та ін. Проте, на нашу думку, потребують подальшого вивчення питання практичної реалізації концепції конкурентоспроможного розвитку малих форм аграрного підприємства, що функціонують на базі сільських територій.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення теоретичних засад розвит-

ку малого аграрного підприємництва як невід'ємної складової розбудови сільських територій, сутнісний аналіз понять «фермерське господарство» та «селянське господарство».

Виклад основного матеріалу. Існуюча концепція передбачає можливість державної допомоги для обмеженої кількості сільськогосподарських виробників, припускаючи водночас здатність суб'єктів аграрного підприємництва самостійно утворювати об'єднання кооперативно-корпоративного типу. Держава не бере на себе функції створення належного інфраструктурного забезпечення розвитку галузі, перекладаючи їх на підприємницьке середовище, яке, згідно стандартам ліберальної економічної моделі, має самостійно визначатися із напрямом господарської діяльності, необхідним ресурсним забезпеченням та самостійно задовольняти потреби у ресурсній базі. Згідно принципів даної ліберальної парадигми здійснювався процес «фермеризації» вітчизняного аграрного виробництва, результатом якого мало стати створення на базі великих село утворюючих сільськогосподарських підприємств низки самостійних підприємницьких структур приватно-сімейного типу.

Проте, проголошення першості індивідуальної економічної свободи над необхідністю забезпечення стійкого розвитку господарства в системі колективного соціально-економічного утворення за сучасних умов

викликало низку проблем, системного характеру. Запропонована модель фермерського сільськогосподарського виробництва передбачала лише копіювання існуючої закордонної системи функціонування малих форм аграрного підприємництва, не враховуючи особливостей вітчизняного соціально-економічного та інфраструктурного середовища.

На нашу думку, значною мірою вплинуло на даний підхід сутнісне протиріччя між вітчизняним та західним розумінням поняття «селянське господарство» та висновками, що випливали з цього. Англomовна економічна наука визначає термін «селянське господарство» як «*farm*», а власника господарства як «*farmer*», тобто передбачається, що дана економічна одиниця займається виробництвом товарної сільськогосподарської продукції. Вітчизняні економісти-аграрники розділяють «фермерські господарства», що відносять до сфери малого та середнього аграрного підприємництва, і селянські господарства, які функціонують на дрібнотоварних засадах. Остання група сільгоспвиробників не набула чіткого визначення чинним законодавством та нормативними документами, що відбивається на різності дефініцій та принципів відповідності ним аграріїв («особисте селянське господарство», «господарство населення», «сільське домогосподарство» тощо).

Однією з причин таких протиріч є специфіка історичного становлення вітчизняного селянства як соціальної групи та, певною мірою, форми життєдіяльності. Якщо європейський, і особливо американський фермер, із самого початку були повноцінними суб'єктами господарських відносин в межах власної національної економічної системи, то селянські господарства України постійно є об'єктом державних ініціатив щодо реформування аграрного виробництва.

Результатом постійного адміністративного тиску з боку держави стало намагання вітчизняного селянства уникати даних взаємовідносин, в яких ним відводилася функція постачальника ресурсів (часто безкоштовно). Цим і пояснюється феномен групи виробників, які у чинному законодавстві свого часу отримували назви «особисте підсобне господарство», «особисте селянське госпо-

дарство», «підсобне господарство», «господарство населення» та ін. Необхідно відзначити, що дрібнотоварне сільськогосподарське виробництво існувало навіть за найскрутніших часів командної економіки, а за сучасних умов є способом самовиживання осіб, які займаються даним видом діяльності, використовуючи виключно власну працю. За сучасних умов дрібнотоварний сектор аграрного виробництва являє собою спосіб альтернативної економічної життєдіяльності для аграріїв, які не мають змоги або бажання офіційно оформлювати свій статус.

Саме тому практична уніфікація малих форм аграрного виробництва в напрямку примусового набуття ними статусу юридичної особи, на нашу думку, не відповідає сутності функціонування вітчизняного селянства, його філософії, соціально-економічній природі. Повернення до хуторської моделі сільськогосподарського виробництва за сучасних умов означатиме ліквідацію сільської общини і, як наслідок, занепад села як соціально-адміністративної одиниці. Причиною цього є той факт, що сільськогосподарські землі привертають до себе увагу юридичних та фізичних осіб, діяльність яких не інтегрована в процес розвитку сільських територій. Внаслідок цього, сучасний перерозподіл земель сільськогосподарського призначення досить часто призводить до витіснення селян із системи земельних відносин як землекористувачів. Враховуючи загальну деіндустріалізацію села, зазначення процеси, в свою чергу, призводять до негативних соціальних наслідків.

Таким чином, виникає об'єктивна необхідність створення альтернативної системи функціонування підприємницьких структур, діяльність яких має враховувати обов'язковий характер сталого розвитку сільських територій як невід'ємну складову свого подальшого існування. Оскільки економічною базою даної моделі, на нашу думку, доцільно вважати фермерські господарства, то в якості визначення пропонується дефініція «фермерське село» або «село фермерського типу».

Головною метою фактичної реалізації моделі фермерського села є забезпечення гармонійного співіснування підприємницьких структур селянського типу в межах од-

нієї адміністративної одиниці, стимулювання ведення ними господарської діяльності на принципах сталого розвитку. Основними принципами функціонування зазначеної системи мають бути наступні.

Відхід від стереотипу щодо наявності значних земельних площ як невід'ємної складової ефективного функціонування фермерського господарства. Основою конкурентоспроможної економічної діяльності суб'єкта аграрного підприємництва в сучасних умовах є комплексне використання наявного ресурсного потенціалу, причому основним напрямком підвищення ефективності його використання має бути не пошук дешевих земельних або трудових ресурсів, а запровадження нових техніко-технологічних рішень, а також організаційні трансформації, налагодження плідної співпраці із суб'єктами аграрного виробництва в рамках міжгосподарських об'єднань.

Забезпечення гармонійного та взаємовигідного співіснування господарств споживчого та товарного типів. Економічні реалії сьогодення переконливо підтверджують безперспективність спроб малих форм аграрного виробництва самостійно вирішувати проблеми конкурентоспроможного здійснення господарської діяльності. Залучення додаткових ресурсів, забезпечення стабільного збуту власної продукції, загальне зниження ступеню економічного ризику діяльності, - все це можливо досягти шляхом створення на базі сільських населених пунктів системи інтеграційних структур (формальних та неформальних), із неодмінною участю споживчих господарств, або товарних господарств, що не мають відповідного юридичного статусу.

Стимулювання до збільшення кількості товарних господарств за рахунок диверсифікації їхньої діяльності та відповідної еволюції селянських господарств споживчого типу. Основою сталого розвитку сільських територій є забезпечення високого рівня зайнятості селян, наявність діючих об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури. В цьому аспекті збільшення чисельності підприємницьких одиниць, функціонування яких прямо чи опосередковано пов'язана із сільськогосподарським виробництвом (надання

інформаційно-консультаційних послуг, переробка, зберігання продукції тощо) дозволить створювати максимальну кількість робочих місць, причому сама праця не буде носити некваліфікований характер. Ще одним наслідком наявності умов для успішної економічної діяльності малих форм господарювання за різних галузевими напрямками стане прискорення процесу легалізації товарного сільськогосподарського виробництва в господарствах населення виключно на добровільних засадах, що, в свою чергу, позитивно вплине на дохідну частину місцевих бюджетів.

Набуття фермерськими господарствами та їхніми об'єднаннями статусу повноцінного інституту регіонального та національного рівня (власної стратегії розвитку, участь в процесі розбудови сільських територій на правах суб'єкта із певними правами та повноваженнями). Одним з наслідків отримання статусу юридичної особи підприємця має бути не тільки функція платника податків, а й повноваження впливати на характер їхнього розподілу. Логічне поєднання повноважень та обов'язків стане стимулом для якісного розвитку вітчизняного малого аграрного бізнесу.

Практична реалізація даної моделі ускладнюється негативним впливом зовнішніх та внутрішніх факторів (табл.1). Зокрема, те стосується проблем самоорганізації суб'єктів малого аграрного підприємництва, відсутністю належних практичних навиків в сфері створення інтеграційних утворень та ефективного керівництва ними. Також викликає занепокоєння пасивна позиція державних інститутів щодо реального стимулювання розвитку малих форм аграрного виробництва.

Одним з напрямків вирішення існуючих проблем є активізація співпраці представників малого аграрного підприємництва із органами місцевого самоврядування, а також регіональними науково-навчальними центрами. Отримуючи належне інформаційне забезпечення та інтегруючись в систему державних інститутів як повноцінний суб'єкт, аграрії матимуть змогу реально вплинути на перспективи власного розвитку.

SWOT - аналіз реалізації концепції «фермерського села»*

	Позитивні	Негативні
Внутрішні сторони	<ol style="list-style-type: none"> 1. Стійкість господарств до негативного зовнішнього впливу. 2. Потенційна готовність селян до утворень неформальних об'єднань на базі сільських територій. 3. Наявність існуючих формальних та неформальних зв'язків між членами селянських громад. 4. Здатність до самовідтворення ресурсного потенціалу (трудові та земельні ресурси) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність практичних навиків до створення і керування складним соціально-економічним утворенням із забезпеченням його стратегічного розвитку. 2. Консервативність селян щодо сприйняття нових організаційно-економічних форм господарювання. 3. Неоднорідність селянських господарств щодо мети діяльності, рівня ресурсного забезпечення та галузевого напрямку.
Зовнішні можливості та загрози	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання попиту на сільськогосподарську продукцію на зовнішньому ринку. 2. Системна криза низки несільськогосподарських галузей. 3. Наявність постійного попиту на сільськогосподарську продукцію продовольчої групи на внутрішньому ринку. 4. Загальний вектор державної політики в аграрній галузі. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Відсутність реалізованої стратегії розбудови сільських територій. 2. Домінування крупних агрокомпаній в системі збуту сільськогосподарської продукції та надання сервісних послуг. 3. Відсутність інформаційного забезпечення для розвитку суб'єктів малого та середнього аграрного підприємництва.

*Авторська розробка

Висновки. Сучасний стан функціонування аграрного підприємництва характеризується зростанням ролі малих форм аграрного виробництва як важливої складової розвитку галузі, а також фактором, що визначає стан і перспективи процесу розбудови сільських територій. Існуюча концепція розвитку малого аграрного підприємництва не від-

повідає реаліям сьогодення, оскільки не враховує особливостей економічної діяльності селянських господарств. Розроблена модель співпраці селянських господарств споживчого та товарного типів на базі сільських територій, запропоновані шляхи її практичної реалізації.

Список літератури

1. Збарський В. К. Становлення та розвиток малих форм господарювання на селі: монографія / В. К. Збарський. – К.: НАУ, 2006. – 432 с.
2. Кісіль М.І., Черненко Д.С. Інвестиційний проект створення міні-свіноферми в особистому селянському господарстві/М.І. Кісіль, Д.С. Черненко. - К.:ННЦ "ІАЕ", 2013. - 67с.
3. Макаренко Ю.П. Аграрні малі господарства: умови та шляхи розвитку/Ю.П. Макаренко. - Дніпропетровськ.: Січ, 2012. - 680с.
4. Подолинський С.А. Вибрані твори./Упоряд.: Л.Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – 328с.

5. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды / [редкол.сер.: Л. И. Абалкин (пред.) и др.]. – М. : Экономика, 1989. – 492 с.
6. Челинцев А.Н. Теоретические основания организации крестьянского хозяйства./А.Н. Челинцев. - Харьков, 1919. - 178с.
7. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія / Яворська Т.І. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 386с.

Summary. *In the article the features of modern functioning of small forms of agricultural production. The authors analyzed the theoretical aspects of farming. The difference in the article stresses between Western scientific approaches and national agricultural research in theoretical definition of small forms of agricultural business. The authors note the imperfect nature of the existing concept of small farms. The necessity of the study of small agricultural businesses to the changing global economic and philosophical paradigms. The article states that the basis of agricultural commodity production at rural areas are farmers. The article analyzes some aspects of state policy to promote small agricultural businesses. The author stresses the need for new approaches to ensure the effective operation of farms and small-scale commodity types. The basic principles of the model "farmer's village" as a conceptual basis for the development of small forms of agricultural production which ensures the process of development of rural areas. In the article the problem of practical implementation of the model "farmer's village" and the direction of research results to solve them. The authors point to the need to establish fruitful cooperation between small agricultural businesses, local authorities and regional scientific and educational centers.*

Keywords: *farms, philosophical paradigm, government regulation of the economy.*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ

***Анотація.** В статті досліджено теоретичні аспекти ефективного використання енергетичних ресурсів. Наголошується на необхідності адаптації національної економічної системи до стандартів постіндустріального інформаційного суспільства. Теоретичною базою дослідження обрано факторно-ротаційну концепцію економічного розвитку. Згідно положень даної концепції, запорукою ефективного використання енергетичних ресурсів є стимулювання підприємницьких структур до активно використання інформаційних ресурсів, генеруючи нові знання.*

***Ключові слова:** інформаційне суспільство, енергетичні ресурси, концепція економічного розвитку.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку глобальної економічної системи спостерігається загальний пошук нових форм використання наявних енергетичних ресурсів (перш за все не відновлюваних) в рамках формування національних концепцій енергетичної безпеки. Запорукою енергетичної незалежності кожної країни є створення власної системи енергозабезпечення, що враховує не тільки загальносвітові тренди, а й рівень техніко-технологічного розвитку країни, ресурсний потенціал тощо. В цьому зв'язку питання формування теоретико-методологічної бази науково обґрунтованої стратегії національної енергетичної безпеки є надзвичайно актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відмітити, що теорія та практика проблеми підвищення рівня ефективності використання енергетичних ресурсів розглядали в своїх працях В. Гейць, Н.В. Добра, Є.О. Корнілова, С.А. Подолинський, М.Д. Руденко, Ж.В. Самохіна та ін. Проте, на нашу думку, потребують подальшого вивчення теоретичні аспекти питання енергозбереження з урахуванням сучасних макроекономічних трендів, зокрема формування елементів моделі постіндустріального інформаційного суспільства в усіх галузях та видах діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення теоретичних засад розвитку національної економіки на принципах енергозбереження відповідно на стандартів постіндустріального інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Теоретичною основою вивчення сучасних особливос-

тей системних трансформацій національної економіки є факторно-ротаційна концепція економічного розвитку. Основними принципами факторно-ротаційної концепції економічного розвитку є наступні.

Наявність базових визначальних факторів виробничо-господарської діяльності: "Природа", "Людина" та "Капітал", кожен з яких має специфічні характеристики, спосіб застосування, характер отримання доходу його власником тощо. Дані характеристики обумовлені самою сутністю фактора і не можуть бути змінені.

Ротаційно-еволюційний характер моделі "Людина-Природа-Капітал", що практично реалізується через зміну визначального впливу того чи іншого фактору на загальний стан економічних відносин в певний історичний період, змінюючи при цьому аспекти свого застосування. Характер застосування фактору зумовлюється рівнем соціально-економічного розвитку суспільства.

Наявність проміжних етапів функціонування моделі "Людина-Природа-Капітал", протягом яких відбувається поступовий перехід від домінування одного фактору до іншого.

Несинхронність у розвитку моделі "Людина-Природа-Капітал" на макро- і мікроекономічному рівнях, що призводить до диспропорцій в системі національної економіки та світового господарства, регіональних та світових кризових явищ.

Розглядаючи існуючу ситуацію через призму факторно-ротаційної концепції, можна зробити ряд висновків.

1. Сучасний етап економічного розвитку є перехідним від етапу "Капітал – Людина" до етапу "Людина – Природа", де визначальним природним ресурсом є інформація як нематеріальна субстанція, а основним людським ресурсом є здатність її ефективно використовувати, генеруючи нові знання.

2. Створення нових знань здійснюється людиною постійно, безперервно в процесі виробничої діяльності. Характер отримуваних знань визначається рівнем професійних навиків, якістю загальної освіти і природними розумовими здібностями. Отже, підвищення кваліфікації і розширення сфери знань сприяє підвищенню продуктивності праці в даній сфері.

3. Зростання кваліфікаційного рівня для фахівців зумовлює потребу в них з боку підприємницького співтовариства, що можливо тільки за умови готовності суб'єктів підприємництва до інституційних трансформацій.

4. Зміна інституційного середовища включає створення за допомогою суб'єктів господарювання різного роду інтеграційних структур, метою діяльності яких повинні стати не тільки підвищення економічної ефективності виробництва продукції, але і активізація соціального розвитку регіонів. Базовою складовою можуть бути також малі форми підприємницької діяльності.

5. Розробка стратегії розвитку суб'єктів аграрного підприємництва на принципах багатоукладності вимагає нових методологічних підходів до оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу аграріями, виходячи з правової типології. Відмінності майнового, організаційно-управлінського, виробничо-технологічного і іншого характеру між суб'єктами великого і малого бізнесу зумовлюють специфіку ведення господарської діяльності, а також характер формування і використання отримуваних доходів.

6. Оптимізація методології ефективності функціонування суб'єктів підприємництва вимагає налагодження інтеграції виробничої і наукової складових. В зв'язку з цим особливо важливою є роль державних інститутів, покликаних формувати відповідне нормативно-правове, матеріально-технічне, і соціально-психологічне забезпечення.

Підтвердженням того припущення, що фактором, який визначатиме рівень економіки суспільства, має стати Природа, є надзвичайно серйозне ставлення до якості сільськогосподарської продукції, зокрема наявності чи відсутності генетично модифікованих компонентів і інших потенційно небезпечних для здоров'я та життя людини включень. Ми спостерігаємо намагання людства знову-таки за допомогою науково обґрунтованих підходів досягти максимально повного використання ресурсного потенціалу землі як живої субстанції, що здатна забезпечувати потреби населення в продовольстві, відіграючи надзвичайно важливу роль у енергетичній системі «сонце-людина».

Зокрема С.А. Подолинський, визначаючи місце людини в даній системі, зазначає, що саме правильне землеробство є найліпшим представником корисної праці, тобто такої, що збільшує збереження сонячної енергії на землі. Визначаючи майбутній напрямок розвитку людини, він вказує на те, що удосконалення людського життя повинно полягати у збільшенні енергетичного бюджету кожної людини, а не у якості перетворення нижчої енергії у вищу. [4]

М.Д. Руденко, розвиваючи даний напрямок, наполягає, що з енергетичної точки зору матеріально збагачує суспільство тільки земля, що виробляє додаткову живу речовину. У промисловості, на його думку, відбувається розсіювання енергії, отриманої від фотосинтезу, ми лише отримуємо її у новій формі, причому створені у результаті виробництва предмети жодної енергії не мають. [6]

Однак, перетворюючись на повноцінний засіб виробництва, інформаційний капітал при цьому зберігає низку специфічних властивостей. Так, аналізуючи структуру капіталу, що використовується на виробництві, ми можемо відмітити, що інформаційний капітал єдиний, із складових процесу створення благ, який виникає за умов обов'язкової трудової участі людини. (Таблиця. 1) Автоматизація та комп'ютеризація виробництва можуть на даному етапі тільки забезпечити безперебійне повторення виробничого циклу, тобто просте відтворення, яке за умов незмінної ресурсно-технологічної бази аналогічне звуженому.

Форми капіталу та їх характеристики

Характеристики	Форми капіталу			
	Матеріальний		Фінансовий	Інформаційний
	Природний	Виробничий		
Втілення	Надра, лісові та водні ресурси	Засоби виробництва	Гроші, цінні папери	Накопичені знання
Створення	Природна	В результаті обробки сировини	Відповідно специфіки виду	В результаті трудової діяльності
Методика оцінки	Виходячи з подальшого застосування	Виходячи з вартості та споживної вартості	Враховуючи потенційний рівень доходності	
Форма збереження	Природна	Згідно натурально-речової сутності	Депозитарії	Людина, цифрові паперові та інші носії
Спосіб транспортування	Відсутній	Згідно натурально-речової сутності	Депозитарії	Вербальний, контейнерний
Економічна сутність	Об'єкти власності, створені без свідомої участі людини	Засоби виробництва	Символічний носій вартості	Результат трудової діяльності людини

Джерело: власні узагальнення автора

Результатом трудової діяльності людини стає при цьому не лише створене благо, а й набуті додаткові знання, які вона може зафіксувати, виходячи знову ж з власних уявлень про сутність, а також враховуючи існуючі способи фіксації (літери, цифри, образи, звуки). При цьому, на відміну від інших благ, створене людське знання не може бути повністю спожитим або трансформованим, доки його зафіксована форма не зазнала змін. Окремим випадком зміни змісту знань при його незмінній формі є перетлумачення, яке стосується у переважній більшості знань, що сформульовані за допомогою художніх засобів.

Таким чином, використовуючи або створюючи інформаційний капітал, робітник виходить за межі енергетичної системи «людина-Земля» на рівень «людина-Всесвіт», оскільки інформаційні ресурси на сьогоднішній день можна вважати єдиними з таких, що не здатні фізично зношуватися. При розширенні ресурсної бази виробництва, збільшуючи значення та питому вагу інформа-

ційних ресурсів в загальній структурі виробничих затрат, створюються передумови для остаточного вирішення проблеми обмеженості ресурсів, їх кінцевості, про що неодноразово наголошували представники «фізичної економії». Так ставлячи основою енергетичної системи господарювання сонячну енергію, М.Руденко зазначав, що з енергетичної точки зору матеріально збагачує нас тільки земля, що виробляє додаткову живу речовину[6].

Однак масове створення біоаккумуляторів сонячної енергії на сьогоднішній день може вважатися лише одним з шляхів вирішення проблеми використання обмежених ресурсів. Більш перспективним вважається максимізація використання інформації як загальносвітового ресурсу. В результаті технічного прогресу процес обміну набутими знаннями значно прискорився, укріпився взаємозв'язок між інтелектуальними здібностями людини та можливостями їх матеріального втілення, тим самим створюючи передумови до перегляду базових складових

існуючого господарського механізму. Отожнюючи категорії «інформація», та «людське знання», ми, тим самим перетворюємо дане поняття у певний продукт, який отримується в результаті трудової діяльності людини з нічого.

Такий підхід є результатом недостатньої інформованості щодо специфіки розумового процесу, який, на нашу думку, не може зводитися до вивчення біології мозкової діяльності. Створення знань набагато складніше, на нього впливають загальний рівень освіти людини, її особисті розумові здібності, а також безперечно ступінь технічної оснащеності. Проте визначальним фактором є саме людська складова і спроможність конкретного індивіда генерувати нові ідеї на підставі наявного інформаційного багажу, а також, аналізуючи результати певних виробничих операцій.

Певної мірою створення знання є аналогічним виробництву сільськогосподарської продукції, коли за допомогою знарядь праці людина діє на речовину природи, яка, на відміну від предмету праці в промисловості, є живим конгломератом, не всі процеси в якому можливо повністю контролювати. Оптимізувати організацію виробництва в сільському господарстві ми можемо, зменшуючи ступінь невизначеності та намагаючись запобігти негативному впливу природно-кліматичних та біологічних факторів. Проте, оскільки створення сільськогосподарської сировини відбувається на наших очах, ми можемо усвідомлювати саму сутність даного процесу.

Набуття людиною знань має менш контрольований і стабільний характер. Ми не можемо заздалегідь прогнозувати властивості (глибину, позитивний чи негативний характер) знань, які отримає людина в процесі мислення по відношенню до об'єкту розумової діяльності. Проте не має сумніву, що зо своєю природою даний процес є аналогічним виробничому, оскільки існує об'єкт, на який спрямована розумова діяльність, набір операцій, які використовує конкретний індивід, намагаючись стимулювати здатність до пізнання, відповідні засоби, а також критерії оцінки результативності.

Оскільки в якості засобу виробництва використовується людина, як біологічна і ро-

зумова істота, то коло зазначених засобів суттєво розширюється, зокрема до них додаються різноманітні психологічні техніки. Слід відмітити, що сучасні методи підвищення ефективності виробничої діяльності працівників, діяльність яких передбачає творчу обробку інформаційних масивів, активно застосовують психологічну обробку робітників, спрямовану на розкриття потенційних можливостей конкретної особистості.

Таким чином ми маємо говорити про процес набуття тих чи інших знань як наслідку взаємодії людини із Всесвітом, що відбувається під час праці. Тобто інформація перестає бути якимось особливим фактором, перетворюючись у окремий вид природних ресурсів поряд із земельними, водними та іншими. Характерною рисою цієї групи ресурсів, за якою вони можуть бути об'єднані, є відсутність людини в процесі їх створення, а також ціла низка невивчених властивостей.

Таким чином завдання, що постає перед макроекономічною системою в процесі її подальшого розвитку, вимагає усвідомлення того факту, що інформація як специфічний вид ресурсів потребує відповідної адаптації для свого використання в умовах інформаційного суспільства як в сфері технічного забезпечення, так і в напрямку оптимізації інтелектуальних здібностей людини, що у постіндустріальному світі стає головною рушійною силою виробничого процесу.

Висновки. На сучасному етапі розвитку національної економіки набули особливої актуальності питання енергетичної безпеки країни, враховуючи загальносвітові тенденції щодо формування постіндустріального інформаційного суспільства. Це, зокрема, обумовило необхідність створення відповідної теоретико-методологічної бази. Згідно положень факторно-ротаційної концепції економічного розвитку, основними питаннями, що мають бути вирішені для забезпечення сталого розвитку економіки у відповідності до принципів постіндустріального суспільства, є створення умов для ефективного використання інформаційних ресурсів, постійного створення та раціонального використання нових знань, оскільки інформація є одним з видів природних ресурсів.

Література

1. Добра Н.В., Корнілова Є.О., Самохіна Ж.В. Енергетична безпека України та світу // Н.В. Добра, Є.О. Корнілова, Ж.В. Самохіна. – К., 2015. – 30с.
2. Кириленко О.В. Енергетична безпека України в умовах поточної української кризи/О.В. Кириленко// Вісн. НАН України, 2014. - № 5. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: ftp://ftp.nas.gov.ua/akademperiodyka/Downloads/Visnyk_NANU/downloads/2014_05/19.pdf.
3. Передове біопаливо: мільйон додаткових робочих місць плюс "озеленення економіки" // Український науковий клуб (<http://nauka.in.ua>). – 2012. – 25.01.
4. Подолинський С.А. Вибрані твори./Упоряд.: Л.Я. Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – 328с.
5. Подолинский С.А.Труд человека и его отношение к распределению энергии//С.А. Подолинский: Санкт-Петербург: Слово. № 4/5, 1880, С. 135—211.
6. Руденко М.Д. Енергія прогресу: нариси з фізичної економії. / М.Д. Руденко. – К.: Молодь, 1998. – 528с. – (Першотвір).

Summary. *In the article the theoretical aspects of energy efficiency have been investigated by substantiate the urgency of finding new conceptual directions of national energy policy. The necessity of adapting national economic system to the standards of post-industrial information society has been defined. The theoretical basis of the research the concept the rotation factor of economic development has been chosen. As the basic factors of economic development "Man," "Nature" and "Capital" are considered. The author notes that each stage of a national economy closely linked to the effective use of one of these factors. Rotary character concept envisages a gradual change in degree of significance of each of these factors. Under the provisions of this concept, the key to energy efficiency is to encourage businesses to actively use information resources generating new knowledge. The author examines the views of supporters of scientific school of "physical economy". According to the author, the current state of technical and technological support economic development requires adjustment provisions of the school. The author notes that must be considered active application prospects in industrial and economic activity of artificial intelligence. Also observed that the process of acquiring new knowledge is the result of information processing in the production process. The author notes that the information is a form of natural resources in the form of processed public knowledge.*

Keywords: *information society, energy resources, the concept of economic development.*

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 502.33: 631.16

Вдовиченко А.В.
к.с.-г.н., директор ДП ДГ «Сквирське»
Інституту агроекології і природокористування НААН

СВІТОВИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація. Проаналізовано світовий досвід розвитку органічного сільського господарства та можливості його адаптації до вітчизняних умов. Визначено, що необхідна узгоджена та цільова програма підтримки виробництва органічної сільськогосподарської продукції, одним із етапів якої має бути розвиток та впровадження національного плану дій. Здійснено еколого-економічний аналіз стану органічного сільського господарства різних країн світу та тенденцій розвитку міжнародного органічного ринку. Це зумовлює особливу структуру державної підтримки, що включає сертифікаційну систему, інформаційне забезпечення і фінансову підтримку розвитку органічного сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: розвиток, органічне сільське господарство, світовий досвід, органічна продукція, адаптація, міжнародний ринок.

Постановка проблеми. Розвиток виробництва органічної сільськогосподарської продукції відіграє важливу роль для ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу сільських територій та забезпечення зайнятості населення. З початку 90-х років минулого століття за кордоном нагально постали питання, пов'язані з органічним веденням сільського господарства. Підґрунтям стало зростання попиту на екологічно чисту харчову продукцію, спричинене турботою людей про стан свого здоров'я в умовах негативного впливу промислових підприємств на навколишнє природне середовище [7]. У ряді країн світу вже сформувався ринок продукції органічного сільського господарства зі специфічними економічними відносинами між операторами, зайнятими виробництвом, переробкою та реалізацією органічної продукції. В існуючих умовах, коли ринок органічної продукції в цілому на міжнародному рівні вже розглядається як чинник сталого розвитку, для України важливою складовою розвитку цього сектора аграрної економіки є врахування світового досвіду органічного сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвиток теоретико-методичних засад, а також ключових аналітичних та експериментальних досліджень щодо форму-

вання світової системи моніторингу в сфері органічного сільського господарства внесли вклад вчені ряду країн світу, в тому числі В. Вільямс, А. Говард, М. Окада, М. Фукуока, Ж. Родейл, Р. Штайнер, Х. Кахілуото та інші. Серед вітчизняних вчених, що займалися проблемами розвитку органічного сільського господарства варто виділити наступних: С.С. Антонець, А.С. Антонець, В.І. Артиш, Н.В. Зіновчук, В.В. Кипоренко, М.І. Кобець, Є.В. Милованов, Л.І. Моклячук, В.М. Писаренко, В.А. Чудовська, Л.О. Шашула, О.І. Шкуратов, В.О. Шлапак О.М. Яценко та інші.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз світового досвіду розвитку та державного регулювання органічного сільського господарства й визначення можливостей його адаптації до вітчизняних умов.

Виклад основного матеріалу. Органічне сільське господарство спеціалізується в 172 країнах світу. Справедливо вважати, що на сьогоднішній день несертифіковане органічне землеробство набагато ширше поширене в світі, при цьому близько 50% земель припадає на країни, що розвиваються. Однак площа земель зайнятих органічним сільським господарством становить менше 1,5% загальних сільськогосподарських земель у світі [9]. Однією з проблем органічного

сільського господарства в окремих країнах є недостатня кількість статистичної інформації. Інформаційну та дослідницьку роботу в цьому напрямку проводять багато організацій, в тому числі – FiBL і IFOAM.

Україна перебуває на початковому етапі розвитку органічного сектора та потребує врахування міжнародного досвіду задля формування власного ефективного механізму розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції. На 43,7 млн. га земель займаються органічним сільським господарством (включаючи землі перехідного періоду). Регіони з найбільшими площами органічних сільськогосподарських угідь розташовані в Океанії (17,3 млн. га, 40% органічних сільськогосподарських земель світу)

та у Європі (11,6 млн. га, 27%). Латинська Америка має 6,8 млн. га (15%), за нею слідує Азія (3,6 млн. га, 8%), Північна Америка (3,1 млн. га, 7%) та Африка (1,3 млн. га, 3%). До країн з найбільшою площею земель, зайнятих під органічне сільське господарство, належать Австралія (17,2 млн. га), Аргентина (3,1 млн. га) та Сполучені Штати Америки (2,2 млн. га). Найбільша частка земель, зайнятих під органічне сільське господарство, від загальної площі усіх земель сільськогосподарського призначення розташована в Океанії (4,1%) та в Європі (2,4%). Варто відмітити, що 5,7% сільськогосподарських угідь у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) є органічними (табл. 1) [9].

Таблиця 1

**Основні статистичні дані та країни-лідери
органічного сільського господарства за 2015 рік**

Показники	Світ	Країни-лідери
Країни з даними про сертифіковане органічне сільське господарство	2014: 172 країни	Нові країни: Пуерто Ріко, Віргінські острови
Загальна площа земель, зайнятих під органічне сільське господарство, га	2014: 43,7 млн. га (1999: 11 млн. га)	Австралія (17,2 млн. га, 2013) Аргентина (3,1 млн. га) США (2,2 млн. га, 2011)
Частка земель органічного сільського господарства від загальної площі земель сільськогосподарського призначення, %	2014: 0,99%	Фолклендські (Мальвінські) Острови (36,3%) Ліхтенштейн (30,9%) Австрія (19,4%)
Органічні землі несільськогосподарського призначення (переважно під дикоросами)	2014: 37,6 млн. га	Фінляндія (9,1 млн. га) Замбія (6,8 млн. га) Індія (4,0 млн. га)
Виробники	2014: 2,3 млн. виробників (1999: 200 тис. виробників)	Індія (650000; 2013), Уганда (190552), Мексика (169703; 2013)
Розмір органічного ринку	2014: 80,0 млрд. доларів США (1999: 15,2 млрд. доларів США)	США (27,1 млрд. євро або 35,9 млрд. доларів США), Німеччина (7,9 млрд. євро або 10,5 млрд. доларів США), Франція (4,8 млрд. євро або 6,8 млрд. доларів США)
Споживання на душу населення	2014: 11,0 долара США	Швейцарія (221,0 євро), Данія (162,0), Люксембург (164,0 євро)
Кількість країн з законодавством щодо органічного виробництва	2015: 87 країн	

Джерело: сформовано за даними [9].

Окрім сільськогосподарських угідь, є й інші види органічних земель, найбільш поширеними з яких є землі для збирання дикоросів. Інші площі включають аквакультуру, ліси та пасовища на землях несільськогосподарського призначення. На жаль, деякі країни, які мають дуже великі площі земель, зайнятих під органічне сільське господарство (наприклад, Австралія, Бразилія, Китай та Індія), не мають відповідної інформації або мають неповну інформацію щодо розподілу земель під органічним сільським господарством [3; 5].

Майже дві третини площ сільськогосподарських угідь використовуються як луки / пасовища (23,2 млн. га). Загальна площа сільськогосподарських орних земель становить щонайменше 6,3 млн. га, це складає 17% від усіх сільськогосподарських органічних земель [4].

Про розширення масштабів розвитку органічного сільського господарства, окрім площ під органічним землеробством переконливо свідчить також і величина товарообігу. Варто зауважити, що співвідношення між цими показниками в різних країнах досить різняться. Наприклад, в Іспанії площа під органічним виробництвом майже така ж як в Німеччині, але товарообіг приблизно в 9 разів менше. Основним поясненням можна вважати, що в Іспанії органічна продукція виробляється дрібними фермами в основному для самозабезпечення [8; 9]. Варто відмітити, що в країнах з високим рівнем економіки попит на органічну сільськогосподарську продукцію більший, тобто в таких країнах де є споживчий сегмент, який не тільки вважає корисною таку продукцію, але й має спроможність витратити більше коштів за її екологічні якості. У зв'язку з високою купівельною активністю місцевого населення (на кожного жителя щорічно припадає товарів в середньому 40-50 дол.) найбільш розвиненими є ринки органічних продуктів в країнах Західної Європи та Північної Америки (США, Канада).

Однією з країн-лідерів з обсягів виробництва та споживання органічної сільськогосподарської продукції є Сполучені Штати Америки, де таким видом господарювання займаються понад 70 років. Однак на продовольчому ринку органічна продукція стала

основним трендом на початку 1990-х років. У 1990 р. США ухвалили Акт про виробництво органічних харчових продуктів (Organic Foods Production Act, OFPA) для регулювання виробництва та переробки органічної продукції шляхом визначення відповідних вимог. Відтоді обсяги виробництва такої продукції щорічно зростають більше, ніж на 20% [1]. Нині загальна площа земель, зайнятих під виробництво органічної продукції в США, становить 3,8 млн. га (в т. ч. 2,2 млн. га сільськогосподарських орних земель та 1,6 млн. га луків/природних пасовищ), що становить 0,6% усієї площі сільськогосподарських земель [9].

Сільськогосподарський білл США 2008 р. (дію його було продовжено в 2013 р.) надав безпрецедентну підтримку для діяльності у сфері органічного сільського господарства. Положеннями Сільськогосподарського біллу 2008 року були підтримані кілька органічних сільськогосподарських ініціатив у сільському господарстві: Ініціатива з дослідження та дорадчої роботи в органічному сільському господарстві (Organic Research and Extension Initiative, OREI), Ініціатива з даних органічного сільського господарства (Organic Data Initiative), яка розширює збирання та аналіз економічної інформації; Національна органічна програма (National Organic Program), яка регулює органічні стандарти та сертифікацію; Національна програма органічної сертифікації розподілу витрат (National Organic Certification Cost-Share Program), яка повертає кошти на сертифікацію через відшкодування та Програма заохочення збереження навколишнього середовища (Environmental Quality Incentive Program, EQIP) [1; 4; 5]. У 2009 році було підписано Угоду про еквівалентність між США та Канадою, яка дає змогу здійснювати безперешкодний рух сертифікованої органічної продукції між обома країнами та сприяє постійному зростанню цього ринку в Північній Америці. У 2012 р. було підписано таку угоду між США та ЄС [1].

В Азії також спостерігається стійка тенденція на ринку органічної сільськогосподарської продукції. Збільшується рівень обізнаності суспільства про методику виробництва органічної продукції, що стимулює попит на такі товари. Проте, країни цього регі-

ону розділені на дві групи – ті, що споживають і ті, що виробляють. Найбільший рівень продажів органічної сільськогосподарської продукції спостерігається у розвинених країнах як Японія, Сінгапур, Тайвань, Гонконг, Малайзія та Південна Корея. Проте, частка продукції яка вирощується безпосередньо у цих країнах, дуже мала. Переважна частина органічної продукції (зокрема перероблених продуктів) надходить з країн Європи, США та Австралії. Решта країн

Азійського регіону здебільшого експортно-орієнтовані, так як виробляють органічну продукцію для решти.

Органічне сільськогосподарське виробництво в Азії зокрема Китаю направлене на експорт своїх товарів до країн Європи, Австралії та США. У порівнянні з країнами Європи, органічне сільське господарство більшості країн Азії завжди зосереджує увагу на продукції, а не на процесі (табл. 2).

Таблиця 2

Основні відмінності органічного сільського господарства в країнах Європи і Азії (більшість країн Азії і Африки)

Модель органічного сільського господарства в країнах західної Європи	Модель органічного сільського господарства Китаю
Основна частина виробленої продукції призначена для місцевого ринку	Основна частина виробленої продукції призначена на експорт
Розвиток органічного сільського господарства ведеться за схемою «філософія – фермер – держава»	Розвиток органічного сільського господарства ведеться за схемою «ідеологія – держава – фермер»
Сертифікація індивідуального господарства	Сертифікація групи господарств
Фермер вільний в своїх діях в межах діючих стандартів виробництва	Кооператив зобов'язує фермера слідувати їх рішенням
Ферма розглядається як живий організм	Ферма розглядається як економічне підприємство
Безпосередній процес переходу, не зобов'язує виробляти продукцію, а допускає підтримку агроєкосистеми	Перехід можливий тільки за умови стабільного виробництва органічної продукції

Джерело: систематизовано за [6].

За даними міжнародних організацій (FAO, IFAD) африканські країни вважаються регіоном, в якому збільшується частка дрібних фермерів в галузі органічного виробництва, що в свою чергу вирішує проблему бідності та низької ефективності виробництва, а також відкриває нові ринки.

Органічне сільське господарство в країнах Африки сформувалося завдяки підтримці Європейських країн. Так, органічне сільське господарство Єгипту з'явилося в результаті фінансової та технологічної підтримки з боку Німеччини. В Уганді та Кенії підтримка була надана організаціями ООН – ЮНКТАД і ЮНЕП. Це сприяло розробці власних органічних стандартів в Східній Африці. Наприклад, стандарт EAOPS (стандарт органічних продуктів Східної Африки) адаптований до умов Східної Африки і дер-

жавно визнаний в Бурунді, Кенії, Руанді, Танзанії та Уганді [4].

В Африці є трохи більше одного мільйона гектарів сертифікованих органічних сільськогосподарських земель. Це становить близько 3% світових органічних сільськогосподарських земель. В Африці більшість сертифікованої органічної продукції призначена для експортних ринків. Серед представників державних органів влади все більше зростає рівень визнання того факту, що органічне сільське господарство відіграє значну роль у вирішенні актуальних проблем, пов'язаних з продовольчою небезпекою, бідністю та зміною клімату в Африці [5; 9].

В Європі нараховується 11,6 млн. га органічних сільськогосподарських площ у 290 000 господарств станом на кінець 2015 року. В Європі зосереджено 27% органічних

сільськогосподарських площ усього світу. Країнами з найбільшою площею органічних сільськогосподарських земель є Іспанія (1,7 млн. га), Італія (1,4 млн. га) та Німеччина (1,1 млн. га). Вісім європейських країн мають частку органічних сільськогосподарських площ вищу, ніж 10% від усіх сільськогосподарських земель. Обсяги продажів органічних продуктів досягли близько 26,2 млрд. євро у 2014 р., що показує зростання на 7,6% у порівнянні з 2013 р. У країнах Південно-Східної Європи (Албанії, Угорщині, Косово, Чорногорії та Сербії) зростає значення органічного сільського господарства [8; 9].

Зростання органічного сільського господарства в багатьох країнах забезпечується

програмно-цільовою підтримкою з боку держав (табл. 3), яка почалася з середини 90-х рр. XX століття, коли в деяких країнах ЄС – Данії, Франції, Австрії запровадили національний план дій чи стратегії розвитку органічного сільського господарства, закладаючи в бюджети фінансові кошти для досягнення відповідних цільових показників. Функціонування таких програм вказує на те, що органічне сільське господарство є суб'єктом аграрної політики конкретної країни. При цьому внутрішня підтримка в усіх країнах є неоднаковою. Так, наприклад Великобританія та Іспанія, де розроблені регіональні програми, затверджені на найвищому державному рівні.

Таблиця 3

Програмно-цільове забезпечення органічного сільського господарства в країнах Європи

Країни	Найменування програм	Мета і особливості
Данія	перша програма діяла в 1995-1999 рр. (рекомендації не були обов'язковими), друга програма в 1999-2003 рр.	збільшення числа біо-магазинів; вдосконалення кооперації виробників органічних продуктів; площі під органічним землеробством вирости на 12% (1999-2003 рр.).
Франція	перша програма в 1998-2002 рр. друга програма в 2004-2006 рр. третя програма в 2008-2012 рр.	друга програма передбачала гармонізацію національних стандартів з європейськими, усунення економічних бар'єрів і розширення попиту; третя програма передбачає збільшення площ на 6% – до 619 тис. га і частки органічних продуктів в сфері харчування до 20%.
Іспанія	перша програма в 2003-2006 рр. друга програма в 2007-2010 рр.	друга програма передбачала збільшення частки органічних продуктів на 5% і особливу підтримку для фермерів з регіону Андалусія. Бюджет всіх заходів склав 90 млн. євро.
Голландія	перша програма в 1997-2002 рр. друга програма в 2003-2004 рр. третя програма в 2008-2011 рр.	друга програма передбачала “завоювання” національного ринку органічних продуктів з обсягом фінансування в 2001-2004 рр. – 74,9 млн. Євро; третя програма спрямована на щорічне зростання виробництва органічних продуктів на 10%, збільшення площ на 5%, збільшення коштів на дослідження на 10%
Німеччина	програма діє з 2001 р	програма продовжується і розрахована до 2015 р У 2002 і 2003 рр. щорічні витрати коштів становили 35 млн. євро, в наступні роки 20 млн. євро, з 2007 р становлять 16 млн. євро.
Великобританія	єдиної програми немає (тільки регіональні програми): Англії - 2002-2007 рр. і з 2007 р.; Уельс - 1999-2004 рр. і 2005-2010 рр.; Шотландія - 2003-2007 рр. і з 2007 р.; Північна Ірландія – 2001 року і 2006-2008 рр.	в програмах Англії і Шотландії в 2007 р намічалось збільшення частки місцевих продуктів до 70% (в біомагазинах); програма Уельсу в 2005-2010 рр. передбачала збільшення площ в органічному сільському господарстві до 10-15%; програми Північної Ірландії планованих кількісних показників не мають.

Джерело: сформовано на основі [2; 6]

У Німеччині вже тривалий час стабільно розвивається органічне сільське господарство. Серед країн Європи вона займає перше місце (і друге в світі після США) за товарообігом органічних продуктів – близько 8 млрд. євро (2014 р.). На виробництво органічної сільгосппродукції направляються достатні кошти з державних фондів країни.

Фінансова підтримка цих програм, як правило, забезпечувалась і федеральним урядом, і федеральними землями у співвідношенні 60:40, не враховуючи співфінансування ЄС. Під час перехідного періоду та періоду подальшого ведення органічного сільського господарства діють різні ставки державної підтримки (табл. 4).

Таблиця 4

Розміри державної допомоги при виробництві органічної сільськогосподарської продукції у Німеччині

Призначення сільськогосподарських земель	Субсидії на початковому етапі впровадження методів виробництва органічної с.-г. продукції, євро/га	Субсидії на ведення виробництва органічної с.-г. продукції, євро/га
Площі для вирощування овочів	480 (575)	300 (350)
Орні землі	210 (220)	170 (180)
Луки/пасовища	210 (220)	170 (180)
Площі під багаторічними культурами чи посадковим матеріалом	900 (950)	720 (750)

Джерело: [7].

У 2001 році Міністерством сільського господарства Німеччини була прийнята програма VOL, яка передбачала підтримку і розвиток органічного сільського господарства до 2015 року. Метою програми було сприяти розвитку органічного сільського господарства, збір інформації, навчання та освітня діяльність, наукові дослідження, розробки нових технологій і застосування їх на практиці. Період переходу до органічного сільського господарства для ферм в Німеччині становить від 3 до 5 років. Середня виплата на 1 га земель, що обробляються в органічному землеробстві, для ферми склала 144 євро. Субсидії фермерам в різних землях країни диференційовані за низкою позицій. Велика частина органічних господарств полягає в одному з 9 екологічних спілок. Найбільш великі союзи – Біоланд, Натурланд і Деметер, поряд з ними діють галузевої союз органічного виноградарства (ECOVIN) і ряд інших. Екологічні союзи Німеччини розрізняються за спеціалізацією (органічне, біодинамічне сільське господарство), величиною, сферою діяльності і регіональним розміщенням [4; 8].

Німецькі екологічні союзи функціонують як некомерційні організації, до складу яких

включаються підприємства, які задіяні у виробництві органічної продукції. Вони стимулюють підвищення рівня освіченості фермерів і пропонують їм можливості збуту товарів, з одного боку, і через власні розпорядження керують якістю продукції, що виробляється, з іншого боку. Значна увага в Німеччині приділена створенню окремих центрів з органічного сільського господарства. Зокрема, центр органічного виробництва Нижньої Саксонії є компанією з обмеженою відповідальністю, яка фінансується державою.

Врахування досвіду Німеччини щодо розвитку органічного сільського господарства є важливим для України, тому що: наявний багаторічний досвід з впровадження такої системи сільського господарства (одна з перших, яка практикувала екологічно орієнтоване виробництво – з 20-х років ХХ ст.); діє згідно з європейськими стандартами сертифікації, які більше підходять для України; використовують сучасну систему підтримки сільськогосподарських підприємств, різноманітна за типом та іншим критеріями; з Німеччиною в Україні склалися потужні економічні відносини які збільшують можливості у застосуванні їх практики [5].

Вдалому впровадженню органічного виробництва в Німеччині передували такі чинники: державна підтримка фермерів, професійна підготовка фахівців, поінформованість суспільства. Німецька практика для України корисна та цікава, перш за все за такими напрямками: система контролю у виробництві та торгівлі; організація підготовки фахівців; діяльність дослідницьких центрів; впровадження стійкої системи державної підтримки господарств; відповідальність за порушення.

На основі вищевикладеного виявлено загальносвітові закономірності в розвитку органічного сільського господарства: різні моделі організації (в т.ч. і мотивації створення господарств), ведення та спеціалізації органічного сільського господарства: модель, орієнтована на процес (країни Європи, Північної Америки, Австралія, Нова Зеландія, Південна Корея, Японія); модель, орієнтована на результат (країни Африки, велика частина країн Азії, Латинської Америки); ступінь впливу державного адміністрування і регулювання: країни з налагодженою системою регулювання (країни ЄС, США, Японія); країни з системою регулювання (Індія, Сербія, Туреччина, Молдова); країни без системи регулювання (Росія, Монголія); зменшення і збільшення рівня державної підтримки: країни з високим рівнем підтримки (більшість країн ЄС, Південна Корея); країни зі зростаючим рівнем підтримки (країни східної Європи, Бразилія); країни, що скорочують підтримку (Австралія, Індія, Кенія); країни, що не виділяють кошти на підтримку (Китай, Росія); країни, які отримують підтримку від інших країн і міжнародних організацій (країни Африки); облік сер-

тифікованих і несертифікованих сільськогосподарських угідь: країни, що прискіпливо ведуть моніторинг угідь (країни ЄС, США, Мексика); країни, які не ведуть моніторинг угідь (Туркменістан, Росія, деякі країни Африки).

Висновки. Встановлено, що специфікою органічного сільського господарства більшості країн світу є його державне регулювання. Це пов'язано з необхідністю збереження високої якості виробленої органічної продукції на всіх етапах її руху товару до кінцевих споживачів, високою наукоємності виробництва і підвищених потреб в інформаційно-консультаційному забезпеченні операторів ринку, а також наявністю перехідного періоду (конверсії). В свою чергу, це зумовлює особливу структуру державної підтримки, що включає сертифікаційну систему, інформаційне забезпечення і фінансову підтримку розвитку органічного сільськогосподарського виробництва. Фінансова підтримка первинних виробників і інших операторів ринку органічної продукції базується на прямих субсидіях, здійснюваних в рамках різних державних і регіональних програм і легко адаптується до вимог СОТ.

Загалом, досвід інших країн свідчить, що необхідна узгоджена та цільова програма підтримки виробництва органічної сільськогосподарської продукції, одним із етапів якої має бути розвиток та впровадження національного плану дій, розробленого під керівництвом відповідальних органів державної влади із залученням учасників органічного сектора на етапах розроблення та впровадження, наприклад, асоціацій виробників, трейдерів, сертифікаційних органів тощо.

Література

1. Драганчук М. Органическая продукция в США: [Електронний ресурс] / М. Драганчук // Електронний журнал «Фермерський бізнес». – Режим доступу: <http://www.farmer-business.info/>
2. Дудар В. Особливості формування ринку аграрної продукції органічного походження в країнах ЄС / В. Дудар // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2009. – №3. – С. 80–86.
3. Зубець М.В. Розвиток і наукове забезпечення органічного землеробства в європейських країнах / М.В. Зубець, В.В. Медведєв, С.А. Балюк // Вісник аграрної науки. – 2010. – №10. – С. 5–8.
4. Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн: [Електронний ресурс] / The goal of the Organic Market Development in Ukraine 2012 – 2016. – Режим доступу: <http://www.ukraine.fibl.org/>
5. Прутська О.О. Світовий досвід стимулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції / О.О. Прутська, Н.В. Беляєва // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2012. – №1 (56), Т. 2. – С. 212–218.
6. Харитонов С.А. Организационно-экономические аспекты развития органического сельского хозяйства в России: дис. ... кандидата экон. наук: 08.00.05 / Харитонов Сергей Александрович. – Москва, 2013. – 187 с.
7. Чудовська В.А. Еколого-економічний механізм розвитку органічного сільського господарства: теорія і практика: [монографія] / В.А. Чудовська, О.І. Шкуратов, В.В. Кипоренко. – К.: ТОВ «ДІА», 2016. – 332 с.

8. Organic in Europe. Prospects and Developments (2014). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic-europe.net/>

9. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2016: [Електронний ресурс] / Дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія). – Режим доступу: <http://www.fibl.org>.

Summary. *This paper deals with the world experience of organic agriculture development, and its possible adaptation to local conditions. The author determines, coherent and targeted program to support the production of organic agricultural products is required, one of the steps of which should be the development and implementation of the national action plan, developed under the supervision of the responsible public authorities with the assistance of Organic sector on the stages of development and implementation, for example, producer organizations, traders, certification bodies, etc. The author carried out the environmental and economic analysis of the organic farming condition through various countries around the world and development trends of international organic market. This causes the special structure of state support, including certification system, information and financial support of organic agricultural production development. Financial support to primary producers and other operators of the market of organic products is based on direct subsidies carried out under various state and regional programs and easily adaptable to the requirements of WTO.*

Keywords: *development, organic agriculture, international experience, organic products, adaptation, international market.*

УДК 339.92: 631

Кривенко Н. В.

к. э. н., с. н. с., докторант

Национальный научный центр “Институт аграрной экономики”

МЕЖДУНАРОДНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ: АГРАРНЫЙ СЕКТОР

Аннотация. В статье рассмотрено значение международной экономической интеграции для развития аграрного сектора. Проанализированы особенности торговли аграрной продукцией в условиях либерализации торгово-экономических объединений разных уровней развития на различных континентах. Важность международной экономической интеграции подчеркивается ее влиянием на продовольственную безопасность, конкурентоспособность продукции стран-участниц, производительность труда и др., что видно из опыта торгово-экономических объединений.

Ключевые слова: международная экономическая интеграция, аграрный сектор, ЗСТ, общий рынок, ЕС, НАФТА, Единая аграрная политика.

Постановка проблемы. Перспективы, положительные последствия (хотя бывают и негативные) международной экономической интеграции (МЭИ) способствовали ее развитию в последние десятилетия. Страны-участницы, в зависимости от уровня интеграции, устраняют торговые барьеры, проводят общую торговую политику относительно третьих стран, обеспечивают свободу движения факторов производства, согласованную экономическую политику и др. При этом особое внимание уделяют аграрному сектору, непосредственно торговле агропродовольственной продукцией, что обусловлено ее весомым значением как на уровне отдельных стран, так и мировом.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы МЭИ освещены в работах зарубежных и отечественных ученых, в частности Б. Баласы (среди многих результатов особое значение имеет выделение этапов интеграции), Дж. Вайнера и Дж. Мида (о влиянии на национальную экономику МЭИ), их результаты имеют огромное влияние на дальнейшие исследования Бураковского И., Ворониной Т., Киреева А., Ливенцева Н., Лукьяненко Д., Максимовой М., Поручника А., Сиденка В., Филипенка А., Шишкова Ю., Шныркова А., и др. Что касается вопроса МЭИ и аграрного сектора, то следует отметить таких ученых, как Бородин К., Власов В., Зинчук Т., Кваша С., Крылатых Э., Осташко Т., Пугачев Н., Рау В., Сиптиц С. и др. Ими рассмотрены вопросы интеграции агропродовольственных рынков, изменения объемов и векторов

торговли, торговой политики объединений, членом которых могла бы или планирует стать Украина.

Цель статьи. Учитывая весомые результаты исследований ученых по данной проблеме, считаем, что стоит сконцентрировать внимание на интеграции аграрных рынков, ее значении и влиянии на примере других группировок, на выделении основных целей и возможности использования преимуществ от объединения.

Изложение основного материала. Влияние МЭИ на экономический рост стран-членов группировок имеет существенное значение, что подтверждается результатами многих исследований. При этом необходимо особым образом учитывать аграрный сектор. Это связано с продовольственной безопасностью объединения, развитием внешней торговли, ростом населения в мире, увеличением его значения с учетом производства биотоплива и др.

При этом стоит заметить, что даже на одном из первых этапов интеграции — ЗСТ, есть исключение в отношении аграрной продукции. А. Киреев замечает: “В большинстве случаев условия зоны свободной торговли распространяются на все товары, кроме продуктов сельского хозяйства” [1, с. 365]. Следует обратить внимание, что в большинстве, а не во всех случаях.

Также все товары, производимые в странах-членах НАФТА, в соответствии с соглашением о ее создании, разделяли на сельскохозяйственные, промышленные, не включая произведенные в легкой

промышленности и текстильные изделия. При этом при подготовке Соглашения были разработаны графики по снижению пошлин отдельно для каждой группы [2].

Аграрно-продовольственный сектор имеет огромное значение для развития экономики, продовольственной безопасности, решения социальных проблем, играет весомую роль для промышленности, поскольку обеспечивает ее сырьем, и др. Безусловно, в связи с особенностями производства, в зависимости от климатических условий, хранения и ряда других факторов, либерализация торговли также предусматривает определенные исключения.

В мировой экономике одной из самых закрытых протекционизмом отраслей является сельское хозяйство, при этом его производителям выделяют огромные субсидии, в чем выражается основной способ протекционизма. Действительно, они не могут поддерживать рентабельность на уровне промышленных предприятий и сферы услуг. В США, ЕС, Японии рынки молока и молочных продуктов, говядины, зерна и сахара пользуются наибольшей государственной поддержкой и подлежат регулированию [3, с.61, 62].

Вместе с тем важность международной экономической интеграции, возможность и необходимость использования ее возможностей и для агро-промышленного сектора подтверждается разработкой Единой аграрной политики (ЕАП) ЕС (проводится с 1962 г.), подписанием Соглашения об общем аграрном рынке государств-участников Содружества независимых государств (6.03.1998 г.), приложением "Положение об условиях создания и функционирования Общего аграрного рынка" [4], Концепцией агропромышленной политики государств-членов Евразийского экономического сообщества (от 24.03. 2005 г. № 204) [5], также в Соглашении об Ассоциации между Украиной и ЕС кроме других положений в ст. 403 указано, что Стороны сотрудничают с це-

лю развития сельского хозяйства и сельских территорий [6] и др.

Следует заметить, что еще в марте 1957 г. в Римском договоре уже оговаривалась Общая аграрная политика ЕС. Во втором разделе "Сельское хозяйство" отмечалось, что развитие общего рынка должно сопровождаться общей аграрной политикой, где определялись цели [7]. Таким образом, выделение этого вопроса еще на начальных этапах интеграции подчеркивает важность АПС.

Вследствие низкой монополизации аграрного сектора, он предоставил благоприятные условия для отработки интеграционных процессов, с чем, в частности, и связано проведение в ЕС аграрной интеграции на ранних этапах. И все-таки для других отраслей были приспособлены уже отработанные механизмы [8, с.28.]. К. Г. Бородин считает: "Практический опыт ЕС подтверждает, что интеграция аграрных рынков является отправным пунктом в осуществлении полномасштабной интеграции" [8, с. 28]. Важно отметить, что интеграция ЕС действительно способствовала решению ряда проблем. Вместе с тем в аграрном секторе современных программ ЕС основополагающие цели сформулированы в рамках основных проблем: защита окружающей среды, обеспечение продовольственной безопасности и разработка мер быстрого преодоления экономического кризиса, поддержка сельхозпроизводителей. Важно отметить, что впервые выделены меры по развитию исследовательских инноваций (примерно 5 млрд. евро) в отдельный пакет [9].

Создание НАФТА оказало значительное влияние на развитие аграрного сектора. Заместитель сельского хозяйства США О. Шумахер мл. в 2000 г. утверждал, что создание НАФТА поставило новые задачи касательно либерализации перед сельскохозяйственными производителями [2]. Приведем основные цели, задачи некоторых интеграционных группировок (табл.1).

Таблиця 1

Вопросы АПС в условия отдельных интеграционных группировок

Интеграционная группировка	Основные договора	Кол-во членов	Отдельные цели и задачи	Наличие основных экспортеров продукции АПК
ЕС	1957 г - Римский договор о создании ЕЭС (ЕАП формируется на его основе) 1993 г.- Маастрихтский договор, Договор о ЕС	28	- увеличение производительности сельского хозяйства, обеспечение достаточного уровня жизни сельского населения, разумные потребительские цены, наличие продовольствия; - на 2014–2020 гг. - планировалось удвоение объема агрономических исследований.	+
НАФТА	1994 г.- Соглашение о создании североамериканской ассоциации свободной торговли (вступило в силу)	3	ужесточение правил поддержки отечественных производителей, ограничение экспортных субсидий, расширение рынка посредством повышения квот и снижения тарифов, облегчение торговли продукцией, созданной с использованием новых технологий, в т. ч. биотехнологии, реформирование государственных торговых предприятий) перед сельскохозяйственными производителями	+
СНГ	1991 г. - Соглашение о создании СНГ, 1998г. - Соглашение об Общем аграрном рынке государств - участников СНГ	11	Интеграция агропромышленного производства, формирования общего экономического пространства, необходимость коренных экономических преобразований в аграрном секторе в связи с переходом к рыночным отношениям, рост благосостояния народов и др.	+

Источник: [7, 9, 2, 4]

Таким образом, в группировках со временем наблюдается углубление либерализации, увеличения внимания к научным исследованиям, более точное определение целей, задач и механизмов их достижения, способствует более эффективному развитию МЭИ. Как видно з таблицы в каждом члене каждого объединения есть основные

производители и экспортеры продукции АПК.

Например, в Соглашении об Ассоциации между Украиной и ЕС указывается, что Стороны не должны использовать субсидии относительно сельскохозяйственных товаров (ст.32), на торговлю ими распространяется преференциальный режим (ст. 40) и др. [6].

Видно, что в Римском договоре еще на первых этапах объединения оговаривались не только условия торговли, но и высокий уровень жизни сельского населения, наличие продовольствия, что с нашей точки зрения, тоже способствовало развитию интеграции.

Таким образом, во всех приведенных группировках страны прибегают к либерализации, но постепенно. Также, в последнее время, делается акцент на развитии инноваций, упрощении торговли продукцией, где использованы новые технологии, эти особенности необходимо учитывать и Украине при создании или участии в интеграционных группировках.

В соответствии с гипотезой Э. Н. Крылатых развитию сельского хозяйства в уязвимых регионах мира содействует международная интеграция в агропродовольственной сфере в результате прямой продовольственной поддержки этих регионов государствами, имеющими избыток продукции, и распространению рыночных инструментов и передовых технологий [10, с.4-5]. Мы считаем, что это должно стать одной из основных задач интеграции в аграрном секторе.

Кроме того, в результате интеграции страны могут уменьшить издержки производства, использовать эффективнее экспортный потенциал и обеспечить потребности по импорту, объединяя ресурсы и используя другие методы сближения [8, с. 23].

Аграрная интеграция влияет как на производство агропромышленной продукции, стандарты качества, внешнюю торговлю стран, внутреннее потребление, развитие конкурентоспособности, привлечение прямых иностранных инвестиций, также и на движение рабочей силы, решение социальных проблем. Заметим, что она ускорила процессы концентрации в сельском хозяйстве, и это стало причиной существенного увеличения производительности труда (в сельском хозяйстве), значительного сокращения числа занятых, а также перелива в другие отрасли рабочей силы. Сферу сельского хозяйства в Сообществе с 1958 по

1966 гг. покинула 1/3 всех занятых в этой сфере (4704 тыс. чел., хотя в Японии и США этот показатель составил соответственно 3470 и 1607 тыс. чел.), половина которых перешла в промышленность [11, с.268-270].

Важно заметить, что Э. Н. Крылатых предлагает такое определение агроэкономической интеграции как “совокупность процессов выравнивания сближения и слияния субъектов рыночной деятельности в АПС с целью повышения их конкурентоспособности и обеспечения продовольственной безопасности страны” [10, с.2]. Причем, одной из целей общей аграрной политики согласно Римскому договору было обеспечение наличия продовольствия. Считаем, что особенно в последние годы все важнее становится вопрос экологии и рационального использования ресурсов, поэтому это должны быть также основные цели аграрной интеграции.

Также следует учесть, что стабильность функционирования национальной экономической системы, даже при наличии положительной величины суммарного макроэкономического эффекта для страны, в открытой среде ЗСТ может подрывать существенное различие между глобальным и отдельными локальными оптимумами, т. е. отдельных отраслей, регионов или институциональных секторов [12, с.11]. Поэтому, учитывая особенности производства в АПК и его важность, необходимо постоянно корректировать условия торговли, инвестирования, поддержки и др., чтобы МЭИ способствовала достижению общих целей группировки.

Выводы. Таким образом, важность аграрной интеграции подчеркивается особенным значением аграрного сектора, созданием общих аграрных рынков интеграционных группировок, наличием теоретико-методических разработок, но специфичность сектора требует особых научных исследований с учетом сравнительных преимуществ стран, внедрения новых технологий, вопросов экологии, развития внешней торговли и, безусловно, повышения уровня жизни населения, особенно в сельской местности.

Список литературы

1. Киреев А. Международная экономика. В 2-х ч. – Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов / А. Киреев - М.: Междунар. отношения, 2000. – 416 с.
2. Даркина А.В. Интеграция в рамках НАФТА: динамика развития объединительных процессов в 1990-е – 2000-е гг. (экономический контент) / А.В.Даркина // Научный электронный журнал "Региональные исследования". [Электронный ресурс]: <https://sites.google.com/site/regionalnyeissledovaniija/arhiv/vyp-2/a-v-darkina-integracia-v-ramkah-nafta>
3. Абдимолдаева Н. К. Поддержка сельского хозяйства в странах членах ВТО и интеграция аграрных рынков стран Таможенного союза в мировую экономическую систему / Н.К. Абдимолдаева // Евразийская экономическая интеграция. – №2 (7). – 2010. – С. 61-72.
4. Соглашение об Общем аграрном рынке государств-участников Содружества Независимых Государств // Единый реестр правовых актов и других документов Содружества Независимых Государств. [Электронный ресурс]: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=790>.
5. Концепция агропромышленной политики государств-членов Евразийского экономического сообщества (от 24 марта 2005 г. № 204.) // Евразийское экономическое сообщество. [Электронный ресурс]: <http://www.evrazes.com/docs/view/190>
6. Угода про зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом. [Электронный ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page
7. Договор об учреждении Европейского экономического сообщества. (Рим, 25 марта 1957 года) (в ред. на февраль 1986 г.) [Электронный ресурс]: Источник: <http://ppt.ru/newstext.phtml?id=26343>
8. Бородин К.Г. Интеграция агропродовольственных рынков (ЕС, СНГ, РФ) / К.Г. Бородин– М.: ТЕИС, 2005. – 173 с.
9. Фалькович Е.Б. Особенности аграрной политики ЕС и направления ее совершенствования / Е.Б. Фалькович. [Электронный ресурс]: <http://waw.sworld.com.ua/konfer29/1049.pdf>.
10. Крылатых Э.Н. Теоретико-методологические основы изучения современной агроэкономической интеграции / Э.Н. Крылатых // Никоновские чтения. - №15. – 2010. – С. 3-6.
11. Максимова М.М. Основные проблемы империалистической интеграции. Экономический аспект./ М.М. Максимова. - М.: "Мысль", 1971. – 357 с.
12. Зони вільної торгівлі на початку XXI століття: Монографія/ О.І. Шнирков, А.С. Філіпенко, А.П. Румянцев та ін.; за ред. О.І. Шниркова, В.І. Муравйова. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013. – 399 с.

Kryvenko N.V.

PhD in economics, senior scientist, doctoral student

Institute of agricultural economy National Scientific Center

INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION: THE AGRICULTURAL SECTOR

Summary. *Perspectives, positive impact (although there are negative impact too) of international economic integration contributed to its development in recent decades. At the same time, special attention is paid to the agricultural sector due to its significant value at the level of individual countries and the world. The agricultural sector is very important for economic development, food security, solve social problems, plays a significant role for the industry because it provides its raw material, etc. In connection with the peculiarities of production, depending on climatic conditions, storage and other factors, trade liberalization also provides some exceptions. The fact, that Common agricultural policy was considered in Treaty of Rome, the importance of the agricultural sector in the EU and NAFTA stresses the importance of integration in agricultural sector. All of these groups of countries use trade liberalization, but they do it gradually. It is also typically for a signed Agreement on Association between Ukraine and the EU. Although the main objectives of integration remain food security, improving terms of trade, competitiveness, recently, the emphasis is on innovation, facilitate trade, where was used the new technology. These features should be taken into account by Ukraine during signing the agreement of integration or participation in integration groups. We believe that it is becoming increasingly important is also the question of ecology and rational use of resources, so it should be the main objectives of agricultural integration. Given the characteristics of the production in the agricultural sector and its importance, it is necessary to constantly control the terms of trade, investment, support, etc. with the aim the international economic integration contributes to the achievement of common goals of the group.*

Key words: *international economic integration, agrarian sector, FTA, common market, the EU, NAFTA, the common agricultural policy.*

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.439.4:636.2

Болтянська Л.О.,
к.е.н., доцент

Таврійський державний агротехнологічний університет

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ АГРАРНОГО РИНКУ

***Анотація.** Ринкова економіка є найефективнішою формою організації створення суспільного продукту. В статті розглянуто організаційно-економічні основи формування та розвитку аграрного ринку. Запропоновані напрями використання можливостей покращення ефективного функціонування аграрного ринку, зокрема економічного напрямку: цінкові та інвестиційні важелі, різновид форм власності, кредитування та податкове регулювання; та організаційного характеру - правові основи формування ринку, створення мережі збуту продукції, створення ринкової інфраструктури, розробка нових технологій.*

***Ключові слова:** аграрний ринок, державна підтримка, державне регулювання, спеціалізація, ціноутворення, ринкова інфраструктура.*

Постановка проблеми. Світовий досвід свідчить, що ринкова економіка є найефективнішою формою організації економічного життя суспільства, за якою продукт створюється не для власного споживання, а для споживання іншими за допомогою процесу обміну. У розвинених країнах така форма організації виробництва доведена до досконалості. В кожній національній країні ринок поділяється на сегменти, одним з яких є ринок предметів споживання, в тому числі ринок продовольства, який в свою чергу сегментується на продовольчі ринки: зерна і хлібопродуктів, насіння соняшнику і олії, картоплі, цукру, плодово-овочевої продукції, виноградарсько-виноробної продукції, хмелю, а також ринки тваринницької продукції та птахівництва. До важливих передумов ринкових відносин слід віднести створення організаційно-економічних основ ринку без яких формування і розвиток ринку продукції не можливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження організаційно-економічних основ формування і функціонування аграрного ринку, продовольчого забезпечення, ціноутворення, державної підтримки агро-виробників присвячені дослідження багатьох вітчизняних вчених та провідних економістів, а саме: М.Й.Маліка, Ю.Ф. Мельника, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Могильного, В. П.Т. Саблука, О.Г. Шпикуляка,

О.М. Шпичака та інших науковців. Натомість, незважаючи на широкий спектр питань, охоплених дослідженнями, деякі аспекти розвитку аграрного ринку залишаються актуальними та потребують подальших досліджень.

Формулювання цілей статі. Метою статі є висвітлення організаційно-економічних основ формування та розвитку аграрного ринку.

Виклад основного матеріалу. Розвиток аграрного сектору економіки є важливою умовою формування єдиного ринкового простору країни. Сучасний розвиток ринку вимагає пошуку нових напрямів формування та функціонування ринку. До важливих передумов розвитку ринкових відносин слід віднести створення організаційно-економічних основ ринку без яких формування і розвиток аграрного ринку не можливо (рис.1)

У створенні ринку сільськогосподарської продукції немаловажну роль відіграє державне регулювання. В розвинутих країнах Сходу сільськогосподарське виробництво – одна з найбільш регулюючих державою галузей економіки. Передача функцій для забезпечення населення продуктами харчування ринковим структурам не означає звільнення держави від регулювання ринкових відносин.

Рис.1 Основи формування та розвитку аграрного ринку

Сюди входять відносини в виробництві і споживанні сільськогосподарської продукції та їх зв'язок з світовим ринком. Механізм державного регулювання аграрного сектору передбачає: державний контроль цін на основні види продовольства; обсягів їх поставок, а також створення необхідних запасів; прямі державні субсидії для стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції; непряме державне регулювання за допомогою економічних підойм (податків, процентних ставок тощо); система державного протекціонізму.

Вказаний механізм повинен врахувати багато економічних процесів, які проходять як у вітчизняному агропромисловому комплексі, так і в інших країнах. У Західній Європі, наприклад, фермер за рахунок ринкових цін одержує лише частину доходу, а решту доплачує держава. Так в Австрії рівень державної підтримки сільського господарства становить 44% до вартості продукції,

у Канаді – 47%, Швейцарії – 76%, у США – від 27 до 40%.

Зрозуміло, що при відсутності відповідних державних дотацій виробництво продукції, яка є неприбутковою, неминуче припиниться, тоді відкривються можливості для її постачання з закордонних країн. Таке становище є характерним для багатьох галузей країни, зокрема, для нашого вітчизняного садівництва. Плоди не включені в державний контракт, тому садівничі господарства не отримують кредити на одержання пального, мінеральних добрив та засобів захисту рослин, інших матеріалів, що ставить їх у загрозову ситуацію при виконанні комплексу робіт по догляду за багаторічними насадженнями. В США щорічно держава складає з фермерами угоди на окремі види продукції, згідно з якими вона зобов'язується закупити чи прийняти в заклад цю продукцію. Аналіз нашої аграрної політики і досвід ринкових відносин закордонних країн говорить про необхідність державного регулю-

вання відтворювальних процесів у сільському господарстві. Без державної підтримки аграрним підприємствам складно вести ефективно виробництво додержуючись законів ринку, через низьку і менш стійку, ніж в інших галузях, базу доходів, зумовлену хитливим характером сільськогосподарського виробництва.

Продовольчий ринок, особливо зараз, в період його становлення не повинен бути саморегулюючою системою. На етапі розвитку ринкової системи не можна обійтись без добре продуманих і організаційно-державних, регулюючих зі сторони держави ринкових механізмів, навіть в країнах з розвинутою ринковою економікою глибоко вивчають ринкові економічні процеси з метою забезпечення при необхідності сучасної регулюючої дії.

В умовах ринкової економіки будь-яке виробництво повинне забезпечувати прибуток у межах середньої норми. Якщо його немає, то таке виробництво втрачає всякий сенс для товаровиробника. Звичайно, необхідно здійснювати комплекс заходів, що забезпечують високу якість продукції, зниження її собівартості, а також її конкурентоспроможності. Коли цього не вдається через конкретні економічні умови, а продукція необхідна споживачу, то для стимулювання її виробництва одержують державні дотації, як це здійснюється в більшості країн щодо сільського господарства.

Сучасна федеральна аграрна політика США бере початок з кінця 20-х років. За 70-річний досвід роботи державою здійснено понад 100 різних заходів на підтримку сільського господарства і продовольчої політики. Нині в США діє понад 30 основних законів, які захищають інтереси фермерів. Однією з важливих складових аграрної політики є внутрішньодержавні сільськогосподарські програми. Вони згруповані за трьома блоками: підтримка доходу фермерів; підтримка ціни реалізації виробленої продукції; контроль пропозицій. Крім витрат на підтримку цін державна підтримка у Великобританії міститься у наданні дотацій на здійснення виробничих та зональних програм для підвищення ефективності сільського господарства. Норми встановлюються в залежності від 10 до 70 відсотків.

Таким чином, без подальшої підтримки зі сторони держави у вигляді різноманітних дотацій та надання пільгових кредитів аграрні товаровиробники все більше будуть відсторонятись від виробництва продукції цієї галузі з причини її збитковості та переключатися на інші більш рентабельні культури.

За останні роки в Україні докорінно змінилися підходи в ціноутворенні на продукцію аграрників. Нині практично на всі продукти ціни мають формуватися, виходячи з кон'юнктури ринку, залежно від якості і споживчих властивостей продукції, за домовленістю між покупцем та продавцем. Для ринкової економіки процес формування ціни повинен враховувати розширене відтворення, відшкодувати галузеві витрати та забезпечувати достатній прибуток на авансовий капітал з урахуванням терміну його обороту. Так наприклад, такі держави як Франція, Італія, де сільське господарство має значну питому вагу, політику підтримки сільського господарства проводили шляхом «ізоляції» ринку продуктів та створення системи цін, шляхом економічного бар'єра імпорту. Рівень ціни на ринку при цьому орієнтується на фіксовані владою «ціни підтримки». Держави, де сільське виробництво не має значну питому вагу підтримка агровиробників здійснюється шляхом прямих дотацій.

Ціни сільського господарства, зокрема на плодіву продукцію і продукти переробки повинні забезпечувати відтворення для зміцнення аграрних підприємств, що можливо тільки при державних дотаціях (30-35% від обсягу реалізованої продукції). Механізм цінового регулювання сільськогосподарського виробництва в США може бути використано для ціноутворення в АПК України. Політика формування цін та селянських доходів в США передбачає організацію спостереження динаміки ряду економічних показників: витрат на виробництво; паритету цін на засоби виробництва, які поставляються для потреб сільського господарства; прибутковості ферм, галузей виробництва та всього сільського господарства. Загальний механізм дії цінового регулювання США полягає у підтримці певного паритету – цільових цін, що встановлюються державою - з одного боку, а з іншого боку – ціни, які

склалися на ринку. Фермери реалізують продукцію по ринковим цінам, які можуть бути вище, або нижче цільових цін. Але наприкінці року або протягом року за авансовими виплатами фермер отримує різницю між цільовою ціною та ціною реалізації, тобто отримує додатковий прибуток.

Велике місце в успішному розвитку галузі займає спеціалізація і раціональна інтеграція з іншими галузями. Поглиблення спеціалізації, збільшення концентрації, розширення кооперації дає значний економічний ефект в усіх галузях громадського виробництва, у тому числі і агропромислового. Спеціалізація тісно пов'язана з підвищенням рівня концентрації галузі, сприяє впровадженню прогресивних технологій, ефективному використанню машин і механізмів, забезпечує більш ефективне використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів, широке використання в галузі досягнень науково-технічного прогресу. Насамперед, спеціалізація виявляється в концентрації виробництва тих видів сільськогосподарської продукції, для яких сприятимуть ґрунтово-кліматичні та економічні умови. Поглиблення спеціалізації в аграрних підприємствах є одним з основних факторів забезпечення конкурентоспроможності підприємств і збільшення нагромадження капіталу. Його необхідно здійснювати з урахуванням можливих обсягів продажу свіжої продукції на внутрішньому ринку, виробництва сировини для промислової переробки продукції і для реалізації на зовнішньому ринку. Розмір господарств повинен відповідати раціональним параметрам. Наприклад, у садівничих господарствах, необхідно раціонально розвивати скотарство, кормовиробництво, бджільництво, організувати збереження і переробку плодової продукції. Проведені нами дослідження залежності ефективності виробництва від рівня спеціалізації показали, що високий рівень садівництва супроводжується високою питомою вагою товарної продукції у загальній вартості продукції по господарству: з підвищенням рівня спеціалізації зростає урожайність, яка в свою чергу впливає на підвищення продуктивності праці, зниження собівартості виробництва плодів, збільшення прибутку.

Основними принципами організації спеціалізованих господарств і об'єднань стають: високий рівень спеціалізації головної галузі, широкий розвиток інтеграції виробництва, товарної обробки, збереження і переробки продукції. Тому, на нашу думку, тільки спеціалізовані садівничі підприємства в змозі адаптуватися в ринкових умовах, зберігаючи при цьому технологію вирощування продукції, можливу її переробку і збереження, а в перспективі стануть основними конкурентами імпоротної продукції на внутрішньому ринку.

Основна вимога до різних форм організації виробництва і праці - це сприйнятливість їх до ефективного використання досягнень науки і техніки в галузі і переведення її на промислову основу. Організаційні форми аграрного виробництва повинні відповідати певним вимогам, зокрема: 1) забезпечення досить високої ефективності роботи; 2) поступова орієнтація на світовий ринок продукції та послуг; 3) зведення до мінімуму потреби в робочій силі та енерговитратах; 4) максимальне скорочення органів управління або інших координуючих структур.

Висновки: Таким чином, створення і функціонування повноцінного ринку продукції аграрного виробництва неможливо без його організаційно-економічних основ формування, а саме: всебічної державної підтримки, за допомогою цінової та податково-кредитної політики; поглиблення спеціалізації та концентрації виробництва; реформування організаційних структур, поліпшення взаємовідносин між сферами виробництва, переробки та реалізації продукції; досконалого вивчення кон'юнктури ринку за допомогою маркетингу. Проте, всі ці фактори не впливатимуть на подальший розвиток аграрної галузі, якщо не буде вирішена найактуальніша проблема на сучасному етапі – активізація процесів відтворення. Це пов'язано перш за все тим, що планомірне відтворення це один - із найважливіших факторів інтенсифікації, бо саме через оновлення та модернізацію галузі передусім реалізуються найновіші досягнення науково-технічного прогресу, які впливатимуть на поповнення аграрного ринку вітчизняною продукцією.

Список літератури:

1. Березін О.В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія/ О.В. Березін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 184 с.
2. Гладій М.В. Формування оптового ринку в Україні/ М.В. Гладій.- К.: ННЦ Інститут аграрної економіки, 2007. – 580 с.
3. Іванюта В.Ф. Розвиток аграрного виробництва регіону: методологічне забезпечення, стан та перспективи: монографія/ В.Ф. Іванюта В.Ф. – П.: РВВ ПолтНТУ, 2008. – 431 с.
4. Лупенко Ю.О., Месель-Веселяк В.Я. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012 – 182с.
5. Смоленюк Р.П. Державна фінансова підтримка сільського господарства при його реструктуризації / Р.П. Смоленюк // Інноваційна економіка. – 2013. – №1 (39). – С. 217-223.
6. Саблук П. Т. Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві (теорія, методологія, практика) / за ред. П. Т. Саблука, Ю. Ф. Мельника, М. В. Зубця, В. Я. Месель-Веселяка. – К., 2008. – Т. 1.
7. <http://www.economica.com.ua/agro/article/36111276.html>

Summary. *World experience shows that the market economy is the most effective form of economic life, for which the product is created not for their own consumption and for use other through a process of exchange. In developed countries this form of production is perfected. In each local country market is divided into segments, one of which is the market of consumer goods, including food market, which in turn segmented in food markets: grains and cereal products, sunflower seeds and oil, potatoes, sugar, fruit and vegetables, viticulture, wine production, hops and trade of livestock products and poultry. Important prerequisites of a market economy should include the creation of organizational and economic foundations of the market without the formation and development of the market products is not possible. The establishment and operation of a full-fledged market agricultural market production are not possible without organizational and economic bases of formation, namely comprehensive state support, through price and tax-credit policy; deepening specialization and concentration of production; reforming organizational structures, improving the relationship between the spheres of production, processing and sales; a thorough study of the market conditions by means of marketing. However, these factors do not affect the further development of the agrarian sector, if not the most urgent problem is solved at the present stage - intensification of the processes of reproduction. This is due primarily to the fact that the planned play this one - the most important factors intensify, because it is through renovation and modernization of the industry first implemented the latest scientific and technological advances that affect the replenishment of the agricultural market domestic products.*

Keywords: *agricultural market, government support, regulation, specialization, pricing, market infrastructure.*

УДК [338.439.4:636(477)]:001.895

Верховод І.С.
к.е.н., доцент кафедри економіки
МДПУ імені Богдана Хмельницького

СТРАТЕГІЧНИЙ РОЗВИТОК ГАЛУЗІ СКОТАРСТВА НА ІННОВАЦІЙНІЙ ОСНОВІ

Анотація. Запропоновано шляхи реалізації організаційно-економічного забезпечення стратегії інноваційного розвитку скотарства. Наведено методiku оцінки інноваційних можливостей галузі. Акцентовано увагу на необхідності комплексного вирішення проблеми прискорення інноваційного процесу у скотарстві за допомогою програмно-цільового методу.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційний потенціал, стратегія впровадження інновацій, державне регулювання, ефективність впровадження інновацій.

Постанова проблеми. Активізація інноваційного розвитку галузі скотарства є одним з головних чинників підвищення економічної ефективності аграрного сектора економіки, відповідності продукції галузі європейським стандартам та забезпечення продовольчої безпеки держави загалом. Актуальність цих проблем викликана необхідністю подолання низької економічної ефективності галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є окремі дослідження українських і зарубіжних науковців, таких як С.В. Вахнюк, В.Н. Гунін, Т.О. Дерев'янка, В.В. Козик, Е.І. Крилов, присвячені проблемам запровадження інновацій у тваринництві, зокрема, скотарстві. Проте до сьогодні залишається низка питань, що потребують нагального вирішення та подальшого дослідження, як, наприклад, пошук шляхів прискорення інноваційного процесу у галузі скотарства та оцінювання економічної ефективності інновацій.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розроблення напрямків стратегії розвитку скотарства на основі інновацій та оцінка інноваційних можливостей галузі.

Виклад основного матеріалу. Пріоритетна увага тваринництву, зокрема, скотарству в останній час обумовлена тим, що за роки соціально-економічних перетворень 1990-х років, проведення аграрної реформи саме ця галузь мала найбільші втрати в силу сукупності об'єктивних й суб'єктивних причин і все ще не в змозі подолати наслідки кризи, що затягнулась. Скотарство України за останні 25 років перете-

рпіло великі зміни. На 1 січня 1991 року поголів'я великої рогатої худоби складало 24623,4 тис. голів, у тому числі 8378,2 тис. корів, а на 1 січня 2015 року – відповідно 3884,0 тис. голів і 2262,7 тис. корів, або у 6,3 і 3,7 рази менше. Виробництво молока з 1991 по 2014 рік знизилось на 13375,5 тис. т, у розрахунку на одну особу – на 213,4 кг [8]. Тому необхідно прискорити процеси реформування у скотарстві, адже ця галузь забезпечує населення продуктами харчування. Це вимагає істотної модернізації в напрямку розвитку підприємницької діяльності, впровадження інноваційних технологій у виробництво, забезпечення доходності товаровиробників, а також вагомих інвестиційних вкладень у галузь. Виробництво молока вважається одним з найбільш витратних в тваринництві (за оцінками експертів окупність проектів у молочному виробництві становить близько 7 – 9 років і потребує вкладень у розмірі десятків мільйонів доларів на стартовому етапі).

Сьогодні ступінь досягнення конкурентоспроможності галузі скотарства визначається насамперед рівнем застосування інновацій, а відтак вирішення проблем, які виникли за цей період у вітчизняному скотарстві, зумовлює необхідність прискореного переходу галузі на інноваційний технологічний шлях розвитку. Тоді в перспективі Україна зможе забезпечувати не лише потреби свого населення в основних продовольчих товарах за раціональними нормами споживання, а й експортувати продукцію скотарства в треті країни.

Визначальною особливістю розвитку інноваційних процесів у скотарстві є тривалий час впровадження інновацій. Наприклад, для виведення нових порід і типів тварин витрачається від 10 до 20 років. Саме тому інноваційна діяльність стосовно скотарства означає, перш усього, сукупність послідовно здійснюваних дій зі створення нової або поліпшеної продукції, вдосконалення технології та організації її виробництва з використанням результатів наукових досліджень, розробок або втілення передового виробничого досвіду з метою модернізації виробництва та виходу на нові ринки.

Стан та перспективи проведення успішної інноваційної діяльності в галузі скотарства та виробництві інноваційних продуктів залежить від інноваційного потенціалу як на державному, галузевому, регіональному, так і на рівні окремого підприємства. Згідно Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» інноваційний потенціал трактується як сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки [5].

Інноваційний потенціал галузі скотарства – це сукупність взаємопов'язаних потенційних ресурсів, які при ефективному використанні за певний проміжок часу максимально сприяють стратегічному розвитку галузі [9]. Аналіз сучасних тенденцій розвитку скотарства в розвинутих європейських країнах та США доводить, що сьогодні неможливо досягнути високої продуктивності тварин без цілеспрямованої селекційно-племінної роботи та використання для відтворення кращих порід світового генофонду, адаптованих до індустріальної технології виробництва. Це дасть можливість у короткий термін забезпечити якісне оновлення стада і, як наслідок, збільшити конкурентоспроможність вітчизняної продукції. Безперечно, закупівля племінної продукції за кордоном сьогодні необхідна, але вона не повинна виключати розвиток власної селекційно-племінної роботи.

Іншою, не менш важливою умовою найбільш повної реалізації генетичного потен-

ціалу скота та підвищення конкурентоспроможності галузі, є використання сучасних технологій виробництва продукції, що відповідають вимогам світового ринку. Технології виробництва, які використовуються сільгосптоваровиробниками, багато в чому визначається типом конкурентної поведінки підприємства. Ринкове господарювання передбачає три типи конкурентної поведінки [7, с. 114]: випереджувальне (на основі інновацій, ноу-хау), копіююче (тобто таке, що повторює досягнення конкурентів) й гарантує (що забезпечує стабільне виробництво, долю на ринку). У скотарстві, де виробляються однорідні, стандартизовані види продукції (молоко, м'ясо крупної рогатої худоби), перший тип, оснований на інноваційних технологіях, а другий і третій тип конкурентної поведінки – на традиційних, науково-обґрунтованих й адаптованих технологіях. Саме наукомісткі технології виробництва є основою, яка забезпечить реалізацію стратегії інноваційного розвитку скотарства України. Використання інноваційних технологій визначає конкурентоспроможність окремих підприємств галузі, є матеріальною базою її розвитку, а на стадії проектування й розробки сільськогосподарських технологій започатковується оптимальна інтенсивність та найвища економічна ефективність виробництва.

Цілями стратегічного розвитку галузі скотарства на інноваційній основі є також розроблення нових, більш ефективних технологій виробництва продукції скотарства, систем годівлі й відтворення тварин, одержання нових знань з фізіолого-біохімічних основ підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин. Тому при проведенні економічного аналізу в галузі скотарства необхідно враховувати особливості розвитку галузі, її тісний зв'язок з галуззю рослинництва, широке застосування різних форм організації виробництва як великих тваринницьких комплексів так і дрібних фермерських господарств [1].

Біологічний характер виробничого процесу у скотарстві впливає на розвиток інноваційної діяльності, яка пов'язана із зональними та внутрігалузевими особливостями. В різних природно-економічних зонах біологічні процеси течуть не однаково, що потре-

бує врахування й індивідуального підходу до механізмів розподілу інвестиційних ресурсів і ціноутворення на продукцію. Нажаль, відсутність таких механізмів, системного підходу до вибору пріоритетних напрямків розвитку інноваційних процесів у галузі приводить до зниження ефективності її функціонування та інвестиційної привабливості. В аграрному секторі швидкість обороту інноваційного капіталу та його прирощення не можуть конкурувати з промисловістю. Особливо це стосується виведення нових порід тварин, на створення яких йдуть десятиліття. Скоротити розрив між рівнем розвитку скотарства України й розвинутих країн неможливе без реалізації стратегії інноваційного прориву, що потребує максимальної оптимізації фінансових, інвестиційних, матеріально-технічних ресурсів.

Вищезазначені особливості сприяють плануванню та ефективнішому управлінню галуззю. Всі аналітичні розрахунки використовуються для узагальнення резервів збільшення виробництва продукції скотарства, основними джерелами яких є резерви збільшення поголів'я та продуктивності.

Виділимо основні показники для оцінювання економічної ефективності інновацій в галузі скотарства:

1. Чиста сучасна вартість – інтегральна оцінка фінансових потоків галузі з урахуванням дисконтування результатів і витрат [2, с.69].

2. Індекс рентабельності – відношення приведених доходів до витрат.

3. Внутрішня норма прибутку – це рівень прибутку від інновацій (конкретного інноваційного рішення), що виражається дисконтною ставкою, при якій галузь не стає збитковою [9].

4. Період окупності – це відношення первинних інвестицій до щорічних грошових доходів.

Проводячи оцінку інноваційного розвитку необхідно враховувати важливість не лише фінансових результатів, але і новизну, яка б задовольняла попит споживачів та виробників [4]. Систему показників оцінювання ефективності інновацій поєднують у три групи:

1. Показники, що відображають економічний ефект від інновацій (приріст обсягу виробництва продукції, приріст доданої вартості, економія матеріальних ресурсів, економія витрат від зниження собівартості продукції, скорочення фонду робочого часу на виробництво продукції, зростання середнього динного виробітку працівника, зниження матеріаломісткості продукції, зниження витратомісткості продукції);

2. Показники фінансової ефективності нововведень (приріст маржі покриття, приріст чистого доходу, приріст прибутку до виплати процентів і податків, приріст чистого прибутку, приріст маржинальної рентабельності, приріст рентабельності витрат, приріст рентабельності обігу, приріст чистої норми прибутку продукції, приріст рентабельності сукупного капіталу та рентабельності власного капіталу);

3. Показники інвестиційної ефективності інновацій (чистий приведений ефект, індекс рентабельності, дисконтований строк окупності).

В цілому, ефективність впровадження інновацій визначається порівнянням результатів з витратами, що забезпечили даний результат, або розраховується як різниця показника природно-ресурсного потенціалу до і після інвестування та реалізації заходів, яка зворотно пропорційна дисконтованим інвестиційним витратам [6, с.142]:

$$E_{\text{ін.}} = \frac{D_2 - D_1}{K/(1+r)^t}$$

де $E_{\text{ін}}$ – ефективність впровадження інновацій;

r – коефіцієнт дисконтування;

D_2 – щільність природно-ресурсного потенціалу після капітальних витрат;

D_1 – щільність до капітальних витрат;

K – дисконтовані капітальні витрати;

t – роки.

Прогноз параметрів розвитку скотарства на основі інновацій передбачає врахування факторів, принципів, механізмів і інструментів реалізації стратегії інноваційного розвитку галузі. Роль держави проявляється в бюджетній підтримці товаровиробників, що спеціалізуються на виробництві продукції скотарства, обмеженні її імпорту, регулю-

ванні цінових пропорцій, створенні сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату. Зростання доходності скотарства є вагомим фактором підвищення зацікавленості сельчан у подальшому інноваційному розвитку галузі, збільшенні виробництва основних видів продукції скотарства та підвищенні її якості. Саме тому реалізація організаційно-економічного забезпечення стратегії інноваційного розвитку скотарства повинна відбуватись шляхом створення цільових оргструктур: консорціумів, холдингів, корпорацій, стратегічних альянсів за інноваційними проектами і програмами; територіальних зон інноваційного освоєння на базі технополісів; міжнародних стратегічних технологічних альянсів і мережі інноваційних центрів, інкубаторів, центрів трансферу технологій, формування регіональних, національної та міждержавних інноваційних систем [9].

В скотарстві України відбуваються структурні зрушення породного складу поголів'я, у результаті чого змінюються вимоги до умов годівлі та утримання худоби, які передбачають збільшення частки інноваційної складової у технологіях виробництва, які використовуються, що необхідно враховувати при розробці стратегії інноваційного розвитку галузі. Принципово важливим є збільшення якості людського капіталу та використання на цій основі високотехнологічних виробництв.

Оптимізація основних елементів ресурсного потенціалу галузі, при різноманітних варіантах використання інноваційних технологій дозволяє збільшити її прибутковість й довести рентабельність виробництва продукції до 38%, що дає можливість здійсню-

вати не тільки просте, але й розширене відтворення. Це досягається за рахунок оптимізації кормовиробництва і раціонів годування худоби, що дозволяє довести питому витрату кормів на одиницю продукції до науково-обґрунтованих нормативів. Реалізація стратегії інноваційного розвитку зробить галузь більш привабливою для інвесторів, сприятиме додатковому притоку капіталу і, як наслідок, ще більш активному розвитку інноваційних процесів.

Висновки. Результатом реалізації стратегії інноваційного розвитку скотарства має стати організація виробництва високоякісного, екологічно чистого продовольства. Досягнення цього результату може бути здійсненим за умови відродження агропромислового комплексу і розвитку вітчизняного сільського господарства, що передбачає, насамперед, скорочення частки імпорту і заповнення вітчизняними товарами основної частини приросту попиту зі збільшенням обсягу реалізації інноваційних продовольчих продуктів [3, с. 5]. Отже, комплексне рішення проблеми прискорення інноваційного процесу у скотарстві можливе тільки за допомогою програмно-цільового методу. Вищезазначене дає нам всі підстави пропонувати, щоб одним з основних розділів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2025 року став розділ, що містив би наукове обґрунтування взаємодії всієї сукупності інноваційного процесу у підкомплексі вітчизняного скотарства, включаючи заходи з його ресурсного забезпечення.

Список літератури

1. Алтухов А.И., Кундиус В.А. Российский АПК: современное состояние и механизм развития / А.И. Алтухов, В.А. Кундиус // Монография. – М.: 2006. – 723 с.
2. Вахнюк С.В. Вплив ефекту операційного важеля на вартість електронних бізнес-рішень сучасного банку / С.В. Вахнюк // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3(33). – С. 66-74.
3. Верховод І.С. Інновації як чинник забезпечення конкурентоспроможності галузі скотарства. / Теорія і практика сучасної економіки: Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції: 19 листопада 2015 року, у 2 Т./Відповідальний редактор Вяткін П.С. – Черкаси: ЧДТУ, –2015. –Т.1. – 133 с.
4. Деревянко Т.О. Стратегические приоритеты развития животноводства в сельскохозяйственных предприятиях Черкасской области. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?..
5. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
6. Магомедова М.О. Сучасні методичні підходи до оцінки інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства та економічної ефективності енергозбереження на підприємствах тепlopостачання / М.О. Магомедова, Я.С. Писаренко // Збірник тез міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – 2013. – С. 139–143.

7. Парамонов П. Ф. Инновационные технологии как основа обеспечения конкурентоспособности сельскохозяйственного производства / П.Ф. Парамонов // Экономический вестник ЮФО. – 2006. - № 1. – С. 112 – 115.
8. Тваринництво України. – Електронний ресурс. – [Режим доступу] : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/kat_u/2015/sb/zb_tvar_2014.zip
9. Якобчук В.П. Методологія та методика дослідження пріоритетів інноваційного розвитку аграрної сфери / В. П. Якобчук // Ефективна економіка – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1520>

Summary.

Problem statement. The necessity of overwhelming the low economic efficiency of cattle breeding in Ukraine needs its innovational development. However this branch provides the population with food, which, in this turn, favours strengthening the food security of the state.

Results. A definition of the cattle breeding innovational potential is given in the article. The conditions of increasing the competitive ability and economic efficiency of the branch, in particular the development of selection and pedigree work and the use of the best stocks, adapted to the industrial production technology, the use of modern science absorbing innovational production technologies and the elaboration of new ones are analyzed.

The main indices for evaluating the economic efficiency of innovations in the branch of cattle breeding are considered, and their groupings are given. A formula for determining the efficiency of introducing innovations is given. The necessity of the budgetary support of commodity producers of the cattle breeding production is accentuated. Some ways of realizing the organization-and-economic support of the strategy of the innovational cattle breeding development are given.

Conclusions. We have emphasized that the complex solution of the problem of speeding up the innovational process in cattle breeding is possible only by means of the programme-and-purpose method. We have suggested that one of the main sections of the State purpose programme of the Ukrainian village development for the period up to 2025 should be a section that would enclose a scientific argumentation of the whole totality of the innovational process in the subcomplex of cattle breeding, including its resource security.

Key words: innovative development, innovative potential, innovation strategy, regulation, efficiency innovations.

УДК 338.439.02

Дорош-Кізім М.М., к.е.н, доцент

Дадак О.О., к.е.н, доцент

Гачек Т.С., к.е.н, доцент

Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

***Анотація.** Протягом останніх трьох років Україна остаточно закріпила за собою статус світового лідера з виробництва та експорту аграрної продукції. І, як визнають експерти, попереду ще великий потенціал. Проте, одним із найголовніших досягнень останніх декількох років стало завоювання продовольчого ринку Європейського Союзу. Слідом за українськими зерновими на європейському ринку, на полицях європейських супермаркетів з'являються продукти харчування з позначкою «Зроблено в Україні». Європа зацікавлена у нашій продукції, але тут існують свої невід'ємні «правила гри».*

Україні необхідно щонайменше 2-3 роки напруженої роботи, аби отримати вихід на європейський ринок по всіх видах продукції сільського господарства. І ця напружена робота включає як прийняття необхідних законодавчих актів, так і, насамперед, – вдосконалення вже існуючих бізнес-практик.

***Ключові слова:** сільське господарство, експортний потенціал, інноваційні технології, маркетинговий рік, якість продукції, інвестиційна привабливість, продовольчий ринок, національна економіка, світовий ринок, агропромисловий комплекс, фермерські господарства, імпорт, експорт, споживчий потенціал, продовольча проблема, інноваційна ідея, конкурентоспроможна продукція.*

Постановка проблеми. За даними Державної служби статистики України у 2014 році прямі іноземні інвестиції у сільське, лісове та рибне господарство зросли на 15%, тоді як в економіку загалом – лише на 5%, і становлять 839,3 млн дол США.

Для успішного розв'язання завдань євроінтеграції агропромисловий комплекс України має достатньо передумов: багатий природно-ресурсний та експортний потенціал, вагомий людський капітал, поступово зростаючу інвестиційну привабливість, збережений уклад сільського життя та багатовікові традиції ведення сільського господарства.

Експортний потенціал української аграрної галузі – невичерпний, адже справжнім багатством нашої країни є 32 мільйони гектарів орних земель і третина світового запасу чорнозему. На сьогодні близько 25% валового внутрішнього продукту припадає на весь агропромисловий комплекс. Чудовий природний та людський ресурс – справжня перевага будь-якої держави. Важливо правильно розподілити наявний ресурс та забезпечити професійне управління та впровадження новітніх технологій.

Твердження, що Україна – житниця Європи, повністю доводиться об'ємами експорту українських зернових, які щороку зростають [2, с. 210-211].

На сьогоднішній день, можна сміливо декларувати нарощення експортного потенціалу у сфері сільського господарства. За спостереженнями та висновками експертів, даними індексу інвестиційної привабливості та, найголовніше, – мовою статистики, в Україні суттєво збільшився експорт сільськогосподарської продукції, у середньому, до 12 мільярдів доларів США.

Світова продовольча криза, зростання світових цін, девальвація гривні підвищила конкурентоспроможність українських товарів. Без сумніву, членство України у Світовій Організації Торгівлі протягом останніх років також має свої позитивні наслідки та вплив на збільшення експортного потенціалу. Виникли якісно нові соціально-економічні умови розвитку сільськогосподарського виробництва: змінилася економічне, інформаційне та правове середовище функціонування підприємств АПК. Зараз у них інша мета і завдання, інший характер діяльності, який все більше набуває форми бізнесу. З'явилися різноманітні за видами та організаційно-правовими формами підприємства. Змінився характер їх зв'язків і взаємовідносин між собою та іншими суб'єктами ринку. Після вступу України до СОТ частка сільськогосподарських товарів у загальному експорті товарів збільшилась до 20%

замість 12% до вступу. Для вітчизняних підприємств збільшуються можливості виходу на міжнародні ринки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність та необхідність вирішення проблеми експортного потенціалу країни знаходить своє відображення у численних наукових працях українських і зарубіжних вчених. Статті, монографії та наукові матеріали О.П. Катеринича, М.І. Сахацького, П.Т. Саблука, В.Г. Маслича, Ф.О. Ярошенка, Ю.М. Бондаренка, В.І. Богачова, Б.А. Мельника, С.М. Онисько, В.Г.Ткаченко й досі є постійним предметом для вивчення і заслуговують детального розгляду та подальшого обговорювання.

Формулювання цілей статті полягає в аналізі експортного потенціалу АПК України, виявлення основних ринків збуту продукції, а також у визначенні перспектив розвитку АПК України після підписання угоди про асоціацію з ЄС.

Виклад основного матеріалу. Агропромисловий сектор України з його основною складовою – сільським господарством є базисним та системоутворючим в національній економіці, формуючи фактори стійкості та незалежності держави, зокрема – продовольчу, економічну, екологічну та енергетичну безпеку держави. Саме він забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей економіки та стимулює надійне та ефективне функціонування ринку сільськогосподарської продукції і продовольства країни [1, с. 8-13].

Україна є лідером в експорті цілої низки сільгоспкультур (передусім зернових культур) і рослинних жирів (зокрема соняшникової олії). Вітчизняний агросектор зі значними експортним потенціалом може стати рушієм розвитку національної економіки, надаючи імпульс інвестиційному, технологічному та соціальному піднесенню України.

Окреслюючи основні тенденції в експорті сільськогосподарських культур, неможливо не помітити зростання поступу держави в експорті зерна, який щорічно збільшується.

Звертаючись до статистичних даних, можна констатувати, що експорт зернових стабільно збільшується (у структурі експорту з 20% до 28%), експорт жирів за останні роки

суттєво збільшився за рахунок соняшникової олії – з 20% до 27%, а також реекспорту пальмової олії до Росії.

Щодо експорту олійних культур, то збільшилися обсяги продажу за кордон насіння соняшнику через зниження експортних мит. Експорт сої зріс у 6 разів. Також можемо спостерігати зменшення обсягів продажу рапсу через нові вимоги ЄС.

Нагадаємо, що найбільше зернових Україна експортує до Євросоюзу. У 2014 році туди поставлено 7,7 мільйона тонн зерна. Найбільше рослинної олії Україна продає до Індії – 1,1 мільйона тонн, та до ЄС – 684 тисяч тонн. За обсягами продажу соняшникової олії у поточному маркетинговому році Україна посідає 1 місце у світі.

Якщо подивитися на географію експорту української сільськогосподарської продукції, то це, насамперед Єгипет, Марокко, Саудівська Аравія, Туреччина, куди продається зерно, соняшник та олія. До Білорусі та Казахстану експортуються товари з більш високою доданою вартістю [8, с. 63-73].

Сільськогосподарська продукція є однією з ключових позицій у зовнішньоторговельному товарообороті України, який за підсумками 2014 року становив 140,3 млрд дол. США [3]. Так, зовнішньоторговельний оборот сільгосппродукції України за 2014 рік склав 25,9 млрд дол. США або 18,5 % зовнішньоторговельного товарообороту України. При цьому, її експорт за вказаний період становив 17,3 млрд дол. США або 27,3 % від загального експорту товарів України; імпорт – 8,6 млрд дол. США або 11,2 % від загального товарного імпорту України; позитивне зовнішньоторговельне сальдо склало 8,8 млрд дол. США.

Вітчизняні аграрії забезпечили провідні позиції України на світових ринках сільськогосподарської продукції: за 2013-2014 маркетинговий рік за обсягами експорту соняшникової олії Україна посіла перше місце, зернових (пшениця, кукурудза, ячмінь) – друге, кукурудзи – третє, пшениці – шосте.

Країни ЄС є ключовими партнерами України у регіональній структурі товарообороту сільськогосподарської продукції за 2014 рік, частка яких становить 31,2 % (рис. 1). Найбільші частки у зовнішньоторговельному обороті між ЄС та Україною мають на-

ступні країни: Польща – 13,3 %, Іспанія – 12,4 %, Нідерланди – 11,7 %, Німеччина – 11,6 %, Італія – 11,4 %, Франція – 10,2 %, Бельгія – 4 %, Великобританія – 3,9 %, Португалія – 2,9 %, Угорщина – 2,7 % [9].

Бельгія – 4 %, Великобританія – 3,9 %, Португалія – 2,9 %, Угорщина – 2,7 % [9].

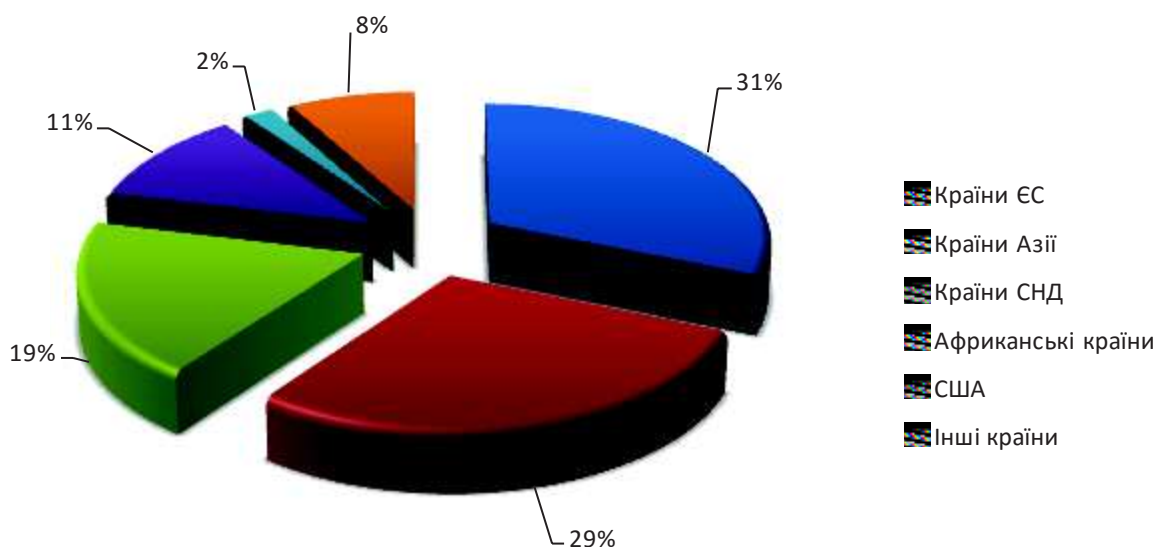

Рис. 1. Товарооборот сільськогосподарської продукції України у 2014 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики та Міністерства аграрної політики та продовольства України

Ринки країн ЄС перебувають на другому місці у регіональній структурі експорту сільськогосподарської продукції України за 2014 рік із часткою в 27,4 % (або 4758,6 млн дол. США) (рис. 2). Найбільші обсяги в структурі експорту сільськогосподарської продукції України до країн ЄС займали зер-

нові злаки – 1,7 млрд дол. США; насіння олійних культур – 1,3 млрд дол. США; олія – 500,1 млн дол. США; залишки і відходи харчової промисловості – 497 млн дол. США; соки – 154,2 млн дол. США; плоди, горіхи та цедра – 82,5 млн дол. США [7, с. 38-46].

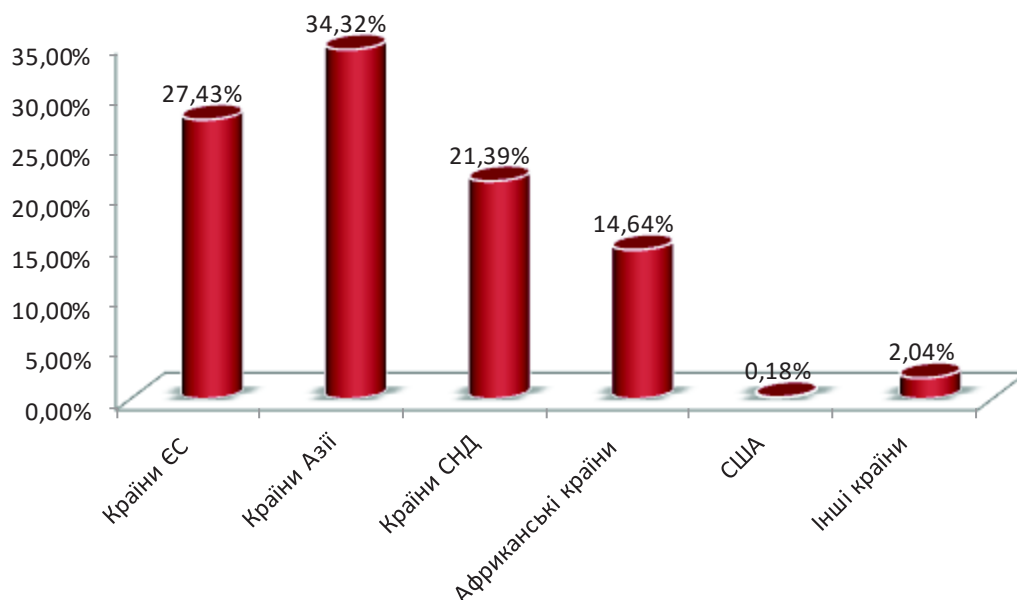

Рис. 2. Динаміка експорту сільськогосподарської продукції України у 2014 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики та Міністерства аграрної політики та продовольства України

Країни ЄС є найбільшими імпортерами сільськогосподарської продукції до України, частка яких у регіональній структурі імпорту сільськогосподарської продукції за 2014 рік становила 39 % (рис. 3). Основними видами продукції імпорту були: інші різні харчові продукти (продукти для приготування соусів, екстракти та концентрати з чаю, кави або лате та ін.) – 380,2 млн дол. США; м'ясо та субпродукти – 304,4 млн дол. США; плоди, горіхи та цедра – 258,7 млн дол. США; зернові злаки – 221,3 млн дол. США; залишки та відходи харчової промисловості – 198,7 млн дол. США; какао-боби, продукти з них, шоколад – 150,6 млн дол. США; вироби із зерна і хлібних злаків – 124

млн дол. США; насіння олійних культур – 111,6 млн дол. США; риба, ракоподібні та молюски – 111,3 млн дол. США; продукти переробки овочів, плодів – 96,5 млн дол. США.

У рослинництві експортується переважно продукція товарної групи 10 «Зернові злаки», серед якої на частку кукурудзи у 2014 р. припадало 96,6 % (7 млн тонн). Експорт пшениці і суміші пшениці та жита до країн ЄС за 2014 рік становив 101 тис. тонн (1,4 % експорту зернових до країн ЄС), сорго зернового – 115,8 тис. тонн (1,6 %). На решту зернових культур припадало менш, ніж 0,5 % експорту зернових.

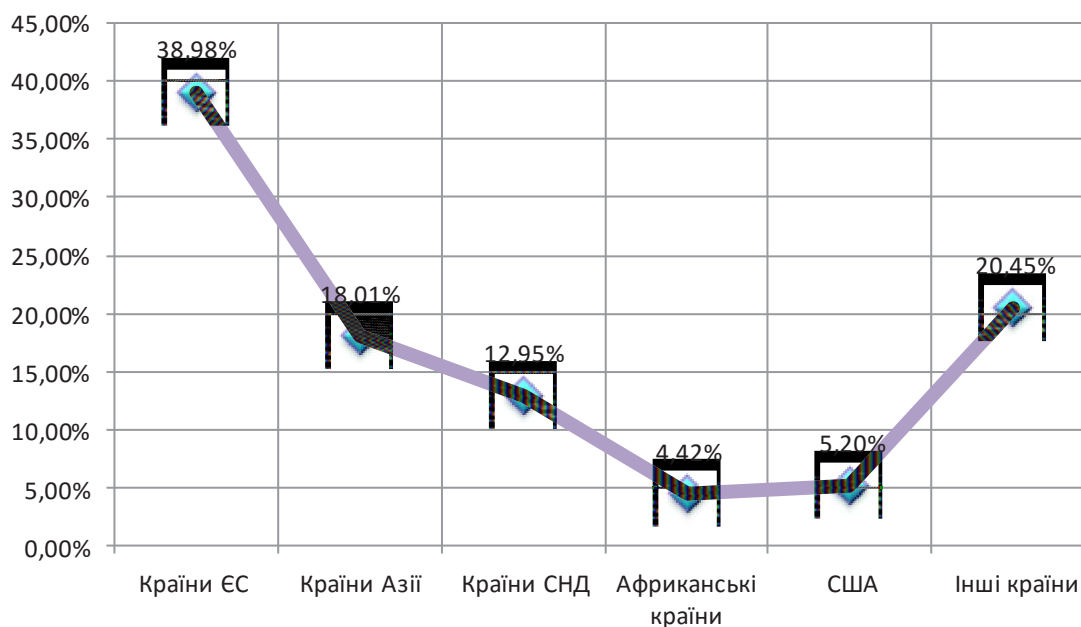

Рис. 3. Структура імпорту сільськогосподарської продукції в Україну у 2014 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики та Міністерства аграрної політики та продовольства України

Угода про асоціацію між Україною та країнами ЄС встановлює обсяги квот на безмитні експортні поставки зернових культур з України з поступовим їх збільшенням протягом 5 років. Так, щорічна квота на ввезення пшениці до ЄС встановлена в розмірі 950 тис. тонн з поступовим збільшенням до 1 млн тонн, ячменю – 250 тис. тонн із збільшенням до 350 тис. тонн (у 2014 році було експортовано 7,3 тис. тонн), кукурудзи – 400 тис. тонн із збільшенням до 650 тис. тонн через 5 років. Незважаючи на встановлені обсяги квот на експорт зернових до країн

ЄС, необхідно відмітити низку особливостей регулювання ринку ЄС, які слід враховувати:

Кукурудза. В ЄС діє так зване «плаваюче мито»: якщо вартість кукурудзи на Чиказькій біржі становить понад 4 дол. США за бушель, експорт кукурудзи до країн ЄС здійснюється без мита, якщо менше або дорівнює 4 дол. США за бушель – імпортне мито на поставки кукурудзи понад квоту становить 94 євро за тону [4];

Пшениця. Країни ЄС імпортують українську пшеницю переважно для фуражних ці-

лей. Загалом, за експертними оцінками, країни ЄС споживають до 60 млн тонн фуражної пшениці на рік. Тому, для України цей ринок є надзвичайно перспективним. При цьому, незважаючи на досить невеликий обсяг квоти на експорт пшениці з України до країн ЄС в обсязі 950 тис. тонн із збільшенням до 1 млн тонн протягом 5 наступних років, Україна може розраховувати на квоту для третіх країн (до списку яких вона входить) за пільговою ставкою ввізного мита у 12 євро за тонну [5];

Ячмінь. Для постачання продукції понад встановлену квоту встановлюється імпордне мито у розмірі 93 євро за тонну. У тексті Угоди особливо прописаний механізм торгівлі насінням соняшнику, яке для України є надзвичайно важливим, оскільки воно є сировиною для виробництва соняшникової олії; збільшення ж експортних поставок може призвести до зниження переробки продукції на вітчизняних підприємствах.

Угода про асоціацію дозволяє освоювати ринок країн ЄС вітчизняним компаніям, що займаються виробництвом, переробкою та реалізацією тваринницької продукції. Так, Україна може щорічно постачати на ринок країн ЄС: 12 тис. тонн яловичини; 20 тис. тонн свинини; 16 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 20 тонн) м'яса птиці; 1,5 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 3 тис. тонн) яєць; 8 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 10 тис. тонн) молока, вершків, згущеного молока та йогуртів; 1,5 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 5 тис. тонн) сухого молока; 1,5 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 3 тис. тонн) вершкового масла; 250 тис. тонн перероблених масляних продуктів; 5 тис. тонн (із збільшенням протягом 5 років до 6 тис. тонн) меду.

Водночас, на сири квот не встановлено, що дозволяє завозити необмежену кількість даного виду продукції з України до ЄС. Разом з тим, обсяги експорту переважної більшості тваринницької продукції з України до ЄС мізерні, у 2014 році вони становили (у кг): ВРХ – 0, свиней – 0, овець, кіз – 0, курей живих – 0; м'яса ВРХ (свіжого) – 366,9, м'яса ВРХ (мороженого) – 1187,14, свинини – 3170,7, баранини або козлятини – 128,7, м'яса та їстівних субпродуктів свійсь-

кої птиці – 447563,3, риби свіжої – 162,6, молока та вершків, незгущених та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин – 10949,2, молока та вершків, згущених та з доданням цукру чи інших підсолоджувальних речовин – 25483,4, масла – 320,8, сирів всіх видів і кисломолочних сирів – 1279,3.

Слід відмітити, що експорт тваринницької продукції України до ЄС можна буде збільшити за рахунок використання тарифних квот тільки за умови, якщо вітчизняні експортери зможуть задовольнити вимоги ЄС щодо безпечності та стандартів якості продукції і відповідним чином сертифікувати продукцію. У найближчій перспективі заповнити встановлені квоти для тваринницької продукції буде проблематично, оскільки переважна більшість тварин утримується господарствами населення (станом на 1.07.2014 р. населенням утримувалось 71,6 % загальної чисельності ВРХ, у т.ч. корів – 77,7 %; свиней – 53,1 %, овець і кіз – 87,0 %), які не мають можливостей застосувати сучасні технології виробництва продукції, що зумовлює низьку її якість та невідповідність європейським санітарним нормам та стандартам.

Держава всебічно підтримує сільгоспвиробників. Упродовж останніх років діє система оподаткування, що включає в себе спеціальні режими оподаткування у вигляді фіксованого сільськогосподарського податку та акумуляції коштів податку на додану вартість. Зазначені режими існують як доповнення до прямої бюджетної підтримки. Така політика сприяє інвестиційній привабливості галузі, як для вітчизняних, так і іноземних інвесторів, забезпечує зростання валового внутрішнього продукту у галузях АПК та підвищує конкурентоспроможність продукції на світових ринках.

Для переважної більшості вітчизняних малих і середніх сільгосппідприємств також існують проблеми забезпечення відповідності власної продукції європейським стандартам, оскільки процеси гармонізації та адаптації законодавства у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів потребують не тільки тривалого часу, але й значних матеріальних ресурсів. Наприклад, сукупні витрати на адаптацію до

стандартів ЄС тільки м'ясної промисловості Польщі становили близько 2 млрд євро [6].

Вітчизняна продукція вже давно і остаточно завоювала прихильність українців і зараз її обирають до 90% наших співвітчизників. Тепер справа дійшла і до експорту на європейські ринки. Проте, загальновідомо, що в Європі жорстко поставлені питання якості і безпечності продукції харчування. Однак, не всі вітчизняні виробники сьогодні готові до такого жорсткого контролю.

Невідповідність української продукції європейським стандартам є суттєвою загрозою розвитку вітчизняного агропродовольчого сектору, оскільки стримує постачання продукції на ринки країн ЄС на період запровадження всіх необхідних технічних регламентів і отримання сертифікатів відповідності, призводить до зниження дохідності вітчизняних малих і середніх сільгоспприємств, а також до послаблення конкурентних позицій на внутрішньому ринку окремих видів української продукції порівняно з європейською, яка вже відповідним чином сертифікована.

Процес впровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування (НАССР, ISO, EN, Кодексу Аліментаріус) у сфері агропромислового виробництва в Україні відбувається вкрай повільно.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, з 297 стандартів системи Кодексу Аліментаріус гармонізовано та знаходяться на стадії затвердження 30 стандартів [4].

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, а також створення в рамках цієї Угоди Зони вільної торгівлі (ЗВТ) з Європейським Союзом є важливими чинниками розвитку аграрної галузі, оскільки для України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції АПК, покращення стану продовольчої безпеки держави. Тому для України постає завдання вироблення механізмів державної політики щодо підвищення ефективності використання наявного потенціалу аграрного сектору економіки, його адаптації до нових умов, з урахуванням

можливих ризиків, які виникатимуть внаслідок лібералізації зовнішньоторговельних відносин з європейськими країнами [10, с. 85-88].

З метою мінімізації ризиків і використання можливостей для агропромислового комплексу внаслідок підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом необхідно реалізувати низку заходів державної аграрної політики, що не суперечитимуть принципам державної підтримки та регулювання аграрного ринку, передбачених угодою про асоціацію між Україною та ЄС, які забезпечать умови для підвищення конкурентоспроможності виробництва продукції АПК.

Зусилля слід сконцентрувати насамперед на:

прискоренні процесу впровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування (НАССР, ISO, EN, Кодексу Аліментаріус) у сфері агропромислового виробництва;

розробленні системи моніторингу зовнішньоторговельних операцій з країнами ЄС як механізму оперативного реагування на кон'юнктурні зміни аграрного ринку;

сприянні розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, у т. ч. правовій регламентації діяльності особистих селянських господарств населення та розробленні механізму їх трансформування у фермерські господарства, що дасть змогу забезпечити інтеграцію особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування аграрного сектору;

заохоченні кооперативного руху на селі, спрямованого на спільне ведення господарської діяльності окремими суб'єктами господарювання, що дозволить зменшити витрати на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції.

Висновки. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, і передбачена Угодою гармонізація українського законодавства, зокрема, що стосується стандартів і вимог до безпеки продукції, дозволить підприємствам-представникам вітчизняної сільськогосподарської галузі значно розширити ринки збуту своєї продукції.

З урахуванням існуючих проблем, а також позитивного зарубіжного досвіду, видається доцільною реалізація заходів у контексті підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції АПК на європейському ринку за такими основними напрямками: гармонізація вітчизняних стандартів на сільськогосподарську продукцію згідно зі стандартами ЄС; збільшення експортного потенціалу вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції; налагодження сучасної інфраструктури аграрного ринку; посилення кооперації господарств населення виробників сільськогосподарської продукції; налагодження співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції та дослідними установами; використання позитивного досвіду країн ЄС у регулюванні ринку аграрної продукції в напрямі зміцнення конкурентоспроможності АПК.

Європейський ринок має свої стандарти і для того, щоб вийти на цей ринок, відповідати рівню безпеки і технічним умовам, нам необхідно провести необхідні зміни і в технічному регулюванні і у вимогах щодо безпеки продукції. Це дасть можливість не тільки на внутрішньому ринку підвищити

якість і безпеку товарів, але і дозволить вийти на інші ринки, не тільки на європейські, але й на ринки інших країн, що беруть стандарти ЄС

Україна розпочне реалізовувати експортний потенціал ще у більшому обсязі, якщо з боку держави буде відчуватися всіляка підтримка ринкової інфраструктури сільського господарства, зменшення тиску та створення штучних бар'єрів для безперервного ведення бізнесу в агросекторі. Це зробить можливим залучення необхідних інвестицій для технічного та технологічного оновлення аграрного сектору, формування кращої ціни на аграрну продукцію, а значить – буде зростати прибуток агровиробника та сільського господарства в цілому.

Європейський Союз – це невичерпне джерело досвіду функціонування ринкової соціально орієнтованої економіки та державного регулювання економічних процесів. Очевидно, саме тут Україна може отримати знання щодо розробки й реалізації результативної антимонопольної політики та недопущення надмірної концентрації ринку окремими його учасниками.

Список літератури

1. Галушко В.П. Економіка світового сільського господарства - К.: НАУ, 2006. - 514 с.
2. Нормативні витрати, ціни, баланси сільськогосподарської продукції в Україні та країнах світу / О.М. Шпичак, Ю.Я. Гапусенко, С.А. Станісевич та ін.; За ред. О.М. Шпичака, Ю.Я. Гапусенка. - К.: ННЦ "ІАЕ", 2006. - 693 с.
3. Юрченко В.В. Продовольча безпека як умова збалансованого розвитку агропромислового комплексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.btsau.kiev.ua>
4. Сіренко Н.М. Нова роль сільського господарства в економічному розвитку країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.btsau.kiev.ua>
5. Органічне виробництво: має шанс подолати голод і глобальне потепління [Електронний ресурс] Український органік журнал «Organic UA». – Режим доступу: URL: <http://organic.ua>
6. Сучасні технології в АПК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.agro-business.com.ua/special-projects/high-technology-plants-breeding.html>
7. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною : наук. доп. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААНУ Т.О. Осташко, д-ра екон. наук В.О. Точиліна ; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів." – К., 2014. – 98 с.;
8. Шубравська О.В. Інтеграційні перспективи України: переваги і ризики для аграрного сектору / Шубравська О.В., Прокопенко К.О. // Економіка України. – 2014. – № 1. – С. 63-73.
9. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010–2014 роки від 2 черв. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>;
10. Бабенко А. Г. Державне регулювання та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору / А. Г. Бабенко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 85-88.

Dorosh-Kizym M., Dadak O., Gachek T.

Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnology named after S. Z. Gzhytsky

PROSPECTS OF AGRICULTURE UKRAINE IN CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Summary. *Over the past three years, Ukraine finally consolidated its status of world leader in the production and export of agricultural products. As recognized experts, there is still great potential. However, one of the most important achievements of the past few years has been winning food market of the European Union. Following the*

Ukrainian grain in the European market on the shelves of European supermarkets there are foods labeled "Made in Ukraine". Europe is interested in our products, but this has its own inherent "rules."

Ukraine needs at least 2-3 years of hard work to get access to the European market for all types of agricultural products. And that hard work involves both taking the necessary legislation and, above all, - improving existing business practices.

For the successful solution of tasks of European integration of the agro industrial complex of Ukraine has enough preconditions: rich natural resources and export potential, significant human capital, increasing investment attractiveness, saved the village life and old traditions of agriculture.

Export potential of Ukrainian agricultural industry are endless, because the real wealth of our country is 32 million hectares of arable land and a third of the world's supply of black earth. Today about 25% of the gross domestic product account for the whole agricultural sector. Great natural and human resources is a real advantage to any state. It is important to properly allocate available resources and provide professional management and introduction of new technologies.

Keywords: *agriculture, export potential, innovative technology, marketing year, product quality, attractiveness, food market, national economy, the world market, agriculture, farming, imports, exports, consumption potential, the food problem, the idea of innovation, competitive products.*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто концептуальні засади удосконалення державного регулювання національної системи вищої освіти України та запропоновано впровадження заходів щодо його удосконалення.

Ключові слова: державне регулювання, національна система вищої освіти, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Освіта обумовлює соціально-економічний розвиток суспільства, сприяє формуванню пріоритетів розвитку держави, а держава, в свою чергу, не повинна бути байдужою до її забезпечення. На сучасному етапі переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості і культури всього населення мають вирішальне значення для соціально-економічного розвитку країни, підвищуються вимоги до освіти, яка повинна відповідати потребам суспільства та сучасним світовим тенденціям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам державного регулювання національної системи вищої освіти приділяли відомі вчені Г. Беккер, Е. Денісон, Я. Мінсер, Т. Шульц. В роботах вітчизняних вчених Л.І. Антошкіної, А.І. Бутенко, В.М. Гейця, О.А. Грішнєвої, Г.А. Дмитренка, Т.А. Заєць, І.С. Каленюк, О.А. Кратта, В.Г. Кременя, О.П. Сологуб, Л.А. Янковської та інших висвітлені окремі організаційно-економічні проблеми функціонування системи вищої освіти. Сучасні умови функціонування вищої освіти вимагають напрацювання нових механізмів регуляторної діяльності держави в сфері її управління.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення концептуальних засад удосконалення державного регулювання національної системи вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. На думку багатьох дослідників вища освіта відіграє величезну роль у розвитку економіки. За твердженнями експертів, розвиток держави за рахунок системи освіти додає 40 % валового національного продукту [1].

Вирішення пріоритетних завдань інноваційного соціально-економічного розвитку країни неможливе без опори на освіченість суспільства. Вища освіта забезпечує відтворення та розвиток інноваційного потенціалу економіки та демократичного суспільства. Глобальні динамічні зміни в суспільно-економічному розвитку зумовлюють стратегічні завдання і визначають головні напрями оновлення і розвитку вищої освіти в Україні, підвищення її якості і приведення у відповідність із структурою потреб ринку праці [2]. Як правило, особи, що отримали освіту кращої якості в навчальному закладі, який володіє високою репутацією, з великою ймовірністю мають переваги при працевлаштуванні та отримують більшу стартову заробітну плату.

Трансформаційні зміни в суспільстві, політичні кризові явища, економічна нестабільність держави, неспроможність органів державної влади приймати вчасно ефективні управлінські рішення щодо регулювання системи вищої освіти – все це призводить до зниження якості надання послуг у сфері вищої освіти.

Якість освіти в Україні сьогодні суттєво поступається світовим вимогам, що, в свою чергу, негативно впливає на інноваційний розвиток країни та гальмує її економічне зростання, не задовольняє і роботодавців. Це свідчить про те, що механізм державного регулювання освітнього процесу недосконалий та неефективний.

Отже, виникає необхідність вдосконалити державний регуляторний механізм системи вищої освіти України з метою підвищення рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

У сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції національна система вищої освіти не може ефективно функціонувати без активних регуляторних дій з боку держави. В цих умовах основою стратегії економічного розвитку має стати реалізація державної політики, спрямованої на забезпечення якості вищої освіти.

Необхідність державного регулювання системи вищої освіти визначається двома аспектами: неспроможністю ринку надати освітні послуги в повному обсязі та певної якості, а також відмовою від жорсткого адміністративного управління системою вищої освіти. [3].

Досліджуючи процес формування та розвитку державної політики у сфері вищої освіти, виявлено, що державне управління вищою освітою України за формальними ознаками відповідає стандартам європейських країн, але є суттєві відмінності у функціональних обов'язках, які полягають у порядку формування управлінських органів, їх складу та функціональних повноважень.

Проведені опитування працедавців і випускників вищих навчальних закладів щодо якості вищої освіти в Україні показало, що лише 14,5% респондентів оцінюють якість вищої освіти як високу. Основна маса опитаних вважають якість освіти середньою (44,9%) або низькою (29,6%). При цьому, в топ основних причин низької якості вищої освіти в Україні входять такі, як невідповідність викладання вимогам ринку праці, невідповідність структури освіти реальним потребам ринку праці, слабка матеріально-технічна база вищих навчальних закладів, низький середньоосвітній рівень студентів та їх слабка зацікавленість в якісній освіті. Існують істотні дисбаланси між обсягом і структурою підготовки робочої сили з вищою освітою і потребами ринку праці. За результатами опитувань близько 50% населення України працює в повній або частковій невідповідності зі спеціальністю і кваліфікацією, отриманою при здобуванні вищої освіти. Причому серед випускників вищих навчальних закладів повністю за фахом працюють лише 22%. В результаті працедавцям доводиться закладати до своїх бюджетів кошти для перепідготовки фахівців з вищою освітою. Реальною проблемою є нестача абітурієнтів для спеціальностей, спеціалістів

з яких хочуть отримати працедавці, і надлишок їх на престижних спеціальностях [4].

Як і на початку ХХІ ст., так і сьогодні сфера української освітньої політики має такі характерні ознаки: обмежені ресурси, їх переважно нераціональне використання, системний дефіцит бюджетного фінансування, відсутність пріоритетного статусу в суспільстві, низький рівень активності інших учасників освітньої політики тощо [5].

Все вищезазначене негативно впливає на реалізацію прав громадян на якісну вищу освіту та рівного доступу до якісної вищої освіти. Отже, на сучасному етапі інтегрування української вищої освіти до європейського освітнього простору необхідно визначити основні пріоритетні напрями державного регулювання національної системи вищої освіти.

Проектом Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року, розробленої робочою групою під керівництвом МОН України, передбачено, що метою реформування вищої освіти є створення привабливої та конкурентоспроможної національної системи вищої освіти України, інтегрованої у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір. Основними завданнями реформ є :

- забезпечення конституційних прав громадян на якісну вищу освіту та рівного доступу до якісної вищої освіти;
- реорганізація системи управління вищої освіти з метою забезпечення захисту національних, регіональних та місцевих інтересів, а також інтересів всіх суб'єктів національної системи вищої освіти України;
- трансформація університетів у центри незалежної думки, які здатні дати персонал та ідеї для прискорення модернізації країни;
- забезпечення справедливої конкуренції між закладами вищої освіти як запоруки високої якості вищої освіти;
- створення належного зв'язку між ринком праці та системою вищої освіти;
- інтеграція вищої освіти України у світовий і європейський освітньо-науковий простір [6].

Без ефективного, модернізованого механізму державного регулювання національної системи вищої освіти, який забезпечуватиме процес надання якісних послуг у сфері вищої освіти, неможливо ґрунтовно та якісно

провести реформування вищої освіти та досягти підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

Сучасна державна освітня політика знаходиться в пошуку шляхів розвитку з метою подальшого задоволення потреб населення в якійсній освіті. Однак, слід зауважити, що суттєвий вплив на визначення пріоритетів держави щодо розвитку системи вищої освіти мають глобалізаційні процеси. Отже, подальше вдосконалення державного регуляторного механізму національної системи вищої освіти має відбуватися з урахуванням сучасних міжнародних принципів та стандартів, а також враховуючи досвід розвитку національних систем вищої освіти в рамках Болонського процесу.

Наприкінці ХХ ст. більшість європейських країн здійснили реформування державного управління вищою освітою, зважаючи на тенденції глобалізації, інтернаціоналізації, демократизації управління, децентралізації, розширення автономії ВНЗ з одночасним підсиленням їх звітності перед суспільством. Як зазначає М. Квієк, у країнах Центральної та Південно-Східної Європи на сферу державного управління вищою освітою найбільше впливають глобальні фактори, які можна поділити на три категорії:

1) крах провідної ролі держави-нації в соціально-економічному розвитку, коли вища освіта бачилася як форма національного багатства, яке сприяло становленню національної свідомості;

2) переосмислення функції держави загального добробуту, включаючи новий обсяг діяльності державного сектору, який фінансується державою;

3) вторгнення економічного раціоналізму в державний сектор у світовому масштабі [7]. Саме ці фактори впливають і на трансформаційні процеси у сфері державного регулювання, які відбуваються сьогодні в Україні.

Дослідженням, проведеним в межах програми TEMPUS, доведено, що фактично в усіх країнах-учасниках цієї програми нормою є центральне управління ВНЗ зі сторони держави в особі міністерства освіти. У деяких країнах регіональна влада розділяє відповідальність з центральним урядом. Приблизно в 25% країн створено незалежний орган для надання фінансування ВНЗ.

Одночасно в більшості країн існують національні конференції ректорів, одним із завдань яких є надання уряду пропозицій стосовно проектів законодавства у сфері вищої освіти та інших питань. Приблизно дві третини країн ВНЗ, які перебувають на державному фінансуванні, вважаються автономними. Найменший вплив на державне управління вищою освітою здійснюють регіональні органи влади [8].

Державне регулювання сфери вищої освіти можна визначити як сукупність форм, методів та інструментів впливу держави на кон'юнктуру ринку освітніх послуг і суб'єктів надання освітніх послуг з метою створення умов для реалізації ними визначених цілей та завдань, які одночасно відповідають як інтересам держави, так і власним інтересам, та забезпечення високої якості надання освітніх послуг.

Державне регулювання системи вищої освіти реалізується через організаційно-економічний механізм. Сучасні дослідники визначають такі основні завдання державного регулювання системи вищої освіти : забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти; приведення системи вищої освіти у відповідність до вимог Болонської декларації, впровадження європейських стандартів вищої освіти; створення нової моделі економічної діяльності вищих навчальних закладів, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян; підвищення конкурентоспроможності науки та її інтегрованості у світовий науковий процес; створення системи безперервної інтегрованої вищої освіти, реалізація концепції багаторівневої підготовки; демократизація управління вищою освітою, у тому числі шляхом формування системи громадського управління та контролю, автономізація ВНЗ [9, 10].

Результати функціонування ринку вищої освіти на сучасному етапі та низький рівень конкурентоспроможності національної системи вищої освіти, які розглянуті в другому розділі дисертаційного дослідження, вказують на неефективність діючого організаційно-економічного механізму державного регулювання системи вищої освіти.

Повільна адаптація системи державного регулювання вищою освітою до умов ринкового середовища є результатом неготов-

ності держави до швидких змін в освітньому просторі. Динаміка глобальних змін в суспільстві й економіці, формування європейського освітнього простору зумовлюють необхідність розроблення більш ефективних форм і методів регулювання системи вищої освіти як однієї з найважливіших складових національної економіки, а також реформування освітньої сфери.

Ефективний механізм державного регулювання системи вищої освіти має на меті:

забезпечення надання якісних освітніх послуг;

попередження ризиків;

миттєве реагування на зміни кон'юнктури ринку освітніх послуг, а також адаптацію до виникаючих в процесі глобалізації факторів розвитку країни та її регіонів.

Сучасний ринок праці в Україні потребує фахівців, які володіють прогресивними знаннями та технологіями і здатні до постійного самонавчання та вдосконалення. Це зумовлюється високою швидкістю старіння знань і навичок та необхідністю їх постійного оновлення. З'являються нові потреби та види людської діяльності, які обумовлюють глибинні зміни в освітній сфері, активізують перехід від регламентованих форм поширення знань до освіти упродовж всього життя. Нині знання стали основною життєво необхідною умовою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни. Сучасні ринкові умови визначають напрями, форми діяльності вищих навчальних закладів, орієнтують їх на потреби споживачів і диверсифікацію джерел фінансування, загострюють конкуренцію як між ВНЗ на ринку освітніх послуг, так і між випускниками на ринку праці. Сьогодні збільшується залежність діяльності ВНЗ від економічних факторів. Отже, необхідно сформувати адекватні ринковим умовам механізми державного регулювання та вироблення нової регуляторної державної освітньої політики. Якби спрямовували зусилля вищої освіти на послідовне підвищення її конкурентоспроможності [11].

Основними недоліками державного регулювання національної системи вищої освіти є:

1. Недосконалість нормативно-правової бази, яка регулює відносини у сфері вищої освіти.

2. Існування дисбалансу між попитом та пропозицією ринку праці.

3. Відсутність стратегії розвитку вищої освіти, а також механізму оцінки ефективності функціонування системи вищої освіти.

4. Низький рівень залучення органів місцевого самоврядування до процесів ліцензування та акредитації ВНЗ, а також до формування державного замовлення.

5. Недостатній рівень фінансування системи вищої освіти, відсутність інвестиційної активності, застаріла матеріально-технічна база, низький рівень оплати праці науково-педагогічних кадрів, нестача кваліфікованих кадрів у зв'язку з еміграцією за кордон.

6. Неузгодженість системи вищої освіти України з вимогами Болонської декларації, низький рівень залучення інноваційних технологій в навчальний процес.

7. Низька якість вищої освіти, що призводить до низького рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

На нашу думку, в умовах сьогодення для досягнення максимального ефекту від впливу держави необхідно визначити пріоритетні напрями удосконалення державного регулювання системи вищої освіти України.

До них можна віднести такі:

розроблення стратегії розвитку системи вищої освіти;

розроблення, перегляд та вдосконалення законодавства, яке регулює відносини у сфері вищої освіти, та забезпечення дотримання правових норм усіма суб'єктами надання освітніх послуг;

розробка та забезпечення використання інноваційних технологій в навчальному процесі;

забезпечення поступового переходу до міжнародних стандартів функціонування ринку освітніх послуг;

підвищення якості надання освітніх послуг;

підтримання макроекономічної стабільності у сфері вищої освіти.

Запропоновані напрями удосконалення державного регулювання системи вищої освіти потребують розробки заходів їх реалізації, що представлено у табл.1.

**Пріоритетні напрями удосконалення
державного регулювання системи вищої освіти України**

Напрями	Заходи реалізації
Розроблення стратегії розвитку системи вищої освіти	Стратегічне планування є ефективним інструментом забезпечення розвитку складових національної системи вищої освіти. Розробка, затвердження на державному рівні та реалізація ефективної стратегії розвитку системи вищої освіти дозволить вищим навчальним закладам здійснювати довгострокове планування своєї діяльності, забезпечувати високу якість надання освітніх послуг, реалізовувати перспективні дослідницькі проекти та інтегруватися у глобальний науково-технічний простір
Розроблення, перегляд та вдосконалення законодавства, яке регулює відносини у сфері вищої освіти, та забезпечення дотримання правових норм усіма суб'єктами надання освітніх послуг	Перегляд нормативно-правової бази, яка регулює відносини у сфері вищої освіти, а саме: - скасування нормативно-правових актів, які з тих чи інших причин не працюють або суперечать нормам Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2015; - внесення змін до діючих нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до вимог Закону України «Про вищу освіту»; - розроблення нових нормативно-правових актів з метою реалізації норм Закону України «Про вищу освіту»; - проведення заходів щодо імплементації Закону України «Про вищу освіту». Розроблення нових стандартів освітньої діяльності ВНЗ з урахуванням потреб ринку праці. Контроль за дотриманням суб'єктами надання освітніх послуг у сфері вищої освіти норм законодавства. Забезпечення ефективних підходів до фінансування системи вищої освіти, розроблення нормативної бази щодо регулювання ціноутворення на ринку освітніх послуг із врахуванням як державного так і приватного сектору вищої освіти.
Розробка та забезпечення використання інноваційних технологій в навчальному процесі	Розроблення концепції інноваційних моделей навчання у вищій школі. Забезпечення системи вищої освіти висококваліфікованими кадрами, їх державна підтримка. Створення умов для підвищення рівня кваліфікації науково-педагогічних працівників. Розроблення державних цільових програм щодо підтримки впровадження інноваційних технологій в навчальний процес та активізації наукової діяльності ВНЗ. Забезпечення розвитку дистанційного навчання. Активне запровадження в навчальному процесі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Створення та сприяння розвитку на базах провідних вищих навчальних закладів технопарків. Підвищення рівня комерціалізації наукових досліджень
Забезпечення поступового переходу до міжнародних стандартів функціонування ринку освітніх послуг	Адаптація системи вищої освіти України до норм, стандартів і основних принципів Європейського простору вищої освіти. Модернізація системи вищої освіти. Постійне удосконалення змісту вищої освіти та організації навчального процесу. Сприяння та підвищення ефективності та якості вищої освіти. Забезпечення мобільності студентів та науково-педагогічних працівників. Законодавче та інституційне забезпечення, фінансова підтримка процесу інтеграції вищої освіти
Підвищення якості надання освітніх послуг	Розробка концепції забезпечення якості вищої освіти. Розробка прозорих процедур моніторингу якості вищої освіти. Перегляд та скасування дублюючих функцій контролюючих органів. Залучення громадських організацій та представників навчальних закладів до процедури контролю за рівнем надання освітніх послуг у сфері вищої освіти.
Підтримання макроекономічної стабільності у сфері вищої освіти	Удосконалення системи формування державного замовлення на підготовку фахівців у сфері вищої освіти. Розроблення та запровадження в системі вищої освіти методики обґрунтування та прогнозування фінансових витрат на вищу школу. Сприяння пошуку та впровадження додаткових, позабюджетних джерел фінансування вищої освіти. Децентралізація бюджетного фінансування.

Джерело: складено автором

Висновки. Очікуваними результатами реалізації напрямів удосконалення державного регулювання системи вищої освіти України мають стати підвищення якості надан-

ня освітніх послуг та підвищення рівня конкурентоспроможності національної системи вищої освіти.

Список літератури

1. Гаркуша Л. Міжнародний центр: шлях до інтернаціоналізації вищої освіти/ Л. Гаркуша// Гуманітарні науки. – 2003. - № 2. - с. 129.
2. Рекомендації парламентських слухань "Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні", схвалені Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2004 року N 1755-IV.
3. Григанська С. В. Державне регулювання системи вищої освіти в Україні: автореферат дис. канд. наук з держ. управл.:25.00.02 / С. В. Григанська; Клас. приват. ун-т. – Запоріжжя : 2008. - 20 с.
4. Авксентьев М. Ю. Рекомендації щодо вдосконалення планування розвитку вищої освіти/ М. Ю. Авксентьев/ Молодий вчений.-2015.-№2 (17).-с.54-57.с. 54-55.
5. Гальперіна В.О. Освітня політика в трансформаційному суспільстві: соціально-філософський аналіз. Автореферат дис. канд. філос. наук, спец.09.00.03 / В. О.Гальперіна.- Київ, 2003. – 17 с., 7 с.
6. Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року, розробленої робочою групою під керівництвом МОН України.
7. Квиек М. Социально-культурные параметры трансформации высшего образования в Центральной и Восточной Европе/ Марек Квиек// Высшее образование в Европе. – 2001. – Т. XXVI. - №3.
8. Шеломовська О. Державне управління вищою освітою в посткомуністичних країнах Європейського Союзу: досвід для України/ О. Шеломовська// Державне управління та місцеве самоврядування. Збірник наукових праць. – 2012. - №2 (13). – с. 46-50.
9. Вакарчук І. Вища освіта України – європейський вимір:стан, проблеми, перспективи/ І. Вакарчук// Вища школа.. – 2008. - №3. – с. 3-18.
10. Зигало О.А. Сучасні тенденції розвитку освітньої політики в Україні/ О.А.Зигало// Державне управління:теорія та практика [електронний ресурс]. – 2009. - №2. – 7 с. – Режим доступу: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Zygalo.pdf.
11. Пасєка С. Трансформація освітнього менеджменту на етапі інноваційних змін/ С. Пасєка// Фінансовий простір. – 2013. - №4 (12). – с. 217-221.

Summary. *In the article conceptual bases of improvement of government control of the national system of higher education of Ukraine are considered and introduction of measures is offered on his improvement. Addressing the priorities of innovative socio-economic development is not possible without the support of educated society. The mechanism of state regulation of the educational process is imperfect and inefficient. State regulation of higher education is implemented through organizational and economic mechanism. The current labor market in Ukraine requires professionals who possess advanced knowledge and technology and are capable of continuous learning and improvement. The expected results of the areas of improving state regulation of higher education in Ukraine should be improving the quality of educational services and improving the competitiveness of the national higher education system.*

Keywords: *government control, national system of higher education, competitiveness.*

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ (ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)

*Kukina Natalia,
Associate professor of the economic theory department,
Popova Tetiana,
Associate professor of the economic theory department,
Tavria State Agrotechnological University*

JUSTIFICATION OF THE OPTIMAL PARAMETERS OF LAND USE IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

***Summary.** The paper is focused on the investigation of scientific and methodological bases of agricultural business. The game theory is used for justification of rational sizes of enterprises.*

***Key words:** enterprise, land use, development, efficiency, agriculture.*

Introduction. The development of agribusiness is a reality of our time, a result of the transformation of the agricultural sector. Agricultural entrepreneurship should remain a dominant sector of the economy in long-term perspectives. Therefore, the rational organization of agricultural enterprises should provide optimal concentration of production in order to maximize efficiency by restraining the process of land area size reduction.

We know that enterprises based on land renting have all the necessary potential for increasing their farms. However, their strategy should be oriented not only on maximum, but on the optimal size of farm lands, including qualitative and quantitative assessments of the process.

Many national economists have aimed their researches at the investigation of agricultural enterprise development. Among them are P. Haidutsky, M. Koretsky, Y. Kovalenko, P. Makarenko, M. Malik, L. Melnyk, V. Messel-Veselyak, O. Onishchenko, P. Sabluk, V. Yurchishin. They have combined theoretical and practical research studies in the area of formation and development of Ukrainian business. In addition they have highlighted issues related to optimization of the economic basis of an enterprise size. However, many scientific justifications have to be explored.

The main goal of the research is determining the optimal size of farm land in the Zaporozhye region using the game theory modeling.

Materials and methods. The main objective of the qualitative assessment is to determine the whole range of possible competitive advantages attributed to the optimal level of the production concentration. However, reasonable adjustments of the land use size, it is necessary to provide quantitative estimate of land use. This process requires special scientific methods. Scientific research related to farm size optimization includes the process of hypothesizing, forecasting perspectives of the development, and then explaining the results.

To determine the optimal size of the enterprise, it is considered a multipurpose system, based upon some fixed sets of possible conditions. During the system optimization each variation of the system is being evaluated.

Actually, conditions of the functioning of enterprises have accidental nature. This fact is an important during the selection of the rational farm size. That is why it is recommended to consider a set of conditions, which ensures the greatest minimum value of the criterion (pessimistic approach) or maximum of the greatest maximum value of the criterion (optimistic approach).

Both approaches are based on the concept of applying the game theory modeling, which refers to the theory of mathematical models and methods related to optimal decision making under uncertain conditions. A static model generated by the game theory is a widely accepted model for decision making under uncertainty.

The subject of the theory of making optimal decisions under uncertainty and risk caused by it is to study rules of apriori and aposteriori conversion of information about the state of the object and economic system in the quantitative component of the information management.

Experiment results and discussion. When using the static model of decision making where uncertain conditions and related risk, it is advisable to use a scheme, which includes the existence of:

- 1) an identified economic environment for which it is defined a set of mutually exclusive and mutually reinforcing conditions;
- 2) a set of mutually exclusive decisions;
- 3) a functional evaluation characterizing "gains" or "losses" in selecting the optimal solution.

The approach when we choose the greatest minimum values of criterion from the set of conditions is considered a pessimistic approach because it leads to guaranteed (risk-free) implications for the optimal decision. The optimistic approach is applied for modeling the environment dynamics, which is considered the most appropriate balanced combination of the best and worst. This approach to the selection of optimal solutions, known as an indicator of pessimism-optimism, which provides only partial antagonism of environment.

Based on profitability changes, due to the possibilities of land use options, we calculated different options of profit indicator such as the amount of profit per each hectare of agricultural land. The results are presented in a Table. 1, where the best size settings of land in the Zaporozhye region are determined.

Table 1

Parameters of farm land in the Zaporozhye region under the conditions of profitability variations of the primary production (2010 to 2014)*

Group of farms	Land use size of farms, ha	Amount of profit per 1 hectare of agricultural lands depending on the profitability of primary production, UAH / kg				$\alpha_i = \min g_{ij}$	Soпт	$\beta_i = \max g_{ij}$
		from 0%	from 0,1 to 20%	from 21 to 40%	from 41% and above			
1	від 0 до 3000	-161,89	83,83	222,73	610,29	-161,89	-	610,29
2	від 3000 до 6000	-43,79	108,07	466,46	609,19	-43,79	-43,79	609,19
3	від 6000 до 9000	-122,9	91,31	330,21	688,3	-122,9	-	688,3
4	від 9000 і вище	-105,07	146,36	332,52	733,72	-105,07	-	733,72

*Source: Calculated according to the Form 50 of agricultural enterprises of Zaporozhye region [5; 6; 13]

The optimization process starts from the Maximin position, which means that it is elected a group of enterprises, having such land sizes, which guarantee them the largest (maximum) of all the worst (minimum) possible outcome of actions for each group (Table. 1):

$$\alpha_i = \min g_{ij} \quad (1)$$

According to this, the best land use options correspond to the second group of farms. Their land size options range from 3,000 to 6,000 hectares of agricultural land:

$$Soпт = \max (-161,89; -43,79; -122,9; -105,07) = -82,76 \text{ UAH./Kg.}$$

In any economic environment the result is not worse than 82.76 UAN./quintal. This

amount of profit per unit of land is a guaranteed result for most agricultural enterprises, and can be considered as the lowest efficiency limit.

A similar process for other environments, ratios of profitability and sizes of land use is applied to identify the worst guaranteed (minimum) outcome (the profit per each hectare) of all the best (maximum) outcomes of actions for each group of farms. The solution that maximizes profit for each option of profitability and for each group of land is chosen using the formula:

$$\beta_i = \min (\max g_{ij}) \quad (2)$$

According to this optimal parameters of land use also correspond to the second group of the region at farms:

$$\beta_i = \min (610,29; 609,19; 688,3; 733,72) = 609,19 \text{ UAN./quintal.}$$

The optimization process starts from the Maximin position, which means that it is elected a group of enterprises, having such land sizes, which guarantee them the largest (maximum) of all the worst (minimum) possible outcome of actions for each group (Table. 1):

$$a_i = \min g_{ij} \quad (1)$$

According to this, the best land use options correspond to the second group of farms. Their land size options range from 3,000 to 6,000 hectares of agricultural land:

$$S_{opt} = \max (-161,89; -43,79; -122,9; -105,07) = -82,76 \text{ UAH./Kg.}$$

In any economic environment the result is not worse than 82.76 UAN./quintal. This amount of profit per unit of land is a guaranteed result for most agricultural enterprises, and can be considered as the lowest efficiency limit.

A similar process for other environments, ratios of profitability and sizes of land use is applied to identify the worst guaranteed (minimum) outcome (the profit per each hectare) of all the best (maximum) outcomes of actions for each group of farms. The solution that maximizes profit for each option of

profitability and for each group of land is chosen using the formula:

$$\beta_i = \min (\max g_{ij}) \quad (2)$$

According to this optimal parameters of land use also correspond to the second group of the region at farms:

$$\beta_i = \min (610,29; 609,19; 688,3; 733,72) = 609,19 \text{ UAN./quintal.}$$

Under the conditions of the least best outcome of all actions from all best outcome for each group of land size, farms would get a profit, the amount of which will not exceed the minimum 609.19 UAN./quintal. This profit is the upper limit of efficiency of agricultural enterprises.

To confirm the selected optimal solution for the pessimistic assessment, the optimization position will also be used. Its limit is regulated by indicators of pessimism and optimism. Accordingly, each solution is determined by a linear combination of the maximum and minimum prizes:

$$S_{opt} = x \min g_{ij} + (1 - x) \max g_{ij} \quad (3)$$

where x - the probability of a worse result;
 $(1 - x)$ - probability of a best result.

The three versions of the economic environment will be analyzed following pessimistic assessment ($x = 0.8$), an equivalent valuation ($x = 0.5$) and an optimistic assessment ($x = 0.2$). The optimal solution for each alternative of economic environment is land-use options in which the value of the index of profit will be the greatest ($\max S_{opt} = S$). The calculation results for each group of land size holdings in the region are summarized in Table. 2.

Consequently, the use of multi-system, based on the game theory, established that goal of improvement of the productivity is most achieved by those farms that have preserved the integrity of the land at nine and above thousands of hectares of agricultural land and did not follow the route of unjustified decreasing reformed enterprises.

Table 2

**The indicator of profit per unit of land for each group size of land holdings
in Zaporozhye region***

Group size	Farms land area, ha	Amount of profit per 1 hectare of agricultural land depending on options of probability of worst outcome UAH./ Kg		
		X = 0,8	X = 0,5	X = 0,2
1	from 0 to 3000	-7,454	224,2	155,854
2	from 3000 to 6000	86,806	282,70	478,594
3	from 6000 to 9000	39,34	282,70	526,06
4	from 9000 and above	62,69	314,325	565,962
SoпT = max Sj		86,806	314,325	565,962

*Source: Calculated by the author

In general, only these farms were able to use skillfully and successfully market and economic potential, which is an important impetus for the effective development in the conditions of the optimistic economic environment.

However, the pessimistic scenario based on the criteria probability, profitability and risk is applicable to the enterprises with land size options ranging from 3,000 to 6,000 hectares of farmland. This size enables industrial,

economic, organizational, administrative functioning and allows these farms to achieve relatively good and effective development even in the uncertain and unpredictable economic environment.

Conclusions. Numerous approaches lead to the conclusion that the optimal land size is the key to social and economic development of land use enterprises. The lower limit for optimal efficiency is at least 3,000 hectares of contiguous farm lands.

Bibliography:

1. Binmore, K. & Dasgupta, P. (1987). *The Economics of Bargaining*. Oxford: Basil Blackwell.
2. Blackorby, C & Russell, R.R. (1989)/ Will the real elasticity of substitution please stand up. *American Economic Review*, 79(4), 882-888.
3. Deaton, A. & Muellbauer, J. (1980). *Economics and Consumer Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Dixit, A. (1990). *Optimization in Economic Theory* (2 ed.). Oxford: Oxford University Press.
5. Key economic indicators of agricultural enterprises in the Zaporozhye region in terms of categories by 2010. (A Form 50 of agricultural enterprises of Zaporozhye region) - Zaporizhia Oblast: Department of Statistics, 2011. - 85 p.
6. Key economic indicators of agricultural enterprises in the Zaporozhye region in terms of categories by 2012. (A Form 50 of agricultural enterprises of Zaporozhye region) - Zaporizhia Oblast: Department of Statistics, 2013. - 112 p.
7. Kukina N.V. Organizational and economic aspects of land use in economic partnerships // N.V. Kukina // *Proceedings of the TSATU (economic sciences)* / Ed. M.F. Kropyvko. - Melitopol, "Lux», 2011. - №4 (16). - pp. 206-217.
8. Kreps, D. (1990). *A Course in Microeconomic Theory*. Princeton University Press.
9. Melnyk L.L. Conceptual basis for determining the optimal value using their own and leased land in agricultural production / L.L. Melnyk // *Agrosvit*, 2009. - №1. - pp. 5-9.
10. Mirrlees, J. (1982). The theory of optimal taxation. In K. Arrow & M. Intriligator (Eds.), *Handbook of Mathematical*, volume II. Amsterdam: North-Holland.
11. Spence, M. (1975). *Market Signaling*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
12. Tirole, J. (1988). *The Theory of Industrial Organization*. Cambridge: MIT Press.
13. The main economic indicators of agricultural enterprises in the Zaporozhye region in terms of categories by 2014. (A Form 50 of agricultural enterprises of Zaporozhye region) - Zaporizhia Oblast: Department of Statistics, 2015 - 93 p.
14. Varian, H. (1990). Goodness-of-fit in optimizing models. *Journal of Econometrics*, 19, 368-403.
15. Yaari, M. (1969). Some remarks on measures of risk aversion and their uses. *Journal of Economic Theory*, 1, 315-329.

УДК 339.138:631.145

Арестенко Т.В.,
к.е.н., доцент

Таврійський державний агротехнологічний університет

Арестенко В.В.

к.е.н., доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

МАРКЕТИНГ ВЗАЄМОДІЇ В ПІДПРИЄМСТВАХ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО КОМПЛЕКСУ АПК

Анотація. У статті розглядаються питання маркетингу взаємодії у підприємствах АПК. Пропонований підхід сприяє отриманню справедливої норми прибутку в зернопродуктовому комплексі АПК всіма учасниками шляхом більш детальних та довірливих відносин, ціннісної орієнтації та підвищення конкурентоспроможності підприємств за рахунок кращих, ніж у конкурентів, способів взаємодії з партнерами по агробізнесу. Основну увагу приділено партнерським відносинам з ключовими клієнтами сільськогосподарських підприємств, а саме переробними підприємствами.

Ключові слова: маркетинг взаємодії, партнерські відносини, маркетингові комунікації, сільськогосподарське підприємство, зернопродуктовий комплекс.

Постановка проблеми. Впродовж усього періоду проведення реформ в аграрному секторі України не було розроблено ефективного механізму забезпечення економічної стабільності сільськогосподарських підприємств. Саме безпосередні виробники залишилися найменш мобільними, в результаті чого не доотримують значну частину доданої вартості виробленої продукції. В умовах загострення конкурентної боротьби на вітчизняному ринку сільськогосподарських товарів підприємства, які прагнуть до покращення свого ринкового становища, змушені шукати дієві інструменти підвищення ефективності та забезпечення конкурентоспроможності. Маркетинг є важливою складовою загальної системи діяльності підприємства і забезпечує значні можливості для його повноцінного розвитку в умовах мінливого ринкового середовища.

Сільськогосподарське виробництво, як і будь-яка інша галузь економіки, підкоряється основним економічним законам в межах будь-якої економічної системи. В умовах ринкових відносин сільгосптоваровиробники самостійно займаються плануванням, ціноутворенням, вивченням ринку та ін. Необхідність самостійного пошуку підприємствами АПК ринків збуту виробленої продукції, в тому числі і зерна, викликає потребу в застосуванні стратегічного маркетингового інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи концепції маркетингу взаємодії досліджені в працях Азоєва Г., Арєнкова І., Архіпова А., Багієва Г., Беляєва М., Красовської І., Тарасевич В., Томілова В., Семіна О., Семеркової Л., Юлдашевої О. та ін. В роботах цих вчених розкриті основи маркетингу взаємодії, методичні підходи до його вивчення, сформульовані концепції теорії маркетингу взаємодії, визначено місце маркетингу взаємодії в загальній теорії маркетингу.

Важливість встановлення взаємовідносин в контексті маркетингу взаємодії між підприємствами в системі управлінських процесів сучасної економіки, зорієнтованих на підвищення підприємницького ефекту їх функціонування, признається у багатьох роботах зарубіжних та вітчизняних авторів, таких, як Ансофф І., Альошин В., Вебстер Ф., Владимірова І., Гордон Я., Дойль П., Єфремов В., Котлер Ф., Кревенс Д., Мильнер Б., Панкрухин А., Портер М. та ін.

Останніми роками у вітчизняній літературі з'явилося немало робіт по агромаркетингу, що досліджують специфіку і особливості його реалізації в складному комплексі технологічних, організаційних, економічних і маркетингових зв'язків, а саме роботи Абрамової Г., Аскєрова І., Карданової Л., Острєвського П., Ципкіна Ю. та ін., які також

проаналізували динаміку маркетингової діяльності у сфері АПК. Проте питання використання маркетингу взаємодії в аграрному секторі потребує більш глибокого вивчення та висвітлення.

Формулювання цілей статті. Взаємодія бізнес-суб'єктів аграрного ринку в умовах посилення конкурентних стосунків визначає необхідність пошуку нових форм і методів стратегії і тактики сільськогосподарських підприємств для завоювання переваг і утримання ринку. Мета роботи полягає у визначенні перспектив використання маркетингу взаємодії у підприємствах АПК.

Виклад основного матеріалу. Сучасні процеси становлення і розвитку ринкових стосунків в агропромисловому виробництві України на фоні еволюції систем управління практично в усіх ланках АПК, і в першу чергу, в сільськогосподарських підприємствах, дозволяють говорити про гостру необхідність вибору і реалізації ефективної маркетингової стратегії. Застосування маркетингового інструментарію суб'єктами АПК дозволяє пристосуватися останнім до умов зовнішнього середовища, що постійно міняються. Еволюція маркетингу зумовила формування різних його концепцій: виробничої, товарної, збутової, традиційної, соціально-етичної, а також маркетингу взаємодії (або маркетингу партнерських відносин). Саме остання концепція, що забезпечує на основі методів координації, інтеграції і мережевого аналізу, задоволення потреб покупців, облік інтересів партнерів і держави, в процесі їх взаємодії представляється дуже перспективною для формування і реалізації маркетингових стратегій у рамках продуктово-галузевих підкомплексів АПК.

Особливістю маркетингу взаємодії є те, що при його реалізації складаються саме довгострокові, багатоаспектні зв'язки між виробниками, постачальниками і покупцями, тобто разом з функціями дослідження ринку, планування збутових і комунікаційних процесів, стимулювання збуту і ціноутворення здійснюється також функція взаємодії [1-4]. Ця концепція і покладена в основу дослідження ринку зернопродуктового підкомплексу.

Зернове господарство України є стратегічною та найбільш ефективною галуззю економіки України. Зерно і вироблені з нього продукти завжди були ліквідними, оскільки вони становлять основу продовольчої безпеки держави. Українське зерно є одним із небагатьох товарів, що приносять прибутки на внутрішньому ринку і можуть бути конкурентоспроможними на зовнішньому.

Зернова галузь є локомотивом розвитку всього сільського господарства Запорізької області. Зерно займає найбільшу питому вагу в структурі товарної продукції області. Пшениця при цьому займає лідируючі позиції, але значення виробництва ячменю не можна недооцінити. На жаль, Запорізька область відноситься до зони ризикованого землеробства, що не може не відобразитися на результатах зерновиробництва у несприятливі роки, що ми і спостерігаємо впродовж трьох років аналізованого періоду, а саме у 2010 та 2012-2013 роках, що наочно викладено в таблиці 1.

Проаналізувавши таблицю 1 можна сказати, що в цілому по Запорізькій області виробництво ячменю впродовж тривалого періоду, а саме у 2010 та 2012-2013 роках приносило збитки, які в динаміці зростали. Головним несприятливим фактором в даній ситуації є погодні умови, що склалися впродовж даного періоду, а саме відсутність опадів у весняний період. У 2011 та 2014 роках область отримала прибутки при виробництві цієї культури - прибуток відповідно склав 15,9 та 22,5 млн. грн. Виручка від реалізації ячменю в 2014 році в порівнянні з 2010 роком зросла більш, ніж на 51% на фоні більш помірного зростання його повної собівартості - на 32%. Ціна реалізації ячменю за даний період по області при цьому зросла майже на 80%, але в порівнянні з середніми цінами по Україні в цілому вона залишається нижчою майже на 9%.

Ячмінь був і є провідною культурою в більшості господарств області (він одночасно є і страховою культурою), тому що при придатних погодних умовах він дає високу врожайність та забезпечує відповідну прибутковість. Основні показники ефективності реалізації ячменю наведені у таблиці 2.

Таблиця 1

Економічна ефективність виробництва ячменю

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2014р. до 2010р. у %
Запорізька область						
Виручка від реалізації продукції, тис. грн.	207742,9	207481,0	179701,8	197277,7	315017,3	151,6
Прибуток, тис. грн.	-12561,1	15882,3	-21200,9	-25724,7	22461,4	+35022,5*
Виробничі витрати, тис. грн.	196026,1	169495,4	178271,2	200479,3	262410,6	133,6
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	220304,0	191598,7	200902,7	223002,4	292555,9	132,8
Ціна реалізації продукції, грн./ц	86,54	121,90	142,09	136,05	156,24	180,5
Україна						
Виручка від реалізації продукції, тис. грн.	4232963,0	4030637,3	4632809,1	4067971,6	6536219,2	154,4
Прибуток, тис. грн.	-15126,6	555833,2	475266,3	22399,2	1012414,0	+10275406,0*
Виробничі витрати, тис. грн.	3724429,0	3017525,3	3669396,2	3592107,2	4844536,8	130,1
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн.	4248089,6	3474804,1	4157542,8	4045572,4	5523805,2	130,0
Ціна реалізації продукції, грн./ц	95,65	134,43	158,17	144,74	171,14	178,9
Питома вага Запорізької області (у % до показників по Україні)						
Виручка від реалізації продукції.	4,91	5,15	3,88	4,85	4,82	-0,10*
Прибуток		2,86			2,22	
Виробничі витрати	5,30	5,62	4,86	5,58	5,42	+0,12*
Повна собівартість реалізованої продукції	5,19	5,51	4,83	5,51	5,30	+0,11*
Ціна реалізації продукції,	90,44	90,68	89,83	94,0	91,3	+0,86*

* - абсолютне відхилення

Джерело: розраховано за даними Держкомстатистики України [7]

Таблиця 2

Ефективність реалізації ячменю у Запорізькій області

Показники	Роки					
	2010	2011	2012	2013	2014	2014р. до 2010р. у %
Виручка від реалізації продукції на 1 га посівних площ, грн.	1466,7	1657,8	1752,5	2008,6	2907,4	198,2
Частка продукції в структурі реалізації с.-г. продукції Запорізької області, %	5,4	4,9	3,8	4,4	5,4	0,0*
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	91,77	112,57	158,86	153,79	145,10	158,1
Ціна реалізації, грн./ц	86,54	121,90	142,09	136,05	156,24	180,5
Рівень товарності, %	93,2	64,9	84,6	77,3	82,8	-10,4*
Прибуток від реалізації 1ц продукції, грн.	-5,23	9,33	-16,76	-17,74	11,14	+16,4*
Прибуток від реалізації у розрахунку на 1 підприємство, що вирощує продукцію, тис. грн.	-27,85	34,60	-50,60	-61,40	53,61	+81,5*
Рівень рентабельності, %	-5,7	8,3	-10,6	-11,5	7,7	+13,4*

* - абсолютне відхилення

Джерело: розраховано за даними обласного управління статистики у Запорізькій області [5-7]

В розрахунку на 1 га посівних площ виручка від реалізації ячменю за період 2010 – 2014 роки зросла майже у два рази і склала 2907,4 грн./га, що в першу чергу, відбулося за рахунок підвищення ціни його реалізації більш, ніж на 80%. При цьому собівартість 1 ц реалізованої продукції зросла меншими темпами, а саме на 58,1%, і, як наслідок, область отримала прибуток в розрахунку на 1ц продукції у розмірі 11,1 грн.

Таким чином, за період, що аналізується, ми спостерігаємо нестабільну ситуацію в області в плані ефективності виробництва та реалізації ячменю. Зрозуміло, що у становищі, що склалося, потрібно виявляти шляхи зменшення виробничої собівартості даної продукції, але, разом з тим, необхідно приділити додаткову увагу вибору найбільш ефективних каналів її збуту. Аналіз каналів збуту зерна по Запорізькій області показав, що найбільша питома вага продукції – у 2014 році більш, ніж 86%, реалізується за іншими каналами через посередників [6].

Також на фоні того, що рентабельність виробництва ячменю протягом 2010-2014 років зазнавала суттєвих коливань від найменшого значення в 2013 році, коли збитковість досягла 11,5% до найвищого в 2011 році, коли рівень рентабельності склав 8,3% (табл. 2), борошномельні підприємства, хлібокомбінати, торгівельні та різні посередницькі структури одержували щорічні стабільні прибутки за рахунок свого монопольного становища, сприятливої для них кон'юнктури ринку, яка часто регулювалась на шкоду зерновиробникові. Наприклад, рівень рентабельності виробництва круп та борошна у ПАТ «Лантманнен Акса» у 2014 році склав 65,9% [8]. Це пов'язано з тим, що на жаль, в зернопродуктовому підкомплексі (як і в багатьох підкомплексах АПК) відсутні організаційно-економічні механізми взаємодії виробників сировинних ресурсів та їх переробників. Доцільний розвиток інтеграційної взаємодії між ними, а на основі інтеграційних зв'язків у рамках вказаних підкомплексів - раціональна реалізація концепції

маркетингу взаємодії, що припускає формування і розвиток тривалих взаємовигідних стосунків в процесі взаємодії продавця і покупця.

Механізми інтеграції підприємств комплексу в умовах ринку можуть бути різними, а саме: торгівля за узгодженими цінами та обсягами, в результаті якої відбувається розподіл чистого прибутку з урахуванням середньої норми прибутку; розподіл виручки від реалізації продукції на кінцевому етапі пропорційно валовій доданій вартості, створеній кожною ланкою інтегрованої системи та ін.

Ефективною формою вертикальної інтеграції може стати асоціація підприємств по виробництву сировини, його переробці і реалізації готового товару при якій забезпечується отримання максимального прибутку за рахунок повнішого використання виробничих ресурсів, скорочення втрат на усіх етапах руху продукції до кінцевого споживача.

Висновки. Проведений аналіз економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств Запорізької області, що спеціалізуються на виробництві зерна (і в тому числі, ячменю) та економічних основ взаємодії з підприємствами переробки та реалізації переробленої продукції в зернопродуктовому підкомплексі дозволив виявити, що подальшого ефективного розвитку зернопродуктового комплексу Запорізької області в цілому можна досягти лише шляхом вертикального об'єднання підприємств, тобто міжгалузевої інтеграції, яка дасть змогу узгодити економічні інтереси всіх учасників процесу і одержати стабільні позитивні кінцеві результати. Це - цивілізований шлях узгодження економічних інтересів діяльності підприємств різних галузей і форм власності, стабільності у взаємовідносинах з партнерами, що і є основою концепції маркетингу взаємодії.

Список літератури:

1. Гаркавенко С.С. Маркетинг. Підручник. – 4-те доп. – Київ.: Лібра, 2006. - 720 с.
2. Чебыкина М.В. Формирование маркетинга партнерских отношений как базовая стратегия повышения стоимости предприятий / М.В. Чебыкина // Вестник ОГУ. – 2005. - №8. – С. 120-125.
3. Галинская Н.Н. Использование элементов маркетинга взаимодействия на предприятиях АПК / Н.Н. Галинская // Актуальные вопросы экономических наук. – 2005. – С. 103 – 107.
4. Кизим А.А. Особенности применения маркетинга в деятельности современных сельскохозяйственных предприятий / А.А.Кизим // Научный журнал КубГАУ. – 2012. - №81(07). – С. 10-23.
5. Статичний збірник «Сільське господарство Запорізької області у 2014 році» / Головне управління статистики у Запорізькій області. – Запоріжжя. – 2014. – 225с.
6. Статистичний збірник «Рослинництво Запорізької області з 1995-2015 роки». – Головне управління статистики у Запорізькій області. – Запоріжжя. – 2015. – 117с.
7. Статистика сільського господарства / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. smida.gov.ua

Summary: Interaction of business of the agricultural market in the increasingly competitive relationship determines the need to find new forms and methods of strategy and tactics farm to gain advantages and maintenance market. The article describes main questions of marketing cooperation in agricultural enterprises. Feature of marketing interaction is that in its implementation it up long-term, multifaceted business nets between producers, suppliers and buyers. Circle functions with market research, marketing planning and communication processes, sales promotion and pricing is also carried interaction function proposed approach helps to ensure fair rate of return in the agribusiness sector of grain production. In the article discover the way of formation more detailed and trusting relationships, value orientation and competitiveness of enterprises through better than competitors, interactions with partners in the agribusiness. The analysis of the economic efficiency of farms Zaporozhye region, specializing in the production of grain (and including barley) and economic bases of interaction with enterprises processing and sale of processed products in grain production revealed that further effective development grain production complex Zaporozhye region as a whole can only be achieved through vertical business combination. The focus partnership with key clients farms, namely processors is build. The proposed approach helps to ensure a fair rate of return in the grain production agribusiness sector all participants by more detailed and trusting relationships, value orientation and competitiveness of enterprises through better than competitors, interactions with partners in the agribusiness.

Key words: marketing, behavior marketing, partnership business relations, marketing communications, agricultural enterprises, grain production.

ПРОЕКТНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВА: СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ

Анотація. В статті розглянуто сутність та специфічні ознаки розвитку підприємства за точки зору проектного підходу. Наведено спільні ознаки проектів. Визначено основні класи організацій, які використовують проектний підхід. Розкрито актуальність використання проектного підходу в управлінні організацією.

Ключові слова: підприємство, організація, проект, проектний підхід, планування, управління.

Постановка проблеми. В умовах посилення динамічності та складності ринкового середовища кардинально змінюються принципи, методи й моделі управлінського впливу на підприємство задля забезпечення його довгострокового успіху. Це актуалізує науковий пошук адекватних інструментів та управлінських концепцій забезпечення сталого розвитку сучасних підприємств. В управлінській практиці однією з найпоширеніших залишається методологія управління проектами. Проте питання формалізації проектів розвитку та впорядкування управлінських процесів щодо їх реалізації ще не привернули належної уваги вчених. На сьогодні цей специфічний напрям проектної діяльності на підприємстві характеризується фрагментарністю наукових і прикладних досліджень. Необхідність комплексного вирішення ключових проблем щодо формування стратегії розвитку підприємства зумовлена потребою систематизації та подальшого розвинення теоретико-методичних основ економічної сутності й організаційно-інформаційного забезпечення процесів розвитку підприємств в умовах зростаючої динамічності та складності середовища господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади теорії управління розвитком соціально-економічних систем заклали видатні зарубіжні й вітчизняні науковці – М. Туган-Барановський, М. Кондратьєв, І. Пригожин, Й. Шумпетер, І. Адізес, Н. Афанасьєв, В. Герасимчук, Л. Грейнер, О. Єрхохіна, С. Ілляшенко, А. Наливайко, В. Марченко, Ю. Погорелов, В. Пономаренко, О. Раєвнева, О. Тридід та інші. Теоретико-прикладні аспекти проектного управління набули подальшого розвитку в дослі-

дженнях Р. Арчібальда, О. Баженова, В. Воропаєва, З. Гальперіна, І. Мазура, Д. Клеланда, В. Ліберзона, Є. Ліщенко, С. Нікешина, В. Рача, Л. Стакенбука, А. Товби, Г. Ціпеса, В. Шапіра, Роланда В. Гутча, якого вважають засновником теорії управління проектами, та інших, наукові здобутки яких утворюють сучасну концепцію стратегічного управління на підприємствах. [1].

Незважаючи на численні дослідження у визначеній предметній галузі процеси управління проектами розвитку підприємств досі не набули цілісного наукового обґрунтування й залишаються слабо інтегрованими в загальну систему управління підприємством.

Формулювання цілей статті. Розкрити сутність і специфічні ознаки проектів розвитку підприємства, розкрити актуальність використання проектного підходу в управлінні організацією.

Виклад основного матеріалу. Погляди економістів на проект є доволі однозначними і не викликають значних суперечностей, отже проект – це одноразовий комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямований на задоволення визначеної потреби шляхом досягнення конкретних результатів при встановленому матеріальному (ресурсному) забезпеченні з чітко визначеними цілями протягом заданого періоду часу [2].

Згідно з тлумачним словником Вебстера, у найзагальнішому розумінні проект (англ. project) - це щось, що задумується чи планується. [3].

Проекти мають, як спільні так і відмінні ознаки, серед основних до них належать:

1. Цільова спрямованість, спрямованість на досягнення мети. Будь-який проект

завжди направлений на досягнення конкретної мети, задоволення різноманітних потреб. Це є рушійною силою проекту, і всі зусилля, що докладаються у процесі його планування та реалізації, спрямовані на її досягнення. Таке спрямування припускає, що є бажаний вимірний результат, якого можна досягти за визначений термін. Для успішної реалізації проекту необхідно не тільки визначити його, а й встановити в суттєву характеристику, включаючи умови його функціонування. Цілі проекту мають бути чітко сформульованими, сумірними, обмеження – заданими, а встановлені вимоги – здійснюваними.

2. Бюджетне обмеження. Проектна діяльність, повинна бути спрямована на отримання певного результату у заданий проміжок часу, і не може використовуватись без певних ресурсів (матеріальних, людських, фінансових). Тому однією з головних рис проекту є наявність бюджету, який виділяється на забезпечення ресурсних потреб фінансування проекту, що відповідають його масштабам, змісту і термінам виконання.

3. Кількісна вимірюваність. Ця ознака означає, що витрати і прибуток від проекту повинні бути визначені кількісно, оскільки оцінка проекту, перш за все спирається на цифри.

4. Час дії. Усякий проект має обмеження у часі, в яких є дві цілі:

- визначення періоду, під час якого успіх або невдача проекту повинні бути визначені;

- оцінка реальної цінності економічних витрат і вигоди неможлива без урахувань обмежень у часі.

5. Життєвий цикл. Проект розробляється, функціонує і розвивається. Є чіткий взаємозв'язок між різними видами діяльності за проектом. Будь-який проект, незалежно від його складності та обсягу дій, необхідних для його виконання, проходить у своєму розвитку певні форми стану від задуму до реалізації.

6. Система функціонування та елементний склад проекту, координоване виконання між собою дій. Головна суть проектів, це визначення складності їхнього втілення в життя. Проекти потребують виконання численних завдань, жорстко або гнучко взаємо-

пов'язаних: деякі завдання не можуть реалізуватися, доки не завершені інші завдання. У разі порушення синхронізації виконання різних завдань, весь проект може опинитися під загрозою невиконання.

Проект є системою, тобто цілим, яке складається з пов'язаних між собою елементів.

7. Проект може існувати в певному зовнішньому середовищі, його елементи мають великий вплив. Тому проект треба аналізувати обов'язково з урахуванням умов середовища, в якому він здійснюватиметься.

8. Унікальність. Проект – це особливий та неповторний захід. Проте рівень унікальності може значно коливатися залежно від особливостей проекту.

Наведемо відмінні ознаки проектів розвитку від проектів підприємства (табл. 1)

Діяльність, як об'єкт управління у виді проекту можна розглядати тільки тоді, коли: вона об'єктивно має комплексних характер і для її ефективного управління важливим є аналіз внутрішньої структури всього комплексу;

переходи від однієї роботи до іншої визначають основний зміст усієї діяльності;

досягнення цілей діяльності зв'язано з послідовно-рівнобіжним виконанням всіх її елементів;

обмеження за часом, фінансовими, матеріальними і трудовими ресурсам мають особливе значення в процесі виконання комплексу робіт;

тривалість і вартість діяльності явно залежить від організації всього комплексу робіт.

Що стосується організацій, які використовують в своїй діяльності проекти, то їх можна поділити на два великі класи. Перший містить у собі проектно-орієнтовані організації, основний бізнес яких складають проекти. До цього класу відносяться архітектурні, інженерні, конструкторські фірми, фірми – генеральні підрядники, фірми-субпідрядники (виконуючі контракти на специфічні роботи), фірми-розроблювачі програмного забезпечення (які продають свої продукти чи послуги на контрактній основі), постачальники телекомунікаційних систем, консалтингові агентства й інші компанії, що поставляють послуги в ті чи інші

Відмінні ознаки проектів розвитку підприємства

	Проекти підприємства	Проекти розвитку підприємства
Стратегічна орієнтація	Низька кореляція зі стратегією компанії	Абсолютна залежність від стратегічного бачення діяльності компанії
Направленість проектів	Направлені на зовнішній ринок або об'єкти і, як правило, не змінюють внутрішні процеси організації	Направлені як на зовнішній ринок, об'єкти (ринково-позиційні), так і на зміну внутрішніх процесів, ресурсів, активів (ресурсно-компетенційні)
Засіб досягнення цілі	Подолання проблеми функціонування	Проведення стратегічних змін: трансформація (реалізація інноваційної технології, методології, бізнесу) або модернізація (впровадження інноваційного продукту, модифікація функцій)
Результат	Приріст об'єму продажу товарів (послуг), збільшення частки компанії на ринку, розширення (оновлення, скорочення) асортименту товару (послуг), підвищення якості товарів (послуг) компанії, зниження витрат обігу товарів (витрат на послуги) компанії	Створення і вивід на ринок нового продукту, збільшення ефективності використання ресурсів, комплексне підвищення якості товарів (послуг), розширення діяльності, партнерств, підвищення рівня кваліфікації персоналу, глобалізація переваг
Ефект	Ефект обов'язково повинен бути вимірний і очевидний, інакше проект не буде розглянутий і прийнятий до реалізації	Ефект важко виміряти і він не очевидний (фактично, в багатьох ситуаціях, вміння формулювати ефект в розрахунковому вимірі визначає чи буде реалізовано проект розвитку чи ні, що не завжди є виправданим заходом)
Критерії успішності	Дотримання термінів, бюджету, відповідність результату до запланованого	Нові можливості, досягнуті вигоди, виконання стратегії розвитку організації
Об'єм/зміст	Вузький, орієнтовано на чітко визначені цілі проекту – SMART	Широкий, залежить від стратегічних цілей, змінюється в залежності від очікуваної вигоди

області професійної діяльності, а також організації, що одержують прибуток за рахунок виконання одного проекту за іншим. Стратегії росту в таких організаціях знаходять своє відображення в характері, розмірах, місці виконання і роді проектів, пропонувані фірмою, а також у виборі способу забезпечення цих проектів ресурсами (внутрішнє забезпечення чи аутсорсинг) під час формування контракту чи іншому затвердженні проекту.

Другий клас організацій – проектно-залежні, тобто ті, зростання яких залежить від проектів. Це організації, що пропонують,

головним чином товари і послуги. Проекти в цих організаціях спонсоруються і фінансуються найчастіше зсередини. Приклади можна знайти в області виробництва (споживчих товарів, фармацевтичної продукції, інженерної продукції тощо), транспорту, зв'язку, розробки і продажі апаратного і програмного забезпечення, а також у банківській справі, урядовій сфері, університетах, суспільних установах і ін. Ці організації залежать від проектів, а точніше від проектного менеджменту.

З'ясуємо особливості проектного менеджменту та його зв'язок з управлінням.

Обидва поняття є різновидом одного наукового напрямку - управління. Як відомо, такий науковий напрям, як «управління (менеджмент)» поділяється на дрібніші напрями: американський, японський, банківський, високоефективний, кадровий, маркетинговий, операційний, фінансовий менеджмент, менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, освіти, торгівлі, якості, управління проектами та державне управління тощо. Аналіз даного переліку «менеджментів» показав, що змістовна частина цих напрямів часто відрізняється одна від однієї тільки на 10-30%. Решта - це загальні теоретичні положення і підходи управління [4].

Зараз у бізнесі існує ряд глобальних тенденцій, що дозволяють говорити про застосування проектного підходу, тобто зростанні частки і значення діяльності, зв'язаної зі здійсненням проектів. Найважливішими серед них є:

перехід від регулювання і концентрації до координації і розподілу;

скорочення життєвого циклу виробів і послуг, особливо термінів розробки і запуску;

персоналізація попиту та пропозиції, продуктів і послуг;

портфельний підхід до управління проектами забезпечує суттєві вигоди. До їх складу можна віднести можливість поглянути на проекти в глобальному контексті, що відображає стан справ у цілому [5].

В загалі можна говорити про існування процесу зміни моделі бізнесу: його починають розглядати як сукупність взаємозалежних проектів. Такий підхід дозволяє адекватно встановити іншу особливість сучасного бізнесу, коли основною стратегічною конкурентною перевагою стає більш гнучке поведіння в мінливому зовнішньому середовищі.

На даному етапі значно зросла актуальність проектного управління як методу організації і управління підприємством. Це обумовлено об'єктивними тенденціями в глобальній реструктуризації ділового світу. Принцип концентрації виробничо-економічного потенціалу поступився місцем принципу зосередження на розвитку власного потенціалу організації. Великі виробничо-господарські комплекси заміщуються

гнучкими мережними структурами, серед учасників яких головним принципом є перевага використання зовнішніх ресурсів над внутрішніми. Тому виробнича діяльність усе більше перетворюється в комплекс робіт зі складною структурою використовуваних ресурсів, складною організаційною типологією, сильною функціональною залежністю від часу і величезною вартістю [6].

На сьогоднішній день існує актуальна потреба у застосуванні нових концепцій в управлінні проектами та розвитку бізнесу. Наведемо головні аргументи щодо доцільності застосування концепції управління проектами для розробки та здійснення програм і проектів у сфері державного управління:

розробка та втілення державних програм незалежно від рівня, враховуючи їх складність та багатоаспектність, вимагає в сучасних умовах застосування інструментів проектного менеджменту;

управління проектами є універсальною концепцією, що може застосовуватись для здійснення будь-яких проектів в усіх галузях та напрямках, починаючи з освіти, науки та медицини і завершуючи важкою промисловістю, збройними силами та оборонним комплексом;

методи та інструменти проектного менеджменту у професійному управлінні є на сьогодні одними з найбільш досконалих, апробованих та відпрацьованих у світовій практиці, що створює сприятливі умови для запозичення передового досвіду, швидкої адаптації до національних умов та ефективного застосування.

Стосовно до проектного бізнесу проблема здобуває особливо гострий характер у силу деяких його особливостей.

Особливості проектного бізнесу:

велика інтелектуальна ємність предметної області більшості проектів;

мала частка в проектах господарської діяльності, зв'язаної з матеріальними активами;

сильна залежність успіху проектів від зовнішніх умов, насамперед поведіння замовника;

підвищені ризики, включаючи ризик порушення термінів і бюджету, припинення або призупинення проекту, невдалого впровадження;

підвищені вимоги до якості, що мають конструктивний характер, тобто характер, що об'єктивно перевіряється;

високий ступінь індивідуалізації і важливе значення постійного контакту організації з клієнтом;

висока ймовірність появи нових, що раніше не виконувалися робіт, для яких методологія, технологія і система управління повинна заново розроблюватись або удосконалюватись;

високі вимоги до кваліфікації менеджерів і виконавців, їхня висока вартість;

критична важливість корпоративної офісної системи, що підтримує комунікації і базу знань;

особливий характер планування, управління, контролю й обліку;

велика нерівномірність надходження замовлень, що ускладнює управління людськими ресурсами;

географічна далекість клієнта; наявність декількох виконавців і їх географічне розмежування.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що сутність проектного підходу в управлінні підприємством полягає в чіткої організації спрямованої на досягнення єдиного вірного рішення. Саме таке ствердження щодо сутності проектного підходу призвело до застосування категорії «проекти розвитку». Висвітлено особливості проектного менеджменту та його зв'язок з іншими видами управління, подано основні аргументи щодо доцільності застосування концепції управління проектами для розробки та втілення програм і проектів у сфері державного управління.

Список літератури

1. Мир управления проектами: основы, методы, организация, применение / Под. ред. Х. Решке, Х.Шелле. – М.: Издательство «Аланс», 1994. – 303с.
2. Верба В.А. Проектний аналіз / Верба В.А., Загородніх О.А. // Підручник. – К.: КНЕУ, 2010. – 322 с.
3. Кочетков А.И. и др. Управление проектами. - СПб.: Два Три, 1993. - С. 446.
4. Рач В.А., Запороженко В.А. Роль и место управления проектами в развитии социально-экономических систем // Глобалізація та управління проектами у XXI столітті: Матеріали наук.-практ. конф., Львів, 9-10 жовт. 2013 р. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. - Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2013. - С. 57-59.
5. Лашук А.М. Формування і управління портфелем проектів // Глобалізація та управління проектами у XXI столітті: Матеріали наук.-практ. конф., Львів, 9-10 жовт. 2013 р. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України. - Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2013. - С. 100-109.
6. Чикаренко І.А. Проектний підхід як один із засобів підвищення ефективності діяльності // Теорія та практика державного управління. - Вип. 9. Державне управління та місцеве самоврядування: Тези IV міжнар. наук. конгресу, 26 лют. 2014 р. - Х.: Вид-во ХРІДУ НАДУ "Магістр", 2014. - С. 24-26.

Serhii S. Biliaiew, C. E. S. (PhD in Economics), Associate Professor of Melitopol Bohdana Khmelnytskyi State Pedagogical University

THE PROJECTED DEVELOPMENT OF AN ENTERPRISE: THE ESSENCE AND SPECIFIC FEATURES

Summary.

Setting the problem. In the conditions of strengthening the dynamity and complexity of the market environment, principles, methods and models of the management influence on an enterprise for ensuring its long-term success are changing. It actualizes a scientific search of adequate instruments and management conceptions of providing the stable development of modern enterprises. In the management practice, one of the most prevalent methodologies is a methodology of managing the projects. However, the issue of formalizing the projects of the development and arrangement of management processes concerning their realization has not attracted any proper attention of Scientists. For today, this specific direction of the enterprise projected activities is characterized by fragmentariness of scientific and applied investigations. The necessity of the complex solution of the key problems concerning the formation of the enterprise development strategy is caused by the need of systematizing and further developing of theoretical and methodical foundations of economic essence, organizational and informational support of the enterprise development processes in the conditions of rising dynamity and complexity of managing environment.

Conclusions. Thus, we can affirm that the essence of the projected approach in managing an enterprise consists in a distinct organization, aimed at achieving a single correct solution. Just such an affirmation concerning the essence of the projected approach resulted into applying the category of «the development projects». Some peculiarities of the projected management and its connections with other kinds of management are explained. The main arguments concerning the expediency of using the conception of managing the projects for developing and realizing programmes and projects in the sphere of the state management are given.

Key words: enterprise, organization, project, projected approach, planning, management.

УДК 631.151.2:[631.11:30.36]

Клепчева О.В.,
канд. екон. наук
Господарський суд, м. Київ

ОПТИМІЗАЦІЯ ІНТЕНСИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті визначені основні напрямлення оптимізації інтенсифікації виробництва в системі забезпечення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Узагальнено дослідження вчених відносно залежності динаміки результатів виробництва і стану окремих елементів виробничого процесу від рівня інтенсивності виробництва. Доказано наявність значного впливу цінового ризику на визначення оптимального рівня інтенсивності виробництва.

Ключові слова: інтенсивність, оптимізація, економічна стійкість, ціновий ризик, оптимальний рівень.

Постановка проблеми. Забезпечення економічної стійкості сільськогосподарського підприємства багато в чому залежить від досягнутого ним рівня інтенсивності виробництва, який впливає на динаміку результатів виробництва і стан окремих елементів відтворювального процесу. Це означає, що для нього має бути обґрунтований оптимальний рівень інтенсивності виробництва з урахуванням стану його економічного розвитку та умов господарювання. Але перш за все слід нагадати, що під інтенсифікацією розуміють комплекс організаційно-економічних, технологічних, технічних та екологічних заходів, що базуються на досягненнях науково-технічного прогресу і спрямовані на формування сільськогосподарського виробництва через концентрацію до оптимального рівня авансованого капіталу на гектар земельних угідь, що забезпечує випереджувальне збільшення виробництва продукції із цієї площі та підвищення ефективності використання вкладених ресурсів [1, с. 62].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній теорії за критерієм обсягів додаткових ресурсів, що використовують у процесі інтенсифікації у виробництві, виокремлюють її витратну і ресурсощадні форми. Розглядаючи сутність кожної з них, слід зазначити, що вчені представники витратного підходу ототожнювали інтенсифікацію з концентрацією засобів виробництва і праці на одиницю сільськогосподарських угідь у поєднанні з обов'язковим збільшенням виходу продукції, тобто зі зростанням

продуктивності факторів виробництва в умовах його концентрації [2, с. 81]. Зокрема, на думку І.М. Буздalова, інтенсифікація сільського господарства як якісна характеристика розширеного відтворення передбачає, в першу чергу, збільшення витрат живої й уречевленої праці на тій самій земельній ділянці для виробництва у більших обсягах дешевшої сільськогосподарської продукції [3, с. 12]. Учені В.П. Добринін і В.П. Єфімов зазначають, що інтенсифікація сільського господарства є процесом його розвитку, під час якого за рахунок додаткових економічно доцільних вкладень і широкого впровадження досягнень технічного прогресу зростає виробництво продуктів сільського господарства з одиниці сільськогосподарських угідь [4, с. 17; 5, с. 75]. Унаслідок того, що не відбувалося адекватного приросту валової продукції за рахунок застосування інтенсивних технологій, Я.Т. Гацура, надав нові якісні характеристики інтенсифікації – "послідовна" й "непослідовна", "раціональна" та "нераціональна" тощо [6, с. 65-70]. Це зумовило потребу вдосконалити методичні підходи до інтенсифікації сільського господарства в напрямі оптимізації обсягів використання виробничих ресурсів для підвищення окупності витрат приростом урожаю [7, с. 2-5]. У результаті цього виникла проблема ширшого застосування природно-біологічних факторів інтенсифікації, впровадження ресурсощадних технологій, переходу до біологічного землеробства з обмеженим виробництвом використанням хімічних

засобів підтримки родючості ґрунту і захисту рослин [8, с. 12].

Наслідком практичних розробок у сфері ресурсозбереження стала поява результативної концепції інтенсифікації. Відповідно до основних її положень, інтенсифікація – це процес послідовного розвитку виробничих сил і відносин на основі економічного й науково-технічного прогресу, що дає змогу з меншими витратами живої та уречевленої праці на одиницю продукції досягати кращого задоволення потреб суспільства [9, с. 173]. Метою ж інтенсифікації аграрного виробництва, як зазначив А.Т. Засухін, є, перш за все, зниження трудомісткості, матеріаломісткості, фондомісткості виробництва й одиниці продукції [10, с. 4]. Тому, на думку угорських економістів Ф. Ердеї та Л. Чете, розглядати проблему інтенсифікації єдино правильно у світлі потрібного взаємозв'язку "земля – витрати – продукція". При цьому слід не тільки враховувати співвідношення земельної площі і витрат, але й не випускати з поля зору взаємозв'язок витрат і виходу продукції [11, с. 218].

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні напрямів забезпечення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств на основі інтенсивності виробництва.

Виклад основного матеріалу. Отже, досліджуючи вплив інтенсифікації аграрного виробництва на забезпечення зростання рівня економічної стійкості сільськогосподарських підприємств, ми вважали за доцільне обґрунтування не стільки конкретних технічних і технологічних заходів, скільки визначення оптимального рівня інтенсивності виробництва. При цьому, розглядаючи встановлення оптимального рівня інтенсивності, слід розуміти, що він може бути визначений на підставі як агробіологічних властивостей конкретної культури, так і кон'юнктури цін на ринках промислової і сільськогосподарської продукції. З огляду на це, в першому випадку, встановлюючи оптимальний рівень інтенсивності, слід орієнтуватися на досягнення максимальної урожайності за даних конкретних умов вирощування культури. Аналізуючи оптимальний рівень інтенсив-

ності з погляду кон'юнктурного підходу, слід згадати про платність ресурсів для господарств, а тому визначення оптимальної інтенсивності виробництва передбачає врахування реальних умов господарювання – фактичних фінансових можливостей господарств і коливань цін на ресурси і продукцію [12, с. 18-25]. Отже, встановлення оптимального рівня інтенсивності виробництва з використанням другого підходу передбачає досягнення максимуму прибутку на одиницю земельної площі.

Таким чином, на першому етапі дослідження ми визначили біологічний оптимум витрат на прикладі основної галузі сільського господарства, якою вважають зернове виробництво. Для цього було побудоване рівняння залежності врожайності пшениці (Y , ц/га) від рівня питомих виробничих витрат (X , тис. грн/га) у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2013 р.:

$$Y = -0,68X^2 + 14,3X.$$

Використовуючи цю функціональну залежність, було визначено, що максимальної врожайності, близько 75 ц/га, можна досягти, маючи питомі виробничі витрати на рівні 10–12 тис. грн/га (рис. 1).

Отримана функція була використана для визначення оптимального рівня інтенсивності виробництва за критерієм максимізації урожайності. Для цього було визначене рівняння її першої похідної (Y'):

$$Y'_0 = -1,36X + 14,3;$$

$$-1,36X + 14,3 = 0 \rightarrow X = 10,5.$$

Отже, максимальної врожайності пшениці (75,2 ц/га) можна досягти, маючи питомі виробничі витрати на рівні 10,5 тис. грн на 1 га посівів. Подальше нарощування інтенсивності виробництва буде супроводжуватися зниженням урожайності.

Для визначення оптимального рівня інтенсивності виробництва за критерієм максимуму прибутку була зроблена низка перетворень із рівнянням.

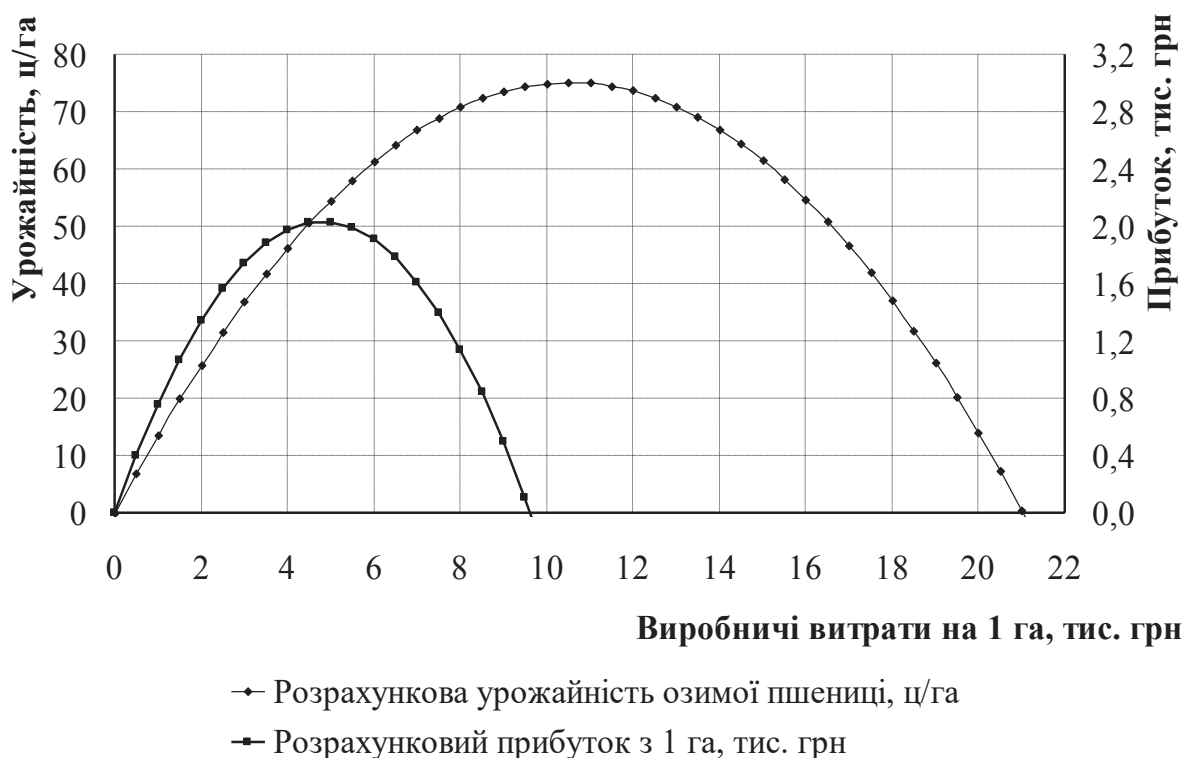

Рис. 1. Залежність розрахункової урожайності і прибутковості виробництва зерна пшениці від питомих виробничих витрат

Джерело: власні розрахунки автора.

Вибір прибутку у ролі критерію оптимуму був зумовлений, з одного боку, традиційністю його застосування для ухвалення управлінських рішень, а з іншого – його значною питомою вагою у структурі чистої продукції, яку ми застосували у дослідженні для оцінки рівня економічної стійкості. Величина прибутку досліджуваних господарств коливалась від 50 до 90 %. Використовуючи ціну 1 ц пшениці у 2013 р., визначаємо рівняння залежності обсягу виручки від реалізації (B_0), отриманого з 1 га її посівів від питомих виробничих витрат:

$$B_0 = 0,13 (-0,68X^2 + 14,3X) = -0,09 X^2 + 1,86X.$$

У розрахунках ми використали середню ціну реалізації зерна пшениці у 2013 р. – 128,98 грн/ц, визначену за даними Головного управління статистики у Харківській області [13, с. 157-215], хоча її значення у розрізі окремих господарств відрізнялося залежно від класу, обсягів продажу та інших чинників. При цьому було зроблене припущення, що весь обсяг виробленої продукції був реалізований, а витрати на збут дорів-

нювали нулю. Надалі, віднявши від виручки з 1 га (B_0) витрати на 1 га посівів пшениці (x), ми отримали функцію прибутку від реалізації (Π_0):

$$\Pi_0 = (-0,09 X^2 + 1,86X) - X = -0,09 X^2 + (1,86 - 1)X = -0,09 X^2 + 0,86X.$$

Отримана функція була використана для визначення оптимального рівня інтенсивності виробництва за критерієм максимізації прибутку. Для цього було визначене рівняння її першої похідної (Π'_0):

$$\Pi'_0 = -0,18X + 0,86.$$

Прирівнявши значення останньої до нуля, ми визначили оптимальний рівень інтенсивності виробництва за критерієм оптимуму прибутку:

$$-0,18X + 0,86 = 0; X = 4,81.$$

Результати розрахунків засвідчили, що максимальний прибуток – 2,03 тис. грн/га – може бути отриманий при рівні виробничих витрат 4,8 тис. грн/га. При цьому очікувана

урожайність культури становитиме 53,1 ц/га. Результати розрахунків засвідчили, що оптимальний рівень інтенсивності за критерієм максимізації прибутку був на 5,7 тис. грн/га нижчим від його значення за критерієм максимізації урожайності. Зазначимо, що очікувана урожайність за умов, що господарство забезпечує інтенсивність виробництва, близьку до оптимальної за критерієм максимуму прибутку, була на 22,1 ц/га нижчою від її максимально можливого значення за наявного рівня техніко-технологічного забезпечення зернової галузі. При цьому слід зауважити, що фактичні витрати на 1 га посівів пшениці коливалися від 1,2 до 13,7 тис. грн.

Зрозуміло, що істотне зростання рівня інтенсивності зернового виробництва, за умов незмінності цін реалізації, мало б спричинити збитковість вирощування пшениці для тих агровиробників, у яких рівень питомих виробничих витрат перевищував 4,8 тис. грн/га. Але аналіз даних 2013 р. стосовно розподілу господарств, що вирощували пшеницю, засвідчив, що інтенсивність на рівні до 4,8 тис. грн/га мали лише 414 з них. Водночас у 64 господарствах питоми виробничі витрати на 1 га посівів пшениці коливалися в межах від 4,8 до 6,0 тис. грн/га, а ще для 34 господарств рівень інтенсивності перевищував 6,0 тис. грн/га. Отже, логічним є припущення, що на формування прибутку від реалізації пшениці для господарств з рівнем інтенсивності вищим від оптимального за критерієм максимізації прибутку вплинув не лише рівень інтенсивності, а й низка інших факторів, що зумовили отримання урожайності культури понад очікуваний рівень, обчислений за формулою:

$$U'_0 = -1,36X + 14,3.$$

Для поглиблення аналізу впливу інтенсифікації на забезпечення стійкості зернового виробництва ми дослідили вплив зміни рівня реалізаційних цін на величину оптимального рівня інтенсивності виробництва у галузі. Так, на підставі аналізу статистичних даних, було визначено, що за ціною, близькою до середньої по області, у межах від 110 до 150 грн/ц, пшеницю реалізовували 406

господарств. Водночас за ціною від 150 до 170 грн/ц його продавали 34 господарства, а за ціною понад 170 грн/ц – ще 11 господарств.

У результаті досліджень використали два рівняння залежності виручки від реалізації від питомих виробничих витрат. Результати розрахунків засвідчили, що оптимальний рівень виробничих витрат за умов зростання цін становитиме відповідно 6,7 і 8,1 тис. грн/га. При цьому максимальний прибуток досягне рівня 5,8 і 13,3 тис. грн/га відповідно, а очікувана урожайність буде дорівнювати 60,0 і 70 ц/га відповідно. Результати останнього розрахунку засвідчили, що в разі зростання ціни реалізації до 300 грн/ц розрив між оптимальними рівнем питомих виробничих витрат за ціновим і біологічним оптимумами знизиться з 5,7 до 2,5 тис. грн. При цьому розбіжність між урожайністю, очікуваною при оптимальному рівні інтенсивності виробництва при ціні 300 грн/ц, і її максимально можливим значенням становитиме лише 5,1 ц/га.

Також слід звернути увагу на прояв у цьому прикладі дії закону спадної віддачі. Якщо зростання оптимального рівня питомих виробничих витрат за критерієм максимуму прибутку на 67,5 % зумовить зростання урожайності на 31,9 %, то далі зростання урожайності на 7,3 % до її максимально можливого рівня буде вимагати зростання питомих витрат ще в 1,3 раза. У результаті може статися, що далі зростання цін на зерно пшениці не стимулюватиме господарств до підвищення рівня інтенсивності виробництва.

Аналізуючи вплив інтенсифікації аграрного виробництва на забезпечення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств, ми повинні розглядати не лише перспективи її зростання під час підвищення рівня відпускних цін, а й можливості її забезпечення у разі їхнього зниження. Аналіз даних стосовно динаміки цін на пшеницю третього класу, що реалізують сільськогосподарські підприємства Харківської області у 2001–2013 рр., засвідчив зниження відпускної ціни стосовно попереднього року протягом шести років цього періоду (рис. 2).

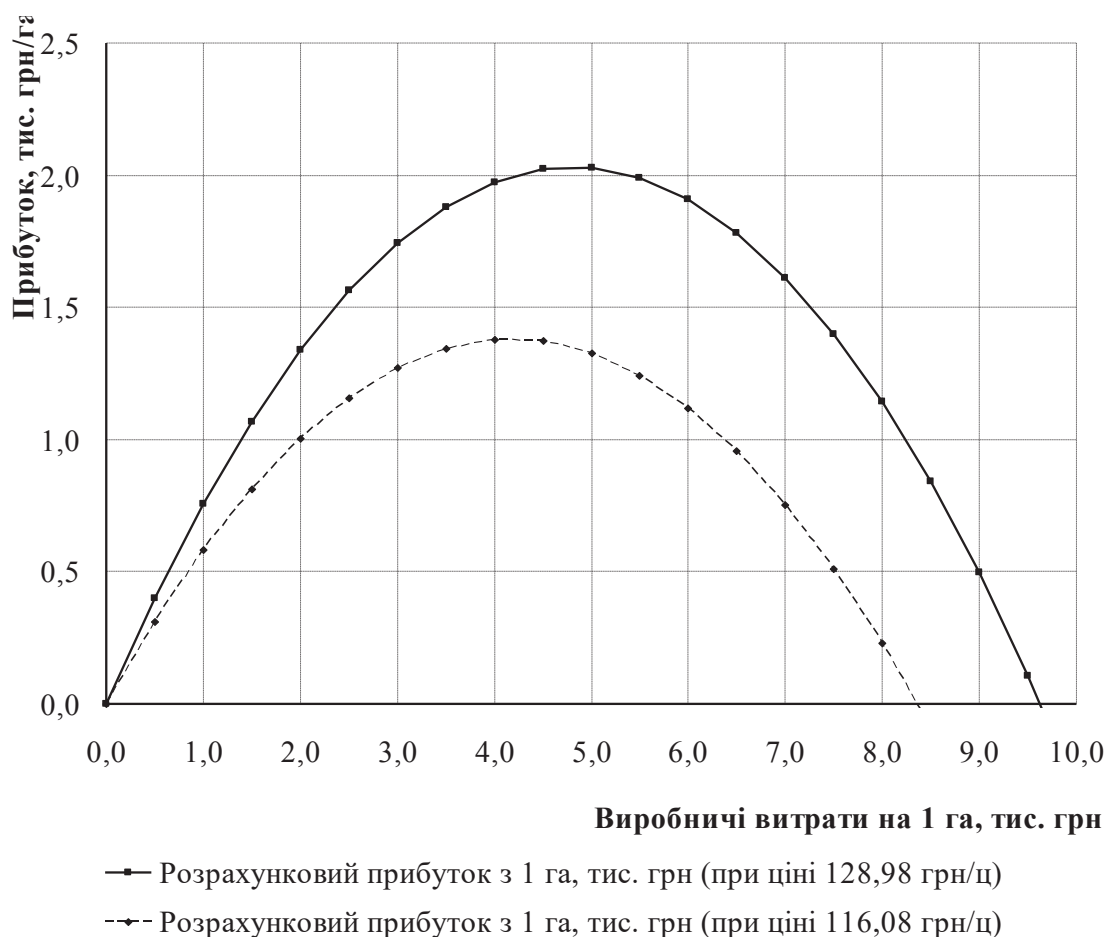

Рис. 2. Залежність розрахункової прибутковості виробництва зерна пшениці від питомих виробничих витрат за фактичними і зниженими цінами

Джерело: власні розрахунки автора.

Це зумовлює наявність істотного цінового ризику забезпечення економічної стійкості господарств, що спеціалізуються на вирощуванні цієї культури. Але істотні відмінності макроекономічних умов початку минулого і поточного десятиріччя не дають змоги припустити можливість зниження цін на зерно пшениці на 26 % у найближчі перспективи. А на підставі припущення ймовірності зниження рівня цін на 10 % стосовно їхнього середнього значення у 2013 р. ми визначили оптимальний рівень інтенсивності за критерієм максимуму прибутку при ціні 116,08 грн/ц ($128,98 \times 90 / 100$).

Результати розрахунків засвідчили, що за умов зниження ціни реалізації до 116,08 грн/ц оптимальний рівень виробничих витрат становитиме 4,2 тис. грн/га. При цьому максимальний прибуток буде дорівнювати відповідно 1,38 тис. грн/га, а очікувана урожайність культури знизиться до 47,9 ц/га. Таким чином, унаслідок нелінійності взає-

мозв'язків між показниками питомих виробничих витрат, урожайності і прибутку в сільському господарстві зниження середніх цін на 10 % призведе до зниження оптимального рівня інтенсивності виробництва у зерновій галузі на 13,2 %, а максимальний прибуток при цьому знизиться на 32,1 %.

Водночас, як свідчать дані рис. 2, для конкретного господарства зниження цін на 10 %, якщо воно відмовиться від корегування технології вирощування пшениці, і величина питомих виробничих витрат залишиться на рівні 4,8 тис. грн/га, це призведе до ще більшого зниження розміру прибутку. Так, обчисливши його величину за ціною реалізації пшениці на рівні 116,08 грн/ц і при питомих виробничих витратах на рівні 4,8 тис. грн/га, ми з'ясували, що його він становитиме лише 1,32 тис. грн/га, тобто буде меншим від очікуваного максимального значення за ціною реалізації 128,98 грн/ц на 32 грн. Ситуація зі збереженням незмінного рівня ін-

тенсивності за умов зниження цін на перший погляд може здатися абсолютно неприпустимою з погляду забезпечення економічної стійкості сільськогосподарського підприємства. Але реалії господарювання свідчать про досить обмежені можливості впливу господарств на рівень інтенсивності виробництва в межах року, причиною чого є, знову ж таки, невизначеність динаміки цін. Як відомо, обираючи певну технологію вирощування культури, підприємці змушені діяти в умовах невизначеності.

При цьому варто ґрунтуватися на тих цінах, що склалися на початок технологічного циклу.

Висновки. Отже, результати проведеного дослідження засвідчили, що підтримка економічної стійкості сільськогосподарського підприємства зумовлює неодмінність визначення оптимального рівня інтенсивності виробництва у ньому. При цьому основним критерієм визначення цього рівня в сучасних умовах має виступати максимум прибутку від реалізації сільськогосподарської

продукції. Результати дослідження засвідчили, що за природно-кліматичних умов і кон'юнктури цін на ринку промислової і сільськогосподарської продукції у 2013 р. оптимальним є рівень інтенсивності виробництва, що забезпечується завдяки середнім питомим виробничим витратам на рівні 4,8 тис. грн/га, і сприяє досягненню середньої урожайності й прибутку від реалізації зерна пшениці на рівні 53,1 ц/га і 2,03 тис. грн/га відповідно. Крім цього, було визначено, що можливе у дальших періодах зниження цін на зерно пшениці зумовлюватиме зниження оптимального рівня інтенсивності і прибутковості виробництва у зерновій галузі. Окремо була доведена наявність значного впливу цінового ризику на визначення оптимального рівня інтенсивності сільськогосподарського виробництва, за умов невизначеності кон'юнктури цін на сільськогосподарську продукцію, що дестабілізує зусилля для забезпечення економічної стійкості агроформувань.

Список літератури.

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Иванов Ю.М. Соотношение экстенсивных и интенсивных процессов в расширенном воспроизводстве / Ю.М. Иванов. – М.: Экономика, 1980. – 151 с.
3. Буздалов И.Н. Экономическая эффективность интенсификации сельскохозяйственного производства / И.Н. Буздалов. – М.: Колос, 1966. – 392 с.
4. Добрынин В.П. Интенсификация в скотоводстве и свиноводстве / В.П. Добрынин. – М.: Колос, 1966. – 312 с.
5. Ефимов В.П. Социалистическая интенсификация: сущность, факторы, эффективность (на примере сельского хозяйства) / В.П. Ефимов. – М.: Мысль, 1971. – 278 с.
6. Гацура Я.Т. Методологічні положення інтенсифікації аграрного виробництва на інноваційній основі / Я.Т. Гацура // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 65-70.
7. Зубенко В.Ф. На новый уровень обеспечения / В.Ф. Зубенко // Сахарная свекла: производство и переработка. – 1990. – № 1. – С. 2-5.
8. Вітков М.С. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі: моногр. / М.С. Вітков. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. – 220 с.
9. Иванченко В.М. Интенсификация производства, формы ее стимулирования / В.М. Иванченко. – М.: Мысль, 1973. – 200 с.
10. Засухин А.Т. Интенсификация действующего производства (освоение, совершенствование, расширение, реконструкция) / А.Т. Засухин. – М.: Экономика, 1975. – 183 с.
11. Интенсификация сельского хозяйства / Ф. Эрдеи, Л. Чете, Я. Мартон; пер. с венг. Л.И. Павлова; под ред. С.З. Толпекина. – М.: Прогресс, 1967. – 407 с.
12. Березівський П.С. Напрями інтенсифікації розвитку сільськогосподарських підприємств / П.С. Березівський, Н.П. Особа, З.П. Березівський // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 18-25.
13. Харківська область у 2013 році: стат. щорічник / [за ред. О.Г. Мамонтової]. – Х.: Гол. упр. статистики у Харк. обл., 2014. – 561 с.

Klepcheva O.V. Optimization of the production intensity in the system of providing economic stability of agricultural enterprises.

Summary.

The main directions of optimization of the production intensity in the system of providing economic stability of agricultural enterprises are determined in the article. The scientific researches as for the dependence of the production results dynamics as well as the state of some certain elements of reproduction process on the production intensity level are generalized. Disputable researches of scientists as for the quality characteristics of intensity have led to the need to

improve the methodical approaches to the agricultural production intensity in the direction of optimization of the use volume of production resources for increasing the expenditure cover with the help of yield growth. The biological optimum of costs was determined on the sample of the main agricultural branch – grain production.

The dependence of the calculated yield as well as profitability of winter wheat production on specific production expenditures at agricultural enterprises in Kharkov region was calculated.

For the deep analysis of the intensity influence on providing grain production stability, the influence of the change of realization price level on the size of optimum level of production intensity in the branch was investigated. The presence of the considerable influence of the price risk on the determining the optimum level of agricultural production intensity was proved.

Key words: *intensity, optimization, economic stability, price risk, the optimal level.*

УДК 631.15.338.512

Котова С.О. асистент
Таврійський державний агротехнологічний університет

УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ В ГАЛУЗІ САДІВНИЦТВА

***Анотація.** Розглянуто сучасний стан галузі садівництва, показана необхідність подальшого розвитку виробництва продукції садівництва та розглянутий потенціал даної галузі в нашій країні. Проаналізовано ведення обліку витрат виробництва на садівницькому підприємстві Запорізької області та запропоновано переглянути облікову політику в частині ведення обліку витрат оскільки не враховуються показники ефективності виробництва та переглянути канали реалізації, що дозволить збільшити оборотні кошти підприємства. Розглянутий комплекс управління витратами для підприємств даної галузі.*

***Ключові слова:** управління витратами, ефективність виробництва, облікове-аналітичне забезпечення*

Постановка проблеми Внаслідок швидкої трансформації розподільчо-планової системи до ринкової та недосконалого механізму приватизації багаторічних насаджень у промисловому садівництві країни склалися явно виражені негативні тенденції: зменшуються обсяги виробництва плодів і ягід, різко скорочуються площі насаджень, до критичного рівня знизилися темпи їх відтворення. Впродовж 1991-2007 рр. площа плодоягідних насаджень у сільськогосподарських підприємствах скоротилася на 73,3 %. Таким чином, без радикальних заходів з боку держави й галузевих структур у справі відродження та активізації поступу промислового садівництва Україна через 7-8 років може втратити промислове садівництво й поставити свій внутрішній ринок плодів і ягід у повну залежність від їх імпорту.

Підвищення ефективності галузі садівництва пов'язане насамперед із чіткою державною політикою щодо удосконалення системи економіко-правового забезпечення галузі, узгодження її з міжнародними стандартами, з дотриманням раціонального розміщення промислових насаджень основних плодкових порід, упровадженням порядку формування витрат і доходів, що і зумовило вибір теми наукової роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми формування витрат і підвищення ефективності виробництва в аграрному секторі звертаються у своїх дослідженнях В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, Л.М. Анічін, М.О. Беседін, В.К. Горкавий, Т.Г. Маренич, Л.І. Михайлова, М.Ф. Огійчук, О.В. Олійник, В.Я. Плаксієнко, П.Т. Саблук, О.В. Ульянченко, В.Й. Шиян

та інші вчені. Питання ефективності садівництва досліджували вітчизняні економісти О.Ю. Єрмаков, О.В. Кравець, В.В. Лазня, Т.А. Маркіна, О.А. Полухович, І.Н. Прімишев, В.А. Рульєв, О.М.Шестопаць, А.І. Шумейко та інші і виробничники

Формулювання цілей статті. дослідження є розробка науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення управління витратами на садівницьких підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Україна має значні переваги перед європейськими державами за природно-економічним потенціалом для влаштування промислового садівництва. Це передусім підтверджується тим, що тут за умов найповнішого використання такого чинника високої економічної ефективності садівництва, як поглиблення зональної спеціалізації, можна успішно вирощувати всі без винятку плоди і ягідні культури помірного клімату. На жаль, ця перевага ефективного ведення промислового садівництва використовується поки що незадовільно.

Важливість галузі садівництва полягає передусім в тому, що тут виробляються виключно цінні продукти харчування, які мають до того ж й значні лікувальні властивості. Плоди та ягоди мають не тільки важливе значення як незамінні продукти харчування, а й відзначаються високими лікувальними властивостями. При оптимальному споживанні плодів і ягід і продуктів їх промислової переробки якість харчування людини за складом легкозасвоюваних вуглеводів, органічних кислот і вітамінів значно підвищується.

Потенціалне плодоягідне виробництво України в стані забезпечити як внутрішні

потреби, так і виробляти садівничу продукцію на експорт. Але сучасний рівень виробництва плодів і ягід в Україні дуже низький у порівнянні із країнами розвинутого садівництва, не дивлячись на досить сприятливі умови для його розвитку. Навіть в роки найбільш високих валових зборів садівницької продукції її виробництво в розрахунку на душу населення складало біля 80 кг, в той час коли в США споживання плодів і ягід складає 100, Австрії – 134, а в Голландії – 149 кг. В останній час виробництво плодоягідної продукції в країні ще більше знизилось і в 2011 році склало 41 кг на душу населення, що на 27% менше ніж у 1990 році, хоча за даними Інституту харчування, раціональна норма споживання фруктів і ягід в Україні на душу населення становить 92 кг [2]. Настільки низький рівень споживання плодів і ягід пояснюється як спадом їх виробництва, так і різким зниженням платоспроможного попиту на них.

Надто виразним є порівняння динаміки виробництва плодів зерняткових культур (яблук, груш) у державах світу та в Україні. Їх частка становить близько 75% валового збору садівницької продукції у світі. З 1990-1991 по 2000-2001 рр. виробництво цих

плодів у державах світу збільшилося на 62%, а в Україні – зменшилося на 56% [3, С.87].

Сучасний стан садівництва в Україні характеризується надто низьким рівнем продуктивності насаджень, особливо, в сільськогосподарських підприємствах. Промислове садівництво в роки реформування аграрного сектору в більшості сільськогосподарських підприємств стало збитковим і поступово ліквідується як галузь.

До негативних явищ розвитку садівництва варто віднести й надто низькі темпи відтворення насаджень. Відомо, що планомірне відтворення плодкових і ягідних насаджень є одним з найважливіших чинників інтенсифікації садівництва, оскільки саме через це поширюються найновіші досягнення НТП, оновлюється сортимент, впроваджуються імунні до хвороб сорти. Найгострішою в сучасному садівництві є проблема відтворення садів і ягідників. Площі вибуття насаджень з господарського обігу набагато переважають площі їх щорічного закладання. Все це призводить до старіння насаджень.

Починаючи з 1996 року загалом у суспільних господарствах країни садівництво стало збитковим.

Таблиця 1

Економічна ефективність виробництва плодів і ягід в Україні у 2014 році

Показник	Агрокліматична зона			
	Полісся	Карпати	Лісостеп	Степ
Площа плодоносних насаджень, тис. га	19,4	47,1	83,0	60,6
Валовий збір, тис. ц	1745,5	3508,0	6973,9	5738,8
Урожайність з 1 га, ц	334,2	288,9	670,1	636,7
Кількість реалізованої продукції, тис. т	0,9	10,7	136,2	55,1
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	1456,6	34443,5	224011,4	180367,4
Чистий дохід (виручка), тис. грн	1604,8	26515,5	273275,3	213031,4
Прибуток (збиток), тис. грн	148,2	-7928,0	49263,9	32664,0
Повна собівартість 1 ц плодів, грн	161,84	321,90	164,47	327,35
Ціна реалізації 1 ц плодів, грн	478,31	547,81	400,64	586,63
Рівень рентабельності (збитковості), %	10,17	-23,02	21,99	18,11

Прибуток який отримується від результату діяльності сільськогосподарського виробництва як правило використовується для його подальшого розвитку.

Садівництво, бджільництво та переробна промисловість економічно тісно пов'язані. Наприклад, бджільництво: бджоли запилюють зав'язі тим самим підвищуючи врожайність садівничої продукції; переробка: та зберігання дозволяють поширити строк споживання фруктів та підвищити рівень рентабельності господарства в цілому. Особлива роль аграрного сектора в соціально-економічному житті країни обумовлюється унікальним поєднанням сприятливих природно-кліматичних умов та геостратегічним положенням, спроможністю України зайняти вагомe місце на міжнародному продовольчому ринку.

Основою аграрного ринку є виробництво вітчизняними товаровиробниками сільськогосподарської продукції, яке переважно формує продовольчу безпеку держави. Продовольча безпека України можливо розуміти як незалежність держави від інших країн у забезпеченості населенні продуктами харчування [1, С.12-13].

Для підприємств садівничої, які існують в умовах ринкової економіки, головним критерієм функціонування є прибутковість, на результат якої впливає багато чинників і тому, в першу чергу, це формування витрат на виробництво продукції й розрахунок її собівартості. Розглянемо більш детальніше ці питання і ті питання, які передують ним і входять до категорії ефективності виробництва садівничої галузі та формування її прибутку.

Підприємства аграрного сектору залежать від собівартості продукції яку виробляють, а саме, у отриманні прибутку в кінцевому результаті. Зрозуміло, що при зниженні собівартості збільшується прибуток, що у свою чергу сприяє розвитку галузі, підвищенню матеріальної зацікавленості.

Ніяка діяльність неможлива без витрат. Досягнення будь якої мети, забезпечення кінцевого результату потребує витрат. І об'єктивність суспільного розвитку, і факти практичної діяльності, і закономірності сучасної дійсності, і логіка пізнання показують, що спочатку мають місце витрати, а

потім результати, пов'язані з цими витратами. З такого порядку і витікає те надзвичайно особливе місце витрат у життєдіяльності всіх суб'єктів господарювання.

В обліку для витрат виробництва, що формують виробничу собівартість продукту, необхідно встановлювати межі безпосередньо виробничого процесу, що визначаються технологією виробництва конкретного виду продукції. Отже, витрати виробництва, що формують виробничу собівартість продукції, можна визначити як вартісний вираз спожитих ресурсів на її виробництво [4, С.78].

Визначення складу витрат виробництва відповідно до національного П(С)БО 16 "Витрати" можливе через категорію "виробничої собівартості". У зв'язку з тим, що виробнича собівартість продукції визначається в бухгалтерському обліку за неповними витратами і включає лише ті витрати, що залежать від ступеню використання виробничих потужностей, вона є величиною не тождечною витратам на її виробництво. Вони відрізняються на величину постійних нерозподілених та наднормативних виробничих витрат, тобто бухгалтерський облік не забезпечує внутрішньогосподарські потреби підприємства інформацією про фактичні витрати на виробництво конкретного виду продукції, які при необхідності можуть бути автономно визначені в системі внутрішньогосподарського обліку.

Основою аналітичного обліку будь-якого виробництва є об'єкт обліку витрат. У неспеціалізованих господарствах витрати з догляду за садом та збирання врожаю обліковуються на одному аналітичному рахунку "Садівництво". У спеціалізованих садівничих господарствах садівництво є провідною галуззю господарської діяльності, і тому в них об'єкти обліку витрат диференціюються в розрізі окремих видів і порід чи навіть сортів культур. Протягом року витрати виробництва групуються за об'єктами обліку в розрізі статей. Вважаємо цілком доцільним, що згідно П(С)БО 16 "Витрати" перелік і склад статей калькуляції виробничої собівартості продукції (робіт, послуг) має встановлюватись безпосередньо підприємством, з необхідним йому ступенем деталізації.

В кінці року в бухгалтерському обліку за кожним об'єктом обліку витрат садівництва формується інформація про фактичну кількість одержаної продукції та фактичну величину витрат на її виробництво, що дає можливість здійснювати калькуляцію фактичної виробничої (цехової) собівартості кожного її виду за неповними витратами, оскільки вона відповідно до П(С)БО 16 «Витрати» визначається лише в частині прямих (змінних) та змінних і постійних розподілених загальновиробничих витрат. Собівартість за неповними витратами виявляє іншу, ніж в обліку повної собівартості, нижню межу ціни, що дозволяє знаходити найбільш сприятливі комбінації ціни та обсягу виробництва, проводити ефективну політику цін з метою досягнення привілейованого положення на ринку.

Однак використання цін реалізації, визначених на підставі неповних витрат, ефективно лише в короткостроковому періоді, оскільки в довгостроковому періоді виникає загроза, що сума нерозподілених постійних витрат не зможе бути покритою маржою (різницею між ціною реалізації і неповною собівартістю) і підприємство потрапить у зону збитків. Тому для визначення реалізаційних цін на продукцію, які б у повній мірі відшкодували витрати на її виробництво, а також забезпечували необхідний рівень прибутку для забезпечення безперервної беззбиткової діяльності підприємства, виникає об'єктивна необхідність одержання інформації про повну собівартість виробленої продукції, якою керівництво підприємства може забезпечити лише внутрішньогосподарський облік [4]. Нажаль в діючому аграрному ринку сільськогосподарські підприємства не можуть диктувати свої ціни реалізації, а повинні підстроюватись під кон'юнктуру ринку, що не завжди вигідно.

В ДПДГ «Мелітопольське» Мелітопольського району Запорізької області облік витрат ведеться по видам вирощуваної продукції: яблуко, черешня, вишня тощо. Обліковою політикою підприємства передбачено: прямі витрати розподіляються безпосередньо на види продукції, а непрямі розподіляються між видами одержаної продукції пропорційно прямих понесених витрат на їх виробництво. На нашу думку це недоцільно,

оскільки не враховуються такі показники ефективності як валовий збір і таким чином викривлюється фактична виробнича собівартість виробленої продукції садівництва. Також недоліком можна вважати те, що при обліку реалізації продукції не ведеться аналітичний облік якості проданої продукції, а надається середньозважена ціна плодів і не враховуються як її якісні характеристики так і її кількість. На нашу думку інформація про процес реалізації повинна мати багатоплановий і складний характер. У ній повинен знайти відображення рух продукції від виробника до споживача як у вартісній, так і в натуральній формі з урахуванням якості продукції, що реалізується (1-й, 2-й, 3-й сорти, стандартну тощо).

За П(С)БО 15 «Дохід» процес реалізації має відобразитися в обліку в момент визнання доходу від реалізації продукції (товарів). Відповідно до умов його визнання можна визначити наступні основні канали реалізації (збуту) плодючої продукції, облік за якими має свої особливості:

- продаж покупцям (заготівельним, торговельним та іншим підприємствам);
- продаж через власну торговельну мережу;
- продаж працівникам підприємства в рахунок оплати праці;
- видача натуральної оплати праці;
- продаж в рахунок товарообмінних (бартерних) операцій;
- продаж в рахунок повернення натуральних позик.

Дослідження показало, що сільськогосподарські підприємства Запорізької області в основному використовують тільки два перших напрями. Причому другий, самий вигідний напрям складає лише 10 % від загальної кількості реалізованої продукції. На нашу думку слід розширяти даний канал реалізації, оскільки різниця в цінах при реалізації сільськогосподарської продукції через власну торговельну мережу в порівнянні з іншими каналами збуту часто досягає значних розмірів. Це суттєво б поповнило обігові ресурси підприємства.

Сільськогосподарські підприємства займаються виробництвом та реалізацією продукції. Отже, успішність їх функціонування залежить від якості управління виробницт-

вом – свідомого регулювання процесу виробництва з метою підвищення його ефективності, зростання продуктивності праці, покращення якості продукції.

В умовах ринкової економіки особливого значення набула наука управління витратами у сфері управління підприємством. Важливе значення в управлінні виробництвом надається управлінню витратами, які у разі зіставлення з доходами визначають ефективність виробництва.

Управління витратами – це процес цілеспрямованого формування оптимального рівня витрат підприємства. Критерієм оптимізації є мінімум витрат. Низький рівень витрат дає змогу підприємству отримати певні конкурентні переваги на ринку збуту, вільно провадити свою цінову політику та за інших рівних умов досягати більш високих розмірів прибутку.

Однак слід мати на увазі, що зниження рівня витрат є важливим завданням, але не основною метою управління витратами підприємства. Процес тільки зниження витрат може супроводжуватися зниженням якості виготовленої продукції та сервісного обслуговування покупців, відмовою від виробництва та реалізації видів продукції, які користуються попитом, але потребують здійснення значних витрат.

Головною метою управління витратами підприємства є підвищення конкурентоспроможності та ефективності його діяльності.

Також слід зазначити, що система управління витратами має три аспекти: функціональний, організаційний, мотиваційний.

Таким чином, аналізуючи вищесказане, зазначимо, що для успішного управління витратами потрібно: організувати облік витрат по кожному підрозділу; аналізувати структуру витрат та її вплив на результати діяльності підприємства; приймати обґрунтовані управлінські рішення; планувати рівень витрат, використовуючи систему бюджетування; формувати дієву систему мотивації працівників до контролю та зменшення витрат; контролювати рівень витрат та вживати заходи для їх зменшення.

Висновки Одним з головних шляхів функціонування садівницької галузі є удосконалення системи економіко-правового забезпечення галузі, узгодження її з міжнародними стандартами, з дотриманням раціонального розміщення промислових насаджень основних плодкових порід, упровадження порядку формування витрат і доходів. У сучасний період в Україні необхідно не лише зберегти садівницьку галузь, а й створити умови для її подальшого розвитку, а зараз, у зв'язку з деформуванням зовнішнього ринку, відсутністю раціональної організації виробництва галузь рухається по спіралі вниз.

Це можливо при використанні системи управління витратами, які у разі зіставлення з доходами визначають ефективність виробництва. Головною метою управління витратами підприємства є підвищення конкурентоспроможності та ефективності його діяльності.

Список літератури

1. Галузева програма розвитку садівництва України на період до 2025 року Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>
2. Богданюк О.В. Особливості обліково-аналітичного забезпечення управління розвитком садівництва /О.В. Богданюк //Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал, режим доступу <http://magazine.faa.org.ua/osoblivosti-oblikovo-analitichnogo-zabezpechennya-upravlinnya-rozvitkom-sadivnictva.html>
3. Економіка та організація промислового садівництва України: монографія /[Шестопаль О.М., Рульєв В.А., Кондратенко П.В. та ін.]; за ред. О.М.Шестопалья. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 334 с.
4. Ковач І.В. Облік і аудит виробництва і реалізації продукції садівництва /І.В. Ковач, дисертація к.е.н: 08.06.04; [Місце захисту: Київський нац-й економ-й ун-т] – Київ, 2001. – 199 с.
5. Маренич Т.Г. Класифікація затрат в системі управління виробництвом /Т.Г. Маренич //Вісник Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства: Економічні науки. Ринкова трансформація економіки АПК. Вип. 31. – Х.: ХНТУСГ, 2004. – С. 17-21.
7. Михальська В.В. Облік витрат на забезпечення якості продукції в контексті вирощування біологічних активів /В.В. Михальська //Економіка и управление предприятием, №2/22 – 2015. – С.77-83
8. Методичні рекомендації щодо обліково-фінансового та правового забезпечення закладання, догляду та списання багаторічних насаджень (за ред. В.М. Жука) // Облік і фінанси АПК, № 5. - 2006. - С. 6-31.
9. Огічук М.Ф. Формування прибутку в аграрних підприємствах і його облік / М.Ф. Огічук, М.І. Беленкова // Актуал. проблеми держ управління: Зб. наук. праць: У 2-х ч. / Харків. регіон. ін-т. – Харків, 2002. – Ч.І, №2 (13). – С. 98-102

Kotova S.O.

The assistant. Tavria State Agrotechnological University

A management charges is in industry of gardening

Summary.

Statement of the problem. In Ukraine, there are negative trends: a decline and the unprofitability of production. The country could lose industrial gardening as a result. One of the ways of bringing it out of this state is the introduction of the order of formation of expenses and incomes on the basis of the developed complex management expenses and income.

The results of the study. Soft-fruit production potential of Ukraine is able to provide both domestic needs and to produce horticultural products for export. But the present level of production of fruits and berries in Ukraine is very low compared with countries with developed horticulture, in spite of the rather favorable conditions for its development

Important in the production control is provided to control expenses, which in the case of comparison with the income determine the efficiency of production. Cost management is the process of purposeful formation of the optimal level of costs of the enterprise. The optimization criterion is the minimum cost. The low level of costs allows the company to obtain certain competitive advantages in the market, to exercise freely its pricing policy and under other equal conditions to achieve higher profit margins. The main purpose of the cost management of the enterprise is to increase the competitiveness and efficiency of its activities

Conclusions. In the modern period in Ukraine it is necessary not only to keep industry of gardening, but also to create conditions for its further development. And now, due to the deformation of the external market, lack of rational organization of production and the industry is moving in a spiral down.

This is possible when you use the cost management system, which in the case of comparison with the income determine the efficiency of production. The main purpose of the cost management of the enterprise is to increase the competitiveness and efficiency of its activities.

Key words: *cost management, production efficiency, accounting and analytical support*

УДК 336.77.067:631

Печко В.С., здобувач
Харківський національний
аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ СТІЙКОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Анотація. В статті розглядаються проблеми впливу диверсифікації на стійкість та ефективність використання земель аграрних підприємств. Здійснюється стислий огляд підходів та принципів щодо трактування поняття «диверсифікація». З використанням авторського методичного підходу було здійснено розрахунок впливу ринкового ризику та природнього фактору на економічну ефективність використання земель. В якості критерію оцінки рівня ефективності землекористування було обрано показник величину товарної продукції при виробництві окремих культур на 1 га посівної площі. Здійснено дослідження взаємозв'язку рівня спеціалізації з рівнем рівня відносної доходності сівозміни. Дослідження проводились на прикладі сільськогосподарських підприємств Харківської області.

Ключові слова: ефективність, диверсифікація землекористування, ризик, спеціалізація, ціна, стійкість.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні набирає місце тенденція до спрощення структури виробництва. Відтак, в багатьох підприємствах виробляється, як правило 2-3 виду продукції рослинництва, а галузь тваринництва відсутня взагалі. Все це в кінцевому підсумку призводить до зростання загальних ризиків діяльності. Слід мати на увазі, що в першу чергу, ці проблеми пов'язані з великими сільськогосподарськими підприємствами, які мають назву агрохолдинги. Саме тому дослідження проблем диверсифікації сьогодні є актуальним напрямом економічних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку В. Мацібори одним з основних критеріїв стійкого сільського розвитку є підвищення ефективності сільського господарства та диверсифікація сільської економіки в цілому [1].

Диверсифікація [лат. diversification] буквально означає різнобічність, різноманітність [2]. В сучасних умовах диверсифікація набуває глибшого значення і може бути визначена як урізноманітнення видів діяльності підприємства у виробничій, фінансовій та маркетинговій сферах. За визначенням П. Канінського, диверсифікація - це протилежний процес спеціалізації виробництва, при якому в одному підприємстві поєднуються багато товарних галузей, інколи навіть не пов'язаних між собою [3].

Економічну сутність диверсифікації досліджували різні науковці, зокрема В.Г. Андрійчук, К. Боумен, П.М. Макаренко, С.В. Мочерний, Ю.В. Самойлік та ін. Більшість науковців розглядають диверсифікацію з позиції товарного, галузевого розширення або фінансово-інвестиційного формування бізнес-портфеля економічного суб'єкта з різних джерел. Крім того, науковці розглядають диверсифікацію в аспекті інтеграції, як один з механізмів одержання синергічного ефекту. При цьому виділяють наступні види диверсифікації функціональна сфера впливу (фінансово-інвестиційна, галузева, організаційна), за рівнем спорідненості (центрована, горизонтальна, конгломеративна), за формою інтеграції (вертикально інтегрована, горизонтально інтегрована) за типом економічного розвитку (екстенсивна (географічна), інтенсивна), за середовищем (внутрішня, зовнішня), за періодом (постійна, тимчасова) [4].

Формулювання цілей статті. Основною метою дослідження даної проблеми є оцінку впливу диверсифікації виробництва на цінний ризик та ризику нестабільності урожаїв.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами попередній аналіз засвідчив наявність об'єктивних факторів ризику як з точки зору функціонування ринків (ціновий фактор), так і природного чинника (урожайності). Виникає питання: як можна врахувати

дані ризики в процесі оціни рівня диверсифікації виробництва? Для відповіді на це питання на першому етапі необхідно визначитись з критерієм оцінки рівня самої ефективності. Нами було прийнято рішення використовувати в якості даного показника величину товарної продукції при вирощуванні окремих культур на 1 га посівної площі. Самий даний показник в значній мірі характеризує загальну віддачу від землі.

Дослідження проводились на прикладі сільськогосподарських підприємств Харківської області. Існує тісна емпірична залежність між величиною товарної продукції, урожайністю, витратами та прибутком на одиницю земельної площі. Таким чином вибираючи в якості критерію ефективності величину товарної продукції на 1 га посівної площі ми повинні мати на увазі, що вона фактично відображає також рівень урожайності та прибутковості виробництва.

Тепер перейдемо безпосередньо до етапів методики оцінки впливу диверсифікації виробництва на економічну ефективність землекористування сільськогосподарських підприємств. На першому етапі значення величин товарної продукції по кожній сільськогосподарській культурі переводяться в індекси по формулі:

$$I_i = \frac{T_i}{T_{cp}} \quad (1)$$

де:

I_i - індекс співвідношення величини товарної продукції по i - культурі в j -господарстві з середнім його значенням по сукупності;

T_i - величина товарної продукції на 1 га посівної площі по i - культурі в j -господарстві;

T_{cp} - величина товарної продукції на 1 га посівної площі по i - культурі в середньому по сукупності.

Таким чином в наслідок подібного розрахунку будуть приведені в співставний вид величини товарної продукції по різним культурам. Отримані результати слід буде трактувати наступним чином: як що $I_i > 1$, то це означає, що в даному підприємстві отримувана величина товарної продукції на один

гектар посівної площі перевищувала середній рівень по обраній сукупності. Як що $I_i < 1$, то висновок повинен бути протилежним.

На другому етапі необхідно врахувати вплив факторів ризику на рівень ефективності виробництва землекористування. В якості даних факторів нами було обрані коливання цін та урожайності культур. В даному випадку перед нами знову постала та ж саме проблема різномірності даних показників. Для того, щоб вирішити це питання було вирішено абсолютні значення перевести в відносні шляхом їх переведення в ланцюгові індекси з подальшим визначення середньої величини даних індексів за аналізований період. Економічний зміст даного розрахунку полягає в тому, якщо отримана величина буде рівною 1, то величина вказаних ризиків буде відсутня. Чим більше вона буде відрізнятися від 1 тим більшому ризику буде піддаватися виробник даної культур.

Тепер про рівень взаємозалежності факторів ризиків. В даному випадку слід розуміти, що невиключена теоретична ситуація коли різні ризики будуть впливати один на одного в протилежному напрямці, фактично нівелюючи один одного. Для того, щоб реально це оцінити нами було вирішено визначити середній рівень кореляційної залежності по даним кореляційних матриць і потім порівняти цю середню величину з рівнем середньої кореляційної залежності по конкретній культурі. Результати даного розрахунку наведені в таблиці 1.

Логіка даного розрахунку полягає в тому, що чим вище коефіцієнт кореляції тим більше буде величина стандартизованого значення. Відтак це повинно негативно впливати на рівень ризику.

Загальний рівень ризику взаємозалежності культур по даній таблиці може бути визначено за формулою:

$$R_3 = \sqrt{R_y \times R_c} \quad (2)$$

де:

R_y - рівень ризику взаємозалежності культур;

R_c - рівень ризику взаємозалежності цін;

R_3 - рівень ризику взаємозалежності урожайності.

Таблиця 1

**Стандартизовані значення середніх величин кореляційних матриць
по цінам та урожайності окремих культур в сільськогосподарських підприємствах
Харківській області**

Культура	Ціна культур		Урожайність культур	
	коефіцієнти кореляції	стандартизовані коефіцієнти кореляції	коефіцієнти кореляції	стандартизовані коефіцієнти кореляції
Пшениця	0,747	1,127	0,797	1,011
Кукурудза	0,625	0,944	0,838	1,062
Ячмінь	0,687	1,037	0,737	0,934
Жито	0,671	1,013	0,816	1,035
Насіння соняшнику	0,673	1,016	0,746	0,946
Соя	0,641	0,968	0,763	0,967
Ріпак	0,592	0,894	0,824	1,045
Середня величина	0,662		0,789	

* Джерело: розрахунки автора.

Відносно узагальнення перелічених факторів та нами пропонується наступна формула:

$$\bar{R} = \sqrt[3]{R_1 \times R_2 \times R_3} \quad (3)$$

де:

$\bar{R}$ - середній рівень ризику по даній культурі;

R_1 - рівень цінового ризику;

R_2 - рівень ризику коливання урожайності;

R_3 - рівень ризику взаємозалежності культур.

Загальний рівень доходності землекористування в умовах поєднання кількох культур в сівообігу пропонується визначати за формулою:

$$P = \sum I_i \times \beta_i \times \bar{R} \quad (4)$$

де:

$\bar{R}$ - рівень відносної доходності сівозміни з врахування з врахуванням ризиків;

I_i - питома вага і-культури в структурі посівних площ;

Таким чином запропонований нами методичний підхід оцінки рівня ефективності

землекористування підприємств має дати відповідь по-перше, яким чином ціновий ризик може впливати на потенційну доходність, по-друге, яким чином невизначеність рівня урожайності може впливати на рівень на доходності, по-третє, яким чином взаємозв'язок між окремими культурами з точки зору факторів ризику впливає на загальний ризик. В даному випадку виникає дуже відома в економіці ситуація: чим вище ризик тим вище повинна бути доходність. Отримана реальна доходність землекористування знаходиться під впливом багатьох факторів ризику. Запропонована нами методичний підхід дозволяє більш чітко проаналізувати реальну картину по проблемі оцінки ефективності землекористування.

Тепер безпосередньо про отримані результати. На підставі даних 502 підприємств Харківської області, які мали в структурі товарної продукції хоча б одну з обраних нами культур (пшеницю, кукурудзу, ячмінь, жито, соняшник, соя, ріпак) було розраховано рівень відносної доходності сівозміни з врахування з врахуванням ризиків. Результати статистичної обробки даної сукупності наведені в табл. 2. Виявилось, що середня величина даного показника знаходилась на рівні 0,970 при рівні стандартного відхилення 0,327. При цьому мінімум показника дорівнював 0,025, а максимум – 2,452.

Таблиця 2

Статистичні дані результатів розрахунку показника рівня відносної доходності сівозміни в сільськогосподарських підприємствах Харківській області у 2014 році

Показники	Значення
Середня	0,970
Стандартна помилка	0,014
Медіана	0,965
Стандартне відхилення	0,327
Мінімум	0,025
Максимум	2,452

* Джерело: розрахунки автора.

З метою більш глибокого дослідження залежності рівня відносної доходності сівозміни від низки факторів було вирішено дослідити вплив на його значення, в першу чергу, рівня диверсифікації виробництва. Рівень диверсифікації визначався на підставі розрахунку коефіцієнта спеціалізації по обраних семи культурам. Як відомо значення коефіцієнта спеціалізації знаходиться на рі-

вні від 0,2 (низький рівень спеціалізації) до 0,6 і більше (виска концентрація виробництва). У обраній сукупності підприємств середнє значення коефіцієнта спеціалізації було на рівні 0,447, мінімальна його величина – 0,229, а максимальна – 1. Останнє значення свідчить про те, що підприємство є виробником тільки одного виду продукції.

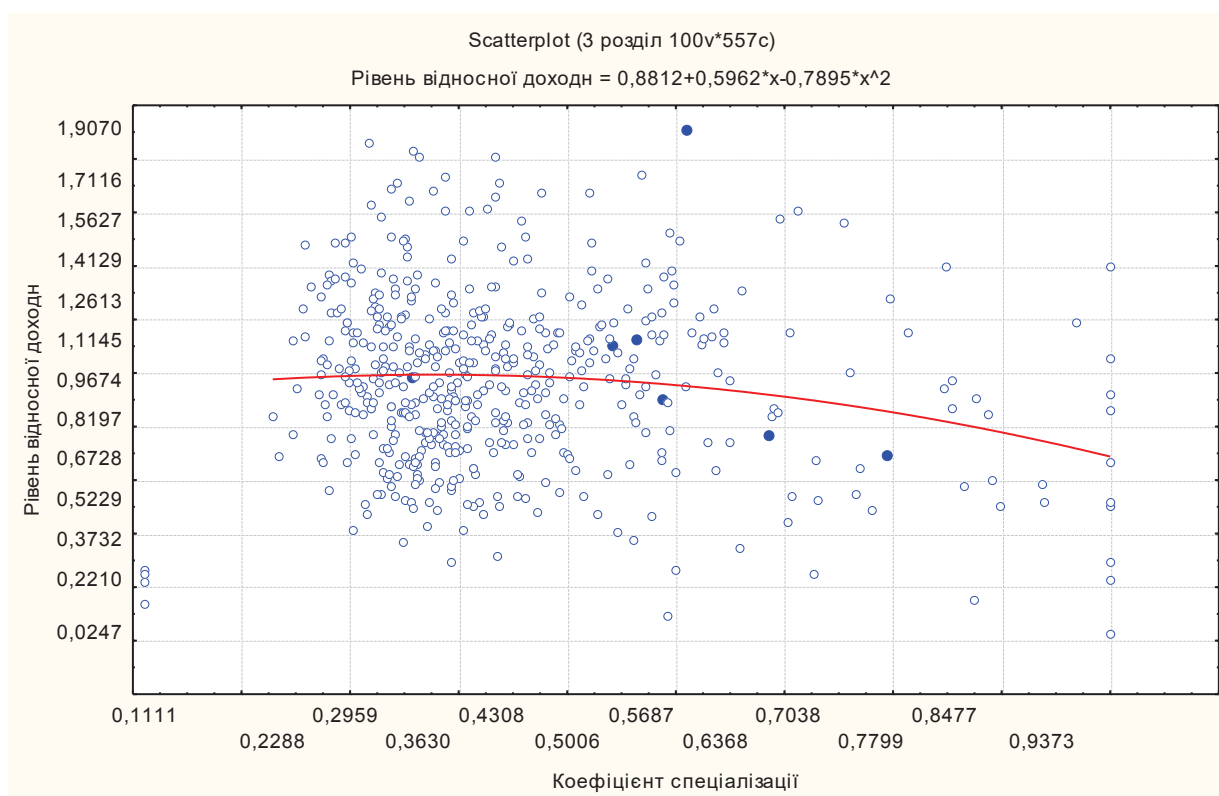

Рис. 1. Залежність рівня відносної доходності сівозміни від величини коефіцієнта спеціалізації в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2014 році.

Джерело: розраховано автором.

Для того, щоб відповісти на питання: яким чином спеціалізація пов'язана з рівнем рівня відносної доходності сівозміни звернемось до рис. 1. Даний рисунок дає можливість стверджувати, що даний зв'язок має нелінійний характер. Функція другого порядку, яка його описує має наступний вид:

$$y = 0,8812 + 0,5962x - 0,7895x^2 \quad (5)$$

За даною функцією можна знайти її максимум, в якому значення величини рівня відносної доходності сівозміни буде найбільшим. Для цього було взято першу похідну даної функції і визначення значення x . Воно виявилось рівним 0,378. Це означає, що величина рівня відносної доходності буде ма-

ксимальною при значення коефіцієнта спеціалізації 0,378. Виходячи з того, що отримана величина менша за середню величину даного коефіцієнта ми можемо стверджувати, що диверсифікація виробництва дійсно виступає засобом підвищення доходності використання земель сільськогосподарських підприємств з врахування факторів ризику.

Висновки. Такими чином запропонований нами методичний підхід до оцінки впливу факторів ризику на стійкість використання земельних угідь сільськогосподарськими підприємствами. Встановлено факт залежності між рівнем спеціалізації та рівня ризику сільськогосподарського виробництва.

Список літератури.

1. Мацибора В.І. Проблеми сільського розвитку в Україні / В.І. Мацибора // Агроінком, 2008. - №7-10. - С.85-89.
2. Большой толковый словарь русского языка / Сост. И гл. ред. С.А. Кузнецов. - СПб: «Норинт», 2000. - 1536 с.
3. Канінський П. К. Розвиток спеціалізації та кооперації в тваринництві зони Лісостепу / Канінський П. К. - К.: ІАЕ УАН, 2003. - 446 с.
4. Самойлик Ю. В. Аспекти економічної диверсифікації в системі ринкових відносин / Ю.В. Самойлик // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. - Вип. 2 (7). - Т.1. - Полтава : ПДАА. - 2013. - С. 249-257.
5. Цимбал С.В. Стратегії диверсифікованого розвитку підприємств автомобільно- го транспорту / С.В. Цимбал // Міжвузівський збірник "Наукові нотатки". - Луцьк. - 2012. - Вип. 36. - С. 272-276.
6. Шкварчук Л. О. Управление диверсификацией товаропотоков через проекты [Текст] / Л. О. Шкварчук, К.С. Коваленко // Проблемы экономики и менеджмента. - 2013. - № 10. - С. 3-11.

Pechko V.S., applicant of Kharkiv National Agrarian University V.V. Dokuchaev Diversification of production as a means of increasing the sustainability of agricultural land

Summary.

Setting objectives. Many enterprises produce a small amount of species of crop production and stockbreeding industry is non-existent. This leads to increasing the overall risk of enterprises. That is why the study of problems of diversification today is the actual direction in economic research.

Research results. A preliminary analysis showed the presence of objective risk factors in terms of the functioning of the markets (price factor) and the environment (productivity). The criterion of assessing the level of efficiency of land use was elected index value commodity products in the production of certain crops on 1 hectare of cultivated area. Research conducted by the example of the agricultural enterprises of Kharkiv region. In the first phase the values of commodity production for each crop were converted to indexes. The second phase took into account the impact of risk factors on the level of efficiency of land use. For this purpose, the absolute values of the indexes were transferred to the relative by calculation of chain indexes with further definition of their average.

The research of relationship between the level of specialization and level of the relative profitability of crop rotation have been conducted. It have been found that this relationship is not linear. According to received function value of maximum level of the land profitability depending on the specialization is obtained. It turned out to be equal with a coefficient of specialization 0.378. Arguably, the diversification of production really is a means of increasing the profitability of land use for agricultural enterprises taking into account risk factors.

Conclusions. So we proposed a methodological approach to assess the impact of risk factors on the stability of land use of agricultural enterprises. The fact of dependence between the level of specialization and the risk level of agricultural production is determined.

Key words: *efficiency, diversification of land use, risk, specialization, price, sustainability.*

УДК 658.15:338.512

Шевчук О.Ю.,
к.е.н., доцент

Таврійський державний агротехнологічний університет

СТРАТЕГІЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ НА РИНКУ СОНЯШНИКА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню впливу стратегії диференціації продукції на ринку соняшника на рівень конкурентоспроможності підприємства. З'ясовано, що конкурентна перевага з'являється, коли досить велика кількість покупців зацікавиться пропонованими диференційованими атрибутами та характеристиками товару. Чим сильніша зацікавленість покупців характеристиками пропонованої продукції, тим сильніша конкурентна перевага компанії.

Ключові слова: стратегія диференціації, конкурентні переваги, модифікація, агропродовольча продукція, маркетинг, ринок соняшника, асортимент продукції, канали реалізації, економічна ефективність

Постановка проблеми. Нестабільне економічне становище в Україні викликає у підприємств необхідність постійного вдосконалення та розвитку діяльності для забезпечення довгострокового функціонування компанії. Тому правильний вибір стратегії підприємства дуже важливий. Класифікація стратегій підприємства за типом розвитку різноманітна: стратегії росту; стратегії скорочення; стратегії стабілізації, захисту та виживання (концентрації, інтеграції, диференціації, TQM, репозиціонування, кастомізації, реінжинірингу, злиття, банкрутства тощо). Стратегія диференціації полягає в орієнтації діяльності підприємства на створення унікальних у будь-якому аспекті продуктів.

Для сільськогосподарських підприємств, що виробляють ідентичну продукцію, представляється необхідним диференціація у виробництві або реалізації продукції для завоювання прихильності ринку та створенні конкурентних переваг. Щоб дана стратегія була успішною, фірма повинна концентрувати свої зусилля на вивченні запитів, поведінці і перевагах покупців. На основі ретельного вивчення споживчого середовища фірма розробляє одну або декілька відмінних характеристик свого товару (послуги).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Підвищують ефективність використання маркетингових стратегій розвитку підприємств результати досліджень таких зарубіжних учених, як І. Ансофф, П. Друкер, Ф. Котлер, Г. Мінцберг, М. Портер, А. Стрікланд, А. Томпсон, А. Чандлер та ін. Різноманітні теоретичні, методологічні та прикладні проблеми стратегічного маркетингу розглядаються в працях українських науковців А.В. Войчака, С.С. Гаркавенко, Л.Є. Довгань, В.Д. Немцова, А.А. Старостіної, А.В. Шегди, З.Є. Шершньової та інших. Однак їхні роботи переважно пов'язані з проблемами маркетингу в сфері стратегічного управління великими багатопрофільними компаніями, корпораціями, концернами. При цьому маркетингові стратегії підприємств АПК у науковій літературі малодосліджені. Саме актуальність цих проблем і зумовила тему дослідження.

Формулювання цілей статті. Сьогодні недостатньо розробленими залишаються питання формування стратегії диференціації сільськогосподарської продукції на ринку, особливо в умовах глобалізації. Метою даної роботи є дослідження впливу стратегії диференціації продукції на рівень конкурентоспроможності підприємства та практичні рекомендації її формування на ринку соняшнику.

Виклад основного матеріалу. Стратегія диференціювання продукції передбачає модифікацію та удосконалення традиційних виробів, що випускається фірмою за рахунок нових технічних принципів, внесення в виріб таких модифікацій, які можуть викликати нові потреби або нові сфери використання. Ефективність диференціації продукції безпосередньо пов'язана з відносно невисокими витратами. Але унікальність продукту може забезпечити великий обсяг продажів.

Підходи компаній до диференціації дуже різноманітні:

1) стратегія диференціації, що ґрунтується на кращій якості (кращий смак). Однак, обравши дану стратегію, неможливо уникнути підвищення рівня ціни, що може стати її недоліком у випадку значної чутливості споживачів до ціни та в разі відсутності відповідності «ціна = якість».

2) стратегія диференціації, що ґрунтується на широкому асортименті продукції. Дана стратегія диференціації може себе виправдати лише у випадку вдалого розширення існуючого асортименту. Однак і за цієї ситуації можна виділити ряд переваг та недоліків зазначеної стратегії. Потенційні переваги: розширення загальної частки ринку; відбирає частку ринку у конкурентів; збільшує валовий прибуток на кожен гривню продажу. Потенційні недоліки: відбирає ринкову частку існуючих асортиментних позицій; збільшує операційні витрати; вимагає інколи суттєвих витрат на запуск нових товарів.

3) стратегія диференціації, яка ґрунтується на ціні. Даний тип стратегії є важливим, якщо врахувати значне зниження платоспроможності українських споживачів.

4) стратегія диференціації, яка ґрунтується на привабливості упаковки. При виборі даної стратегії компанії слід звернути увагу на зміну не лише самого матеріалу упаковки, а також зміну самого дизайну та маркування продукту, які повинні абсолютно відрізнятися від продукції конкурентів.

5) стратегія диференціації, яка ґрунтується на рекламі. Дана стратегія передбачає суттєву активізацію рекламної діяльності компанії і вимагає значної диференціації не тільки використовуваних каналів, але й самого тексту рекламного повідомлення.

6) стратегія диференціації, яка ґрунтується на мерчендайзингу. Вдалий мерчендайзинг може забезпечити значні обсяги продажу товарів, а його відсутність часто є лише визначальним фактором низького рівня продажу товару у роздрібній торговельній мережі, але й причиною ринкового провалу нових товарів.

7) стратегія диференціації, яка ґрунтується на іміджі компанії. Імідж компанії є надзвичайно важливим для позиціонування товару. Проте, імідж компанії має створюватися не лише на основі проведених нею PR-акцій,

а й підтримуватись високою якістю продукції.

Для удосконалення маркетингової діяльності ТОВ «Фрідом Фарм Терра» Мелітопольського району Запорізької області та підвищення конкурентоспроможності вирішили розширити асортимент продукції за рахунок впровадження нового товару, тобто застосувати стратегію диференціації, що ґрунтується на широкому асортименті продукції.

Пропонується впровадження внутрішньогосподарської переробки соняшнику на насіння смажене, що буде сприяти підвищенню економічної ефективності діяльності підприємства. Щорічно обсяги виробництва насіння збільшуються. Існує вже далеко не одна компанія, що випускає смажене насіння, однак поле для діяльності невеликих приватних підприємств, що виробляють цю продукцію, зберігається. Дрібні підприємства здатні успішно конкурувати з великими виробниками насіння у своїх містах. Вони можуть залучити покупців більш високою якістю, дещо меншою ціною і проведенням рекламних акцій, до яких зазвичай не вдаються для збільшення інтересу до цього товару.

Для налагодження переробки соняшнику на насіння смажене в ТОВ «Фрідом Фарм Терра» рекомендується придбати лінію-автомат для виготовлення та пакування насіння продуктивністю 60-70 кг\год та вартістю 1,13 млн.грн. Для виробництва насіння пропонується використовувати 5% від обсягу виробництва соняшника. Для налагодження переробки рекомендується придбати лінію-автомат для виготовлення та пакування насіння продуктивністю 20-30 кг\год та вартістю 502,8 тис.грн (разом з витратами на пакування). Підприємству пропонується за рахунок власних коштів придбати обладнання загальною вартістю 502,8 тис. грн. Вихід з 1 т сирого насіння приблизно 900 кг смаженого. Оскільки підприємство використовує власну сировину, витрати на транспортування складатимуть 0 грн. Отже, витрати на сировину складатимуть 221603 грн. за рік. Відрахування на фонд заробітної плати складають 36,7%, річний фонд заробітної плати складає 45600 грн., а з нарахуваннями 36,7% він дорівнюватиме 62335,2 грн. Та-

ким чином, загальна собівартість виробництва насіння складає 390,01 тис. грн. на рік.

Розрахунки показали, що вартість 1 кг насіння виробництва ТОВ «Фрідом Фарм Терра» дорівнює 22,02 грн. Планується продавати вироблену продукцію в упаковках 40

та 90 г, що буде мати ціну 1 грн. та 2 грн. відповідно. Після розрахунку грошових коштів доцільно знайти точку беззбитковості. Постійні витрати становлять 149,93 тис. грн., змінні на 1 кг продукції – 4,94 грн., точка беззбитковості дорівнює 8,77 тис. кг.

Таблиця 1

Економічна оцінка виробництва насіння соняшника в ТОВ «Фрідом Фарм Терра»

Показники	Соняшник	Насіння смажене	Відрахування
Обсяг виробництва, кг	935655,00	44320,50	-891334,50
Обсяг реалізації, кг	981945,30	44320,50	-937624,80
Виробнича собівартість, грн./кг	2,51	7,84	5,33
Ціна реалізації, грн.	357,10	22,04	-335,06
Виручка від реалізації, тис. грн.	350652,67	976,90	-349675,76
Повна собівартість продукції, тис. грн.	4403,70	390,01	-4013,69
Прибуток від реалізації, тис. грн.	346,25	586,90	240,65
Рентабельність виробництва, %	7,86	150,48	142,62

Джерело: розрахунки автора

Аналіз даних таблиці 1 дозволяє зробити висновок, що в ТОВ «Фрідом Фарм Терра» виробляти насіння соняшникове смажене може бути доцільно. Так, виробнича собівартість насіння соняшника смаженого на 5,33 грн/кг більша за соняшник, виручка від реалізації значно нижча, проте повна собівартість менша на 4013,69 тис.грн., відповідно прибуток від реалізації та рентабельність вищі на 240,65 тис.грн. та на 142%. Отже, при використанні більшої кількості сирови-

ни, показники прибутковості будуть в багато разів вищими.

Фінансовий аналіз проекту є найбільш фундаментальною і трудомісткою частиною проектного обґрунтування, який здійснюється для визначення фінансової життєздатності проекту з точки зору очікуваного прибутку. На даному етапі доцільно провести економічну оцінку ефективності проекту, яка показує прибутковість проекту.

Таблиця 2

Розрахунок дисконтованого періоду окупності та чистої дисконтованої вартості, тис. грн.

Грошові потоки	Початкові інвестиції	Надходження		
		2014	2015	2016
Виручка від реалізації, тис. грн.		976,90	976,90	976,90
Повна собівартість продукції, тис. грн.		390,01	390,01	390,01
Амортизаційні відрахування, тис. грн.		53,49	53,49	53,49
Чистий грошовий потік	502,765	640,39	640,39	640,39
Ставка дисконту, %		24,00	24,00	24,00
Коефіцієнт дисконтування		0,81	0,65	0,52
Чистий дисконтований грошовий потік		516,44	416,48	335,87
Чистий дисконтований грошовий потік з наростаючим підсумком		516,44	932,93	1268,80
Накопичений чистий дисконтований грошовий потік		1019,21	1435,69	1771,56
Дисконтований період окупності, роки		0,97		

Джерело: розрахунки автора

З таблиці 2 видно, що в перший рік проєкт повністю покрився прибутком. З цього випливає, що дисконтований період окупності становить менше 1 року:

$$T_{ок} = 502,765 / 516,55 = 0,97$$

Розрахуємо чисту дисконтовану вартість:

$$NPV = 1268,8 - 502,77 = 1771,56 \text{ тис. грн.}$$

Для остаточного визначення ефективності проєкту визначимо індекс прибутковості за формулою:

$$IP = \frac{NPV}{IPV}, IP = 2,52$$

Так як $IP > 1$ та $NPV > 1$, то проєкт є ефективним і доцільним для впровадження. Таким чином, аналіз ефективності виробництва після впровадження лінії переробки соняшника на насіння смажене довів, що в

ТОВ «Фрідом Фарм Терра» виробляти насіння доцільніше, ніж просто реалізовувати соняшник. Виручка від реалізації соняшника значно менша за виручку від реалізації насіння смаженого. Це обумовлено нижчою ціною реалізації, обсягами реалізації та вищою виробничою собівартістю. Проте повна собівартість менша на 4013,69 тис.грн., прибуток від реалізації вищий на 240,65 тис.грн. та рентабельність на 142%. Період окупності проєкту становить 0,97 року. Враховуючи невеликий обсяг використаної сировини (5% від загального виробництва соняшника), важливо зазначити, що всі показники прибутковості будуть значно вищими. Згідно з таблицею 3 ТОВ «Фрідом Фарм Терра» може отримати прибутку від реалізації насіння по 3 каналах реалізації - 604,99 тис. грн. (табл. 3). Оскільки підприємство виробляє насіння лише з 5% від обсягу виробництва соняшника, показник прибутку та рентабельності продажу може бути значно вищим.

Таблиця 3

Канали реалізації нової продукції

Показники	«Сільпо»	Мережа АТБ	«Магазини біля дому»	Разом
Обсяг реалізації, кг	11080,13	17728,20	15512,18	44320,50
Виробнича собівартість, грн./кг	59,12	59,12	59,12	
Ціна реалізації, грн.	23,00	22,50	22,00	
Виручка від реалізації, тис. грн.	254,84	398,88	341,27	995,00
Повна собівартість продукції, тис. грн.	97,50	156,00	136,50	390,01
Прибуток від реалізації, тис. грн.	157,34	242,88	204,77	604,99
Рентабельність продажу %	684,09	1079,47	930,75	

Джерело: розрахунки автора

Вважаємо за доцільним підприємству звернути увагу на збільшення частки підприємства на ринку соняшнику за рахунок випуску нової продукції та виходу на споживчий ринок. Для її вирішення необхідно дослідити попит на споживчому ринку, можливості конкурентних переваг підприємства, наявність достатніх коштів та можливостей підприємства для виходу на нові ринки.

Висновки. На даний час в Україні маркетингова діяльність ще не набула широкого

розповсюдження в агропромислових підприємствах, де використовуються лише окремі функції та стратегії маркетингової діяльності, які не вимагають значних фінансових втрат та глибоких професійних знань, однак вони не дають належного довгострокового ефекту. Стратегії диференціації стають привабливим конкурентним підходом у міру того, як споживчі вимоги та потреби стають різноманітними й не можуть більш задовольнятися стандартними товарами.

Список літератури:

1. Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми: Монографія. – К.: КНЕУ, 2012.-245 с.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга.-М.: Прогресс, 2010.-734 с.
3. Мак-Дональд М. Стратегическое планирование маркетинга.–СПб.: ПИТЕР, 2013.-276 с.
4. Ковалев М. Моделирование рыночных ситуаций и стратегий// Маркетинг.-2014.-№1.-с.75-78.
5. Чан Ким. Барьерные рифы синего океана // Компаньон.Стратегии.-2015.-№4 – с.6-12.

Summary. *The article investigates the impact of the strategy of product differentiation in the market of sunflower on the competitiveness of enterprises. Differentiation strategy is the orientation of the company generate unique in any aspect of the products. It was found that competitive advantage appears when a sufficiently large number of buyers interested in the proposed differentiation attributes and characteristics of the goods. The stronger interest buyers characteristics of the products offered, the greater the competitive advantage of the company. For agricultural enterprises producing identical products, it is essential differentiation in the production or sale of products for the loyalty market and create competitive advantage. To improve the marketing activity of enterprise and competitiveness asked to expand the product range by introducing a new product that is applied differentiation strategy based on a wide range of products. Analysis of efficiency after the introduction of line processing sunflower seeds roasted proved that produce better seeds than just sell sunflower. So possible increase of the share on the market of sunflower due to new products and to penetrate the consumer market.*

Keywords: *differentiation strategy, competitive advantages, modification, agri-food products marketing, marketplace sunflower, assortment production, channels implementation, economic efficiency*

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Підвищення конкурентноздатності формувань АПК потребує забезпечення швидких змін в усіх підсистемах ринкової економіки. В статті обґрунтовано методичні підходи до оцінки результативності організаційних формувань та менеджменту. Розроблено методологічні підходи до формування системи управління результативністю функціонування підприємств.

Ключові слова: результативність, ефективність, система, організація, управління.

Постановка проблеми. Перехідний період до ринкової економіки потребує забезпечення швидких змін в усіх підсистемах організаційних формувань АПК, а також підвищення їх конкурентноздатності. Цього можливо досягти завдяки впровадженню дійових систем управління, здатних ефективно використовувати можливості і сильні сторони, усувати слабкі сторони та небезпеки.

Розв'язанню таких задач сприятиме система управління результативністю, яка одержала розвиток в цивілізованих країнах з ринковою економікою [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблематиці присвячені наукові праці багатьох вчених: В.Г. Андрійчук [1], В.П. Галушко [2], О.Д. Гудзинський [3], Гайдамак Н.В. [3], Поліщук Н.В. [6] та ін.

Мета. Обґрунтовано методичні підходи до оцінки результативності організаційних формувань та менеджменту, розроблено методологічні підходи до формування системи управління результативністю функціонування підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління результативністю є складним, комплексним процесом, який розглядає підприємство як з позицій оцінки його перспективних можливостей у напрямку досягнення поставлених цілей, так і з позицій рівня реалізації поставлених завдань.

Результативний підхід розглядає підприємство як інтегральну оцінку його потенційних можливостей та їх реалізацію для досягнення економічного ефекту. З огляду на наявний рівень використання потенціалу підприємства відбувається удосконалення

механізмів управління та ухвалення важливих управлінських рішень. У свою чергу, стратегія управління результативністю використання потенціалу повинна коригуватися з урахуванням нових реалій життєдіяльності суб'єкта господарювання.

Оцінка результативності діяльності суб'єктів господарювання повинна відображати основні напрями цієї діяльності, виявляти вплив окремих чинників на наслідки діяльності суб'єктів господарювання та розкривати відповідні резерви оптимізації зазначених наслідків [6, С. 162]. Серед чинників, які істотно впливають на розвиток потенціалу сучасного підприємства та його елементів, можна виділити такі основні групи та їхні характеристики:

- економічні (тенденції виробництва, фаза економічного циклу розвитку економіки, валютно-грошова політика, рівень зайнятості, фіскальна політика, напрямки ринково-економічних реформ);

- політичні (політичний стан і влада, соціальні відносини, налагодженість зв'язків між регіональними і національними органами влади, розвиток підприємництва і бізнесу, прозорість економічних відносин в країні);

- соціально-культурні (соціальні установки і культурні цінності, ставлення соціальних груп до бізнесу і підприємництва, соціальний устрій, дискримінація у бізнесі, соціальний захист населення);

- технологічні чинники (інвестиційний клімат, інтерес до впровадження інновацій, контроль за якістю та безпекою товару, заохочувальні заходи щодо гарантій винахідництва і раціоналізаторства);

- міжнародні (валютні курси, митні тарифи і податкові ставки, економічна політика та економічні зв'язки на політичному підґрунті, законодавче поле, тенденції розвитку країн-партнерів);

- екологічні та географічні (екологічна ситуація в країні, правове забезпечення безпечності викидів у навколишнє середовище, доступ до сировинних ресурсів, ціни на сировину, транспортні умови, забезпеченість трудовими ресурсами та їхня якість);

- законодавство (однозначність законодавства, ефективність законодавчих рішень, узгодженість законів і підзаконних актів);

- постачальники (бажання до співробітництва, якість сировини і послуг, стабільність і ефективність цінової політики, ритмічність у постачанні та наданні послуг, умови кредитування, тенденції банкрутства ділових партнерів);

- конкуренти (поведінка конкурентів, бар'єри входу на ринок та виходу з нього, якість конкуренції);

- споживачі (налагодження ефективних комунікацій, бажання співпрацювати, фінансовий стан споживача) тощо.

Сучасні дослідники мікроекономічних систем для пояснення динаміки основних показників результативності діяльності підприємств досліджують джерела цих можливостей, тобто набір елементів їхнього потенціалу. Одним із критеріїв їх вибору є вплив на результативність функціонування підприємства. На думку О. Карпенко, тільки за спільного обліку набору елементів потенціалу оцінка потенціалу підприємства стає повноцінною і дозволяє адекватно пояснювати рівень досягнення підприємством основних кінцевих цілей його функціонування. Джерелом необхідно розглядати як традиційні ресурси, так і нересурсні параметри, зокрема, характеристики організаційної структури управління підприємством, параметри його організаційної культури, знання персоналу, рівень трудової мотивації персоналу, рівень конкуренції на ринку [4, С. 103].

При цьому активними елементами виступають управлінці, інформація, стратегія, організаційна структура, а пасивними – персонал, ресурсний, фінансовий, виробничий потенціали тощо.

Як свідчить практика, лише в 10% випадках кризові явища на підприємстві спричинені «хворобою» економіки країни в цілому, тобто майже 90% припадає на сферу управління. Однак, вітчизняні підприємства лише починають усвідомлювати важливість пошуку внутрішніх можливостей та оптимізації їх використання. Потрібні методики, які дозволяють оцінити готовність і здатність підприємства до використання ним власних можливостей. Відсутність комплексного підходу до оцінки та управління потенціалом впливає на якість управлінських рішень, що, у свою чергу, заважає досягненню більш істотних результатів виробничої діяльності. Якщо загальні втрати, тобто недовикористання потенціалу як системи прийняти за 100%, то втрати з вини об'єкта управління складуть тільки 20–30%, інші припадають на суб'єкт управління. До основних недоліків сучасного управління варто віднести:

-централізацію керівництва та його інформаційне перевантаження;

-невідповідність організаційної структури підприємства умовам середовища;

-низьку якість кадрового менеджменту та рівня організаційно-методичного забезпечення діяльності, що в сукупності призводять до неефективності системи управління.

В даний час на більшості підприємств спостерігається високий ступінь спрацьованості основних засобів, низька мотивація персоналу та незадовільний стан управління фінансовою сферою. Типовою для багатьох підприємств є проблема неефективного управління ризиками (запізніла їх ідентифікація і нейтралізація) та швидкого виявлення і використання додаткових шансів поліпшення діяльності. Наслідком цього може бути зменшення потенціалу розвитку та фінансова криза [7, С. 123].

Слід зазначити, що однією з вагомих причин є відсутність у більшості керівників досвіду використання накопичених масивів цінної інформації про виробничо-господарську діяльність підприємства при підготовці управлінських рішень. Звідси, наявність суперечностей між розроблюваною стратегією та знанням про ступінь використання потенціалу. Вітчизняна практика господарювання стикається зі складністю доступу до інформації самих підприємств

про їхнє економічне становище. Це створює так званий інформаційний вакуум насамперед для науковців, на яких покладається завдання розробки моделей і рекомендацій, виходячи зі специфіки діяльності суб'єкта господарювання. У свою чергу, західні спеціалісти, не применшуючи важливості процесу захисту інформації, формують ефективну систему інформаційної безпеки, яка дозволяє шляхом обміну інформацією між зовнішнім і внутрішнім середовищем розширювати можливості бізнесу та забезпечувати максимальну реалізацію потенціалу для досягнення цілей бізнесу, а отже, посилити ефект від господарської діяльності підприємства.

Цільові параметри результативності змінюються залежно від численних інтересів різних груп осіб. Так, для державних контролюючих органів влади основним параметром результативності є переважно фінансові результати діяльності; для власників – фінансова дохідність; для кредиторів – фінансова ліквідність, стійкість до ризиків; для споживачів – ціна, якість, сервісне обслуговування; для персоналу – оплата та умови праці; для постачальників – фінансова надійність; для управлінця об'єктом уваги є одночасно всі аспекти діяльності підприємства.

Менеджери, незалежно від того, чи є вони найманими працівниками чи власниками, протягом достатньо тривалого періоду часу повинні узгоджувати суперечливі інтереси різних «елементів» підприємства:

- власників, мета яких – максимальна віддача на вкладений капітал чи максимальна вартість компанії, а значить, найбільш інтенсивне використання ресурсів;

- працівників, мета яких – максимальне особисте задоволення, при чому в найближчій перспективі, що суперечить вимогам віддачі;

- самого бізнесу, що потребує інновацій, вкладення в які обмежує інтереси і власників, і працівників щонайменше на етапі впровадження;

- управлінців, яким потрібні резерви для управлінських маневрів, що суперечить вимогам інтенсивного використання ресурсів тощо.

Тому, не дивлячись на різноманіття економічних інтересів контрагентів, загальний орієнтир системи управління має бути спрямований на виконання стратегічних та оперативних завдань ведення бізнесу.

Для успішного управління підприємством можливе використання різних наборів показників результативності. В практиці аналітичної роботи економічними службами традиційно використовуються такі показники, як фінансові результати діяльності, показники ефективності та соціальні показники, які, однак, не дають змоги всесторонньо та об'єктивно оцінити результативність бізнесу. Серед індикаторів можливостей подальшого розвитку підприємства для управлінців важливого значення набуває структура активів та відповідні джерела їх фінансування; підвищення ділової активності та фінансова стійкість підприємства; прискорення динаміки розвитку виробництва продукції; підвищення її якості і конкурентоспроможності; приріст вартості бізнесу. Необхідне запровадження механізму миттєвого відстеження нефінансових показників, які впливають на фінансовий результат [5].

Моніторинг системи управління результативністю використання потенціалу підприємства має стати інформаційною базою для діагностики сукупного потенціалу та окремих елементів щодо їх складу, ступеня використання та відповідності чинникам внутрішнього та зовнішнього середовища в реалізації пріоритетних завдань підприємства і досягнення заданого результату. Такий управлінський нагляд матиме скоріше превентивний характер, основною метою якого є перегляд стратегії розвитку підприємства з огляду на результативність використання його потенціалу та забезпечення економічного росту підприємства.

Результативність самого управління – це рівень реалізації стратегії та цілей, досягнення певних якісних і кількісних, а також економічних результатів організаційного формування. Тобто результативність управління визначається ступенем його впливу на кінцеві показники і подальший розвиток діяльності підприємства. Вона характеризується як загальними індикаторами оцінки результативності, так і показниками безпосередньо управління.

Таблиця 1

Оцінки результативності залежно від життєвих циклів організаційного формування

Життєвий цикл організаційного формування	Головна мета	Критерії оцінки результативності
Народження	Виживання	Рівень збалансованості функціонування із зовнішнім середовищем
Дитинство	Короткостроковий прибуток	Рівень використання можливостей щодо одержання прибутку
Юність	Прискорене зростання	Темпи зростання виробництва валової продукції, обсягів продажу, прибутку
Рання зрілість	Систематичне зростання	Стабільність зростання виробництва валової продукції, обсягів продажу, прибутку
Проміжна зрілість	Збалансоване зростання	Прискорене зростання економічних результатів, заробітної плати, підвищення якості життя працівників
Кінцева зрілість	Формування індивідуального іміджу	Рівень відомості підприємства. Фінансова стійкість. Частка ринку. Спонсорська допомога.
Старіння	Збереження	Рівень критичної межі виробництва, грошових надходжень, прибутку.
Відродження	Пожвавлення	Темпи зростання виробництва, грошових надходжень, прибутку.

*Джерело: розроблено автором за даними [3, с. 33]

Такий підхід, як стверджують автори монографії [3], дасть можливість оптимізувати рішення щодо умов створення і просування товару до споживачів. На цій стадії у часі обґрунтовуватимуться і стратегії цінової політики, маркетингові стратегії. Останні виступатимуть також і як умови забезпечення результативності. Результативність при цьому не завжди повинна характеризуватися лише кількісними показниками [3, с. 33].

Висновки. Таким чином, ми погоджуємося з твердженням професора Гудзинського О. Д. який відмічає, що методологія оцін-

ки результативності є комплексною проблемою, яка охоплює задачі, цілі, функції, стратегії, ситуації, процеси, механізми стратегічного менеджменту, вимоги ринкової економіки, потреби системи та персоналу, різні критерії. Правильний вибір їх при розв'язанні ситуацій стратегічного, тактичного та оперативного характеру дасть можливість обґрунтовувати управлінські рішення, забезпечувати ефективність їхньої реалізації. Це потребує формування ефективної системи управління за результатами [3, с. 21].

Список літератури:

1. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств : теорія, методологія, аналіз / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
2. Галушко В. П. Основи теорії управління в сільському господарстві : довідник / В. П. Галушко, Г. М. Чорний. – К. : Вид-во УСГА, 1993. – 72 с.
3. Гудзинський О. Д. Управління результативністю діяльності підприємств (теоретико- методологічний аспект) / О. Д. Гудзинський, Н. В. Гайдамак, С. М. Судомир. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. – 175 с.
4. Карпенко Е.М. Оценка потенциала промышленного предприятия // Вестник МАИ.– 2007.– Т. 14.– №4. – С. 102–107.
5. Ляпіна К.М. Перспективи становлення малого бізнесу України // Бар'єри і можливості розвитку малого та середнього бізнесу в Україні: Тези доповідей конференції. – К.: Навч.-метод. центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2006. – 116 с.
6. Поліщук Н.В. Результативність діяльності суб'єктів господарювання: сутність, оцінка, основи регулювання: Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 252 с.
7. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.

Summary. *The methodical approaches to assess the effectiveness of organizational units and management are grounded in the article. The methodological approaches to creating of performance management systems functioning enterprises are developed. It has established that performance management is a difficult, complex process that considers the position of the company as for its promising opportunities towards achieving their goals, and from the standpoint of implementation of tasks. Effective approach considers an enterprise as an integrated assessment of its potential and their implementation to achieve the economic effect. Due to the existing level of use of potential of the enterprise is the improvement of management mechanisms and making important management decisions.*

It has proved that the methodology of estimation impact is a complex problem that encompasses tasks, objectives, functions, strategies, situations, processes, mechanisms of strategic management, market requirements, system requirements and staff, various criteria. Proper selection of them in the situation by the strategic, tactical and operational nature will make it possible to justify management decisions, to ensure the effectiveness of their implementation. This requires the formation of an effective management system based on the results.

Key words: *effectiveness, efficiency, system, organization, management.*

УДК 65.011(477)

Яворська Т. І.
д. е. н., професор

Таврійський державний агротехнологічний університет

МАЛИЙ БІЗНЕС В АГРАРНОМУ ПІДПРИЄМНИЦТВІ ТА ОСОБЛИВОСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ЙОГО СУБ'ЄКТІВ

***Анотація.** Розглянуто законодавче визначення суб'єктів малого, середнього та великого підприємництва в Україні. Проведене групування сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств за середньообліковою чисельністю працюючих та виручкою від реалізації продукції. Рекомендована класифікація суб'єктів малого бізнесу із врахуванням розміру земельної площі. Визначена роль господарств населення у розвитку аграрного підприємництва та їх перспективи щодо включення у склад суб'єктів малого бізнесу.*

***Ключові слова:** аграрне підприємництво, малий бізнес, суб'єкти підприємництва, особисті селянські господарства, фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства*

Постановка проблеми. Функціонування ринкової системи господарювання в Україні вимагає нових підходів до економічних процесів, пов'язаних із підвищенням підприємницької активності у всіх сферах, у тому числі і аграрній. При постійному вживанні термінів «малі підприємства», «малі форми господарювання», «мале підприємництво», «малий бізнес» до сьогодні у сільському господарстві відсутні чіткі критерії віднесення до них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями аграрного підприємництва та діяльності суб'єктів малого бізнесу в його розвитку займаються такі науковці як О. М. Бородіна, В. К. Збарський, П. М. Макарєнко, М. Й. Малік, В. Я. Месель-Веселяк, І. В. Прокопа та інші вчені. Проте залишається ще недостатньо дослідженою проблема віднесення до аграрного підприємництва, особливо малого, суб'єктів господарювання за розміром. Зокрема, узгодження розмірів малого бізнесу із законодавчим його визначенням у сільському господарстві відносить більшість його суб'єктів до малого підприємництва. При цьому сільськогосподарська статистика оперує іншими підходами до визначення малих підприємств у сільському господарстві. Особисті селянські господарства товарного спрямування взагалі не враховуються у суб'єктах малого бізнесу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд законодавчого підходу щодо визначення суб'єктів малого бізнесу, їх ролі в сільському господарстві, формулювання пропозицій щодо класифікації малого бізнесу із врахуванням специфіки галузі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні існує ухвалений Верховною Радою Закон «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», в якому наводиться визначення понять «суб'єкти малого підприємництва», «суб'єкти мікропідприємництва», «суб'єкти середнього підприємництва». Зокрема, суб'єктами мікропідприємництва вважаються фізичні або юридичні особи, у яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб, обсяг річного доходу не перевищує суму, еквівалентну 2 млн. євро. До суб'єктів малого підприємництва передбачено відносити фізичних чи юридичних осіб, у яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб, а обсяг річного доходу не перевищує суму, еквівалентну 10 млн. євро. В цілях наведеного Закону термін «суб'єкти малого підприємництва» охоплює суб'єктів мікропідприємництва.

Суб'єктами великого підприємництва названі юридичні особи – суб'єкти господарювання, в яких середня чисельність працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 чоловік і річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 млн. євро. Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва [1].

Використання законодавчих підходів у розрахунках дозволило віднести до суб'єктів малого підприємництва в сільському господарстві 96,2 % від всіх суб'єктів господарювання в галузі. За чисельністю

зайнятих ця частка становить 40,5 %, розміром реалізованої продукції – 32,3 % від загальної кількості суб'єктів господарювання, до яких у сільському господарстві належать підприємства-юридичні особи (з урахуванням фермерських господарств) та фізичні особи-підприємці (табл. 1). Отже у розраху-

нках, крім традиційної форми 50-с.г., використані дані державного статистичного спостереження за ф. № 2-ферм (річна) «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства» та адміністративні дані Державної податкової служби України.

Таблиця 1

Частка суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва у загальній кількості суб'єктів господарювання в сільському господарстві, %

Показники	Рік				
	2010	2011	2012	2013	2014
Частка суб'єктів господарювання у загальній їх кількості, %	100	100	100	100	100
Суб'єкти великого підприємництва	-	-	-	-	-
Суб'єкти середнього підприємництва	4,3	5,3	4,6	4,1	3,8
Суб'єкти малого підприємництва	95,7	94,7	95,4	95,9	96,2
з них суб'єкти мікропідприємництва	90,2	85,6	87,1	87,8	87,6
Частка суб'єктів господарювання за чисельністю зайнятих працівників у загальній їх кількості, %	100	100	100	100	100
Суб'єкти великого підприємництва	4,1	5,3	5,9	5,3	6,3
Суб'єкти середнього підприємництва	63,5	63,6	59,7	56,6	53,2
Суб'єкти малого підприємництва	32,4	31,1	34,4	38,1	40,5
з них суб'єкти мікропідприємництва	17,7	13,5	15,2	17,2	19,2
Частка суб'єктів господарювання у загальному розмірі реалізованої продукції, %	100	100	100	100	100
Суб'єкти великого підприємництва	11,3	9,6	11,6	14,1	14,3
Суб'єкти середнього підприємництва	63,3	60,6	56,2	53,6	53,3
Суб'єкти малого підприємництва	25,4	29,8	32,2	32,3	32,4
з них суб'єкти мікропідприємництва	12,9	11,0	11,6	11,3	11,0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Здійснене автором групування за критерієм чисельності працюючих у фермерських господарствах показало, що відсоток їх віднесених до суб'єктів мікропідприємництва у 2014 році становив 97,3 (табл. 2). Серед сільськогосподарських підприємств до суб'єктів мікропідприємництва відноситься 32,7 %, суб'єктів малого підприємництва (не більше 50 осіб) – 75,9 %, суб'єктів середнього підприємництва – 21,2 %. Тільки 250 сільськогосподарських підприємств за критерієм чисельності працюючих можна віднести до суб'єктів великого підприємництва (2,9 %) (табл.2).

При групуванні сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств за виручкою від реалізації продукції за сучасним курсом євро до гривні (приблизно 27-28

грн. за 1 євро) майже всі суб'єкти господарювання віднесено до суб'єктів малого підприємництва (табл. 3). Перевищення річного доходу понад 50 млн. євро (1 400 млн. грн..) може спостерігатися тільки в крупних агрохолдингах. Так, за даними таблиці 3 тільки у 22 сільськогосподарських підприємствах із середньою площею сільськогосподарських угідь на 1 підприємство 47449 га, виручка від реалізації перевищувала 500 млн. грн. (у середньому на 1 підприємство 1 млн. 66 тис. грн.). Це свідчить про некоректне застосування законодавчо визначених понять суб'єктів підприємництва до сільського господарства. З нашої точки зору, більш достовірне трактування поділу сільськогосподарських підприємств має вітчизняна статистика.

Таблиця 2

**Групування сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств
за середньообліковою чисельністю працюючих, 2014 р.**

Група підприємств за середньообліковою чисельністю працюючих, осіб	Кількість сільськогосподарських підприємств у групі		Кількість осіб на 1 підприємство		Чистий дохід (виручка) від реалізації на одне підприємство, тис. грн	
	сільськогосподарські підприємства (форма № 50-сг)	фермерські господарства (форма №2-ферм)	сільськогосподарські підприємства (форма № 50-сг)	фермерські господарства (форма №2-ферм)	сільськогосподарські підприємства (форма № 50-сг)	фермерські господарства (форма №2-ферм)
До 10	2807	30475	5	2	4344	290
11 - 20	1559	656	15	14	8325	3363
21 - 30	947	90	25	24	13351	5203
31 - 40	699	46	35	35	14230	5205
41 - 49	487	22	45	47	16836	7890
50 - 250	1817	33	100	83	34876	6934
Більше 250	245	0	550	-	206289	-
Всього	8561	31322	50	2	19843	388

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 3

**Групування сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств
за чистим доходом (виручкою) від реалізації продукції, 2014 р.**

Група підприємств за чистим доходом (виручкою) від реалізації продукції, тис. грн	Кількість сільськогосподарських підприємств у групі		Площа сільськогосподарських угідь на одне підприємство, га		Чистий дохід (виручка) від реалізації на одне підприємство, тис. грн	
	сільськогосподарські підприємства (форма № 50-сг)	фермерські господарства (форма №2-ферм)	сільськогосподарські підприємства (форма № 50-сг)	фермерські господарства (форма №2-ферм)	сільськогосподарські підприємства (форма № 50-сг)	фермерські господарства (форма №2-ферм)
До 50	133	14708	370	24	11	15
51-150	144	6458	215	44	102	90
151-300	216	3514	248	77	236	216
301-500	187	1333	625	113	392	368
501-700	199	856	317	150	601	583
701-1000	272	761	346	198	851	812
1001-20000	5574	2934	1321	428	7492	2729
20001-100000	1593	19	4184	821	39323	16133
100001-500000	221	0	12341	-	187882	-
Більше 500000	22	0	47449	-	1066222	-
Всього	8561	30583	2127	85	19843	388

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

У наказі Державного комітету статистики України від 9 листопада 2011 року № 289 «Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств» записано, що великим, середнім сільськогосподарським підприємством є підприємство, яке має зареєстрований першим вид економічної діяльності, віднесений до галузі сільського господарства, або галузей з переробки сільськогосподарської сировини, або досліджень і розробок в галузі природничих наук, розмір якого дорівнює або перевищує порогові значення хоча б за одним з таких статистичних критеріїв: або понад 200 га сільськогосподарських угідь, або понад 50 голів великої рогатої худоби, або свиней, або овець чи кіз, або понад 500 голів птиці, або чисельність працюючих понад 20 осіб, або дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства перевищує 150 тис. грн. Відповідно, підприємство, розмір якого менше зазначених порогових величин, є малим сільськогосподарським підприємством [2].

Дані розділу II «Ефективність сільськогосподарської діяльності сільськогосподарських підприємств (великих і середніх)» ста-

тистичного бюлетеня «Основні економічні показники виробництва продукції сільськогосподарства в сільськогосподарських підприємствах за 2014 рік» повністю ґрунтуються на даних форми № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2014 рік», подані в розрізі основних організаційно-правових форм господарювання, зокрема, господарських товариств, виробничих сільськогосподарських кооперативів, приватних підприємств, включаючи великі фермерські господарства з площею сільськогосподарських угідь понад 1000 га і кількістю працюючих понад 50 осіб, державних та інших сільськогосподарських підприємств.

Враховуючи результати проведених досліджень, сучасні законодавчі та статистичні аспекти та роль малого бізнесу у сільському господарстві, пропонуємо до його суб'єктів віднести наступних суб'єктів господарювання із площею сільськогосподарських угідь від 2 до 500 га: сільськогосподарські підприємства (в тому числі фермерські господарства), приватних підприємців, які працюють в сільському господарстві та особисті селянські господарства товарного спрямування (рис. 1).

Рис. 1. Суб'єкти малого бізнесу в сільському господарстві
Джерело: авторська розробка.

Роль малого бізнесу в аграрному підприємстві значно зросла, якби до його складу включалася така форма господарювання як особисті селянські господарства. На сьогодні прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31.03.2016 [3]. Проте, на думку багатьох авторів, оформлення фермерського господарства і подальше набуття статусу сімейного фермерського господарства передбачає витрати додаткових коштів (податки, єдиний соціальний внесок, реєстраційні збори тощо), часу і зусиль на реєстрацію, ведення обліку, звітності тощо. При цьому особисті селянські господарства — потенційні сімейні ферми не знають який розмір державної підтримки вони одержать [4,5].

Особисті селянські господарства на сьогодні володіють багатьма рисами господарської структури, які відображають їхній потенціал як товаровиробників і підприємців. По-перше, ділянки, які використовуються особистими селянськими господарствами перевищують встановлену Земельним кодексом України граничну для сільських присадибних ділянок площу. Так, у 2015 році, 46,3 % господарств мали розмір землекористування, який перевищував граничну норму особистих селянських господарств, визначену Земельним кодексом України (2 га), за рахунок земельних часток-паїв та орендованих ділянок. По-друге, розширення земельної площі супроводжується певними ознаками капіталізації, наприклад тенденцією до розширення власної технічної бази та використання сторонньої робочої сили [6]. Наприклад у 2015 році 22,6 % домогосподарств із площею більше 1 га залучали найманих працівників. При цьому 58,4 % із цих домогосподарств використовували праців-

ників для сезонних робіт, 36,1 – одноразово і 5,5 % постійно використовують сторонню робочу силу.

У 2014 році господарства населення виробили 96,8 % картоплі, овочів – 86,1 %, плодів та ягід – 83,4 %, молока – 76,2 %, м'яса (у забійній вазі) – 38,5%, меду – 98,5 % [7]. Дана ситуація вимагає законодавчого включення в склад суб'єктів малого бізнесу, крім сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств, фізичних осіб-підприємців ще й особистих селянських господарств товарного спрямування.

Висновки. Особливістю малого бізнесу в сільському господарстві є недосконалі критерії віднесення до його суб'єктів з точки зору законодавчого трактування та відсутність у складі цілого прошарку виробників сільськогосподарської продукції – особистих селянських господарств товарного спрямування. Основним критерієм віднесення до малого бізнесу має стати земельна площа. Відповідно, згідно її розміру, до малого бізнесу слід віднести сільськогосподарські підприємства (в тому числі фермерські господарства), приватних підприємців, які працюють в сільському господарстві та особисті селянські господарства товарного спрямування із площею сільськогосподарських угідь від 2 до 500 га. Останні, як відомо, не мають офіційного статусу виробників сільськогосподарської продукції. Закон «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» на нашу думку, є недопрацьованим, однак це все-таки є першим кроком для узаконення діяльності майже четвертої частини особистих селянських господарств, які ведуть підприємницьку діяльність.

Список літератури

1. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.
2. Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств: Наказ Державного комітету статистики України від 9 листопада 2011 року № 289 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodologichnih-polozhen-z-organizaciyi-d-doc82120.html>.
3. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31 березня 2016 року № 1599 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/127438.html>.

4. Прокопа І. Підтримка сімейного фермерства: гасла і дії / І. Прокопа, О. Бородіна // «Дзеркало тижня. Україна» № 1, 15 січня 2016. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-.html>
5. Прокопа І. В. Сімейне фермерство: куди заганяють його законотворці? / І. В. Прокопа, О. М. Бородіна // «Агробізнес сьогодні» № 22 (293) листопада 2014 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/infrastruktura-gynku/2505-simeine-fermerstvo-kudy-zaganiaiut-iogo-zakonotvortsi.html>.
6. Малік М. Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М. Й. Малік, В. М. Заяць // Економіка АПК. – 2013. - № 5. – С. 87-95.
7. Сільське господарство України за 2014 рік: Статистичний щорічник / Державна служба статистики України; від. за випуск О. М. Прокопенко. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 379 с.

***Yavors'ka T., doctor of economic sciences, professor, head of economy enterprises,
Tavria State Agrotechnological University***

SMALL BUSINESS IN AGRIBUSINESS AND CLASSIFICATION FEATURES OF ITS SUBJECTS

Summary.

Setting objectives. Matching the size of a small business with its legal definition in agriculture Ukraine considers most businesses to small. This agricultural statistics use other approaches to the definition of small business. Subsidiary farm commodity focus never included in the subjects of small business.

Research results. Legislative definition of micro, small, a medium and large enterprise in Ukraine is considered. The calculation of their share in the total number of undertakings in agriculture made.

Grouping of farms and farms for the average number of employees and revenue from sales made. Among the farms to small business concerns - 75.9% of medium enterprises - 21.2% of large businesses - 2.9%. Grouping by proceeds from the sale of products for the current euro exchange rate of the UAH (about 27-28 UAH per 1 euro) will carry almost all businesses in agriculture to small businesses.

Conclusions. The feasibility of changing the approach to establishing small businesses in agriculture, taking into account the specifics of the industry and the diversity of forms of management is available. Classification of small businesses, taking into account criteria such as the size of the main land area is recommended. The role of households in the development of agricultural entrepreneurship is defined. Prospects for households to include in the composition of small business are deals.

Keywords: *agricultural entrepreneurship, small business, business entities, private farms, farms, agricultural enterprises.*

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.436.33:332.1

Єременко Д. В., к.е.н., доцент

Таврійський державний агротехнологічний університет

Збарська А. В., к.е.н., асистент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЗВИТОК МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АПК

***Анотація.** Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі економіки регіону. Велика увага приділена перспективам поглиблення партнерських відносин малих форм господарювання з крупними підприємствами, агрохолдингами, які домінують в АПК багатьох регіонів України. Представлена система господарюючих інтересів суб'єктів аграрного сектору, форми і напрями розвитку їх співробітництва.*

***Ключові слова:** малі підприємства, агрохолдинги, господарські взаємовідносини, співробітництво, аграрний сектор, розвиток.*

Постановка проблеми. Проблема розвитку суб'єктів малого підприємництва в АПК протягом всіх етапів реформування економіки країни перебуває в центрі уваги науки і практики. Проте стан в цій сфері, незважаючи на спроби держави підтримати малі форми підприємництва на селі і надати їм допомогу, залишається досить складним, так як рівень розвитку цього сектору допоки не здатний в значній мірі впливати на економічний підйом АПК країни. Затягнутий в країні процес створення нової системи ринкових взаємовідносин привів до розвитку монополізації окремих сегментів продовольчого ринку, зростання ролі посередницьких структур, складнощам збуту продукції вітчизняних товаровиробників, а також виникненню серйозних проблем в межах міжгалузевого обміну і міжгосподарських взаємовідносин. Існуючі структурні диспропорції у рівнях розвитку окремих сфер аграрного сектору, монополні, олігополні позиції крупних агрохолдингів, а також значні відміни у рівні фінансової стійкості і платоспроможності суб'єктів аграрного сектору в значній мірі визначають характер взаємодії малих і крупних форм господарювання – не співробітництво, а протистояння, конкуренція за ринки збуту готової продукції (а здебільшого і ринки сировини, ресурсів).

В розвинених ринкових країнах ще у 60-роки ХХ століття було створено окремі державні органи, які спеціалізовано займаються питаннями розвитку інтеграції між малим і великим бізнесом, оскільки цей напрям адміністративного управління економікою в сучасних умовах глобалізації ринку набув стратегічного характеру, оскільки він забезпечує формування конкурентоспроможної структури національних господарських систем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У світовій практиці ведення бізнесу існують такі організаційні форми підприємства – одноосібне володіння, товариство (партнерство) та корпорації. Визначені форми властиві також і для підприємств малого та середнього бізнесу. Саме це і розглядають у своїх наукових працях вітчизняні дослідники малого та середнього бізнесу Б. Андрушків [1], З. Варналій [2], Т. Говорушко [3], В. Горьовий [4], О. Кужель [8], І. Прокопа [10], В. Шпак [11], В. Сахаров [9].

В сучасних мовах постіндустріальної економіки, – зазначає голова аналітичного центру «Академія» О.Кужель, – «змінюється сама парадигма економічного розвитку, внаслідок чого мале підприємництво поряд із великим бізнесом і крупним капіталом виступає рівнозначним (а в деяких випадках навіть ще більш активним) гравцем госпо-

дарських відносин, перетворюючись з їхнього додатку на їхнього незмінного партнера й економічного союзника, на структурну основу стабільності їх позицій на ринках» [8].

Виклад основного матеріалу. Таким чином, необхідним є пошук сучасних підходів до формування стратегічного співробітництва малих і великих підприємств у вітчизняному агропродовольчому комплексі, що відповідають реаліям сучасності. Перш за все це стосується виявленню напрямів і механізмів, здатних забезпечити розвиток малого підприємництва для вирішення задач економічного підйому країни. За умов активного формування великими формуваннями власних сировинних зон, могутніх позицій посередницьких структур у сфері обігу сільськогосподарської сировини, малі форми агробізнесу не здатні конкурувати з великими інтегрованими агрокомплексами за рівнем виробничих затрат, маркетингового забезпечення тощо. Рівень і характер спеціалізації малих форм агробізнесу в регіоні в значній мірі визначається такими обставинами [4]: з одного боку, неефективні цінові умови реалізації сільськогосподарської сировини, які формуються торгово-посередницькими структурами, орієнтують особисті селянські, фермерські господарства на ринок кінцевого споживача; дана обставина визначає необхідність спеціалізації на виробництві сільськогосподарської продукції, що не вимагає додаткової переробки, або створення постачальницько-збутових кооперативів; з іншого боку, перебуваючи в деякому протистоянні з великими аграрними структурами, малі форми, вимушені орієнтуватися лише на обмежені сегменти споживчого ринку.

Разом з тим у розвинених країнах з ефективно функціонуючою аграрною економікою, дрібнотоварний (сімейний) і корпоративний сектори не протистоять один одному, а доповнюють один одного, розвиваючись не паралельно, а у взаємодії між собою. Форми такої взаємодії досить різноманітні. Вони визначаються всією сукупністю природних, соціальних, економічних і культурно-історичних факторів, діючих на сільській території по відношенню суб'єктів агропродовольчого сектору [6].

Приставляється, що на основі усталеного в період економічних перетворень форм, методів і систем ведення аграрного виробництва, найбільш прийнятними є такі форми взаємодії великого і малого секторів АПК регіону, як кооперація і різні форми взаємовигідного симбіозу корпорацій з малими формами агробізнесу. Тому для підвищення ефективності функціонування асоційованих і малих форм агробізнесу регіону доцільним є відтворення механізму взаємодії дрібнотоварного сектору АПК з елементами агропродовольчої системи регіону на основі кооперації (рис. 1).

Нині ситуація у сфері малого підприємництва у вітчизняному аграрному секторі залишається нестійкою і може біти охарактеризована таким чином: нестабільністю фінансово-економічного стану малих форм агробізнесу; низьким рівнем інвестиційної активності малих форм агробізнесу внаслідок дефіциту власних оборотних засобів; наявністю суттєвих обмежень в одержанні банківських, комерційних кредитів і позик; низьким рівнем захищеності малого підприємництва в аграрному секторі від корупції; нестабільністю міжгосподарських зв'язків, низьким рівнем узгодженості товарної, цінової і збутової політики малих форм агробізнесу в аграрному секторі.

Проблеми розвитку агропродовольчого комплексу регіону в основному пов'язані із існуючими протиріччями між інтересами господарюючих суб'єктів. До основних господарських інтересів малих форм агробізнесу слід віднести: забезпечення стабільного попиту на вироблену продукцію, дотримання оптимальних строків її реалізації; своєчасність розрахунків за реалізацію виробленої продукції; максимально можливу ціну реалізації сільськогосподарської сировини; зниження трансакційних витрат, пов'язаних з реалізацією продукції. В той же час господарськими інтересами переробних підприємств є: надходження сировини певної якості і в необхідній кількості; дотримання оптимальних строків поставок сировини; мініально можлива ціна закупки сільськогосподарської сировини; зниження трансакційних витрат, пов'язаних із закупкою сільськогосподарської сировини [6].

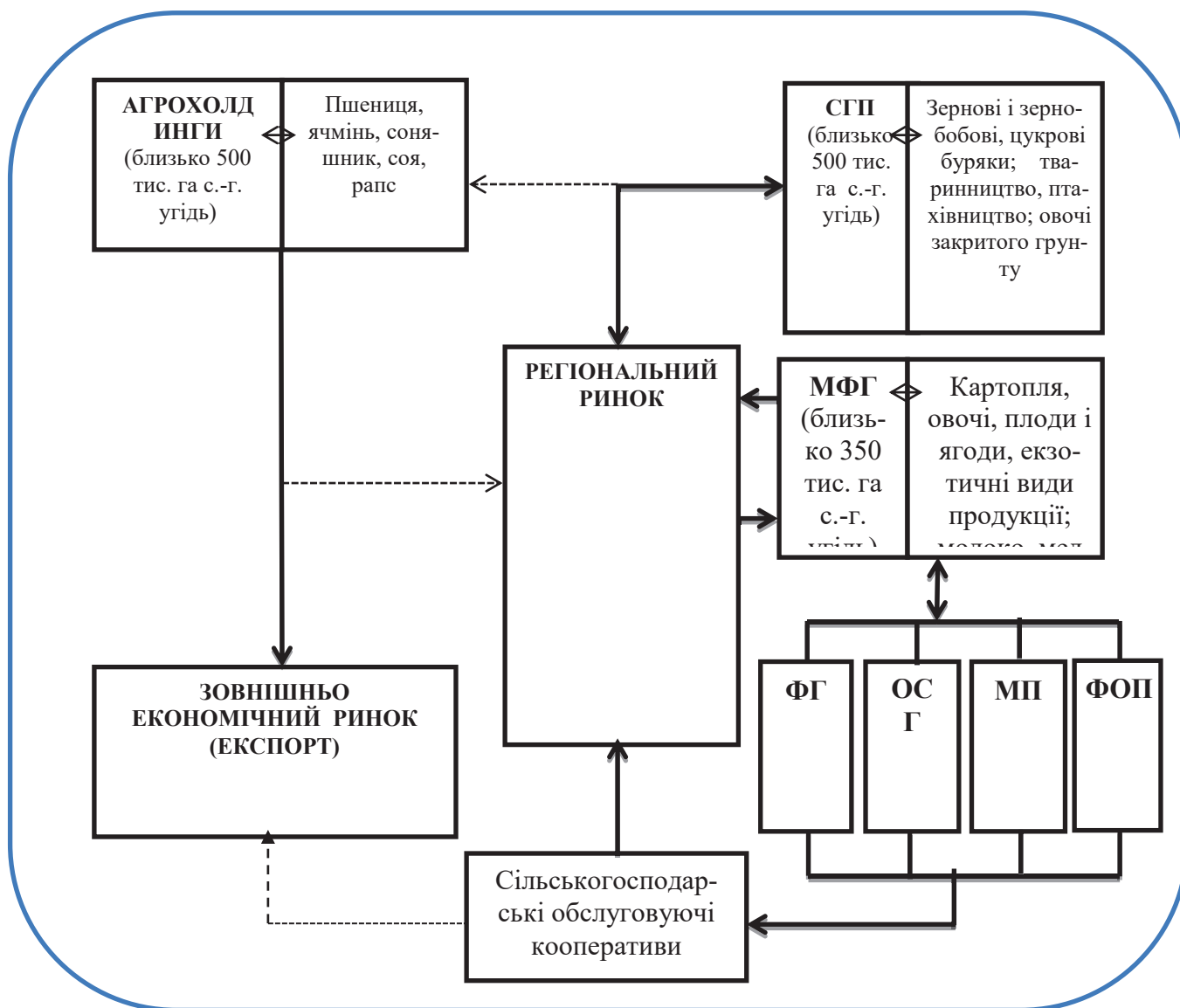

Рис. 1. Модель взаємозв'язків організаційно-правових форм господарювання Черкаської області

В даному випадку органи місцевої виконавчої влади й місцевого самоврядування мають засвоювати нову ринкову модель державного управління, максимально зменшувати контрольно-адміністративні функції і виступати чутливими й кваліфікованими менеджерами, координаторами регіонального розвитку, які здатні об'єднати в одне господарське ціле всі місцеві ресурси й можливості.

Саме органи державної влади в умовах ринкової економіки стають повноцінними суб'єктами ринкових відносин, а їхні управлінські функції повинні ефективно допов-

нювати й використовувати процеси ринкового саморегулювання на регіональному рівні. Так, презентуючи Ініціативу «Рідне село», Міністр аграрної політики та продовольства України (15.05.2012 р.) М. Присяжнюк відмітив, що метою Ініціативи є підвищення якості життя сільського населення через зміцнення економічної основи сільської економіки – господарств населення, малих та середніх підприємств, виробників сільськогосподарської продукції на основі об'єднання їх зусиль.

В цих умовах розвиток кооперації з метою виробництва сільськогосподарської

продукції та надання послуг з обслуговування сільського населення, стає основним завданням органів державного управління і органів місцевого самоврядування.

Крім того, серйозний вплив на економічну поведінку малих форм агробізнесу мають фактори інституціонального середовища аграрного сектору та доходів населення [3] (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в аграрному секторі Черкаської області, 2007 і 2015 рр.[13]

(У відсотках до загальної кількості підприємств відповідного виду діяльності)

Показники	Суб'єкти підприємницької діяльності					
	великі		середні		малі	
	2007	2015	2007	2015	2007	2015
Кількість підприємств	0,0	0,0	13,4	8,5	86,4	91,5
На 10000 осіб наявного населення припадає підприємств, од.	0	1	3	5	17	29
Кількість зайнятих працівників за розмірами підприємств та за видами економічної діяльності	5,8	14,2	75,9	59,9	18,3	25,9
Кількість найманих працівників за розмірами підприємств та за видами економічної діяльності	5,9	14,7	77,3	61,9	16,8	23,4
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників за розмірами підприємств, грн.	1124,5	2907,9	853,5	2296,8	603,3	1671,4
Обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг) за розмірами підприємств та видами економічної діяльності	20,3	27,0	62,5	45,7	17,2	27,3
Валові капітальні інвестиції за розмірами підприємств та видами економічної діяльності	9,0	25,6	70,4	60,7	20,6	13,7

Слід відмітити, що кооперація і інтеграція господарюючих суб'єктів аграрного сектору на мезо-рівні здебільшого виступають засобом як вирішення протиріч, так і стикування й гармонізації інтересів господарюючих суб'єктів (особливо крупних корпоративних структур і малих форм агробізнесу), які здійснюють діяльність при встановленні господарських зв'язків з партнерами на рівні галузей і регіонів.

За тіснотою зв'язку з крупними корпоративними структурами можна виділити такі групи малих форм агробізнесу [5]:

Малі підприємства, безпосередньо пов'язані з основним виробництвом крупної інтегрованої структури; діяльність даних структур буває достатньо ефективною у взаємодії з крупними підприємствами в галузях масового і серійного виробництва сільськогосподарської сировини і продовольства.

Малі підприємства, не пов'язані з основним виробництвом, але виконуючими забезпечуючі функції у взаємодії з крупними підприємствами при проведенні реструктуризації. Такі малі підприємства створюються у всіх галузях аграрного виробництва і можуть, у свою чергу, бути згрупованими за такими напрямками діяльності:

– малі підприємства, які забезпечують функціонування соціально-побутових об'єктів крупних підприємств. Такі малі підприємства можуть бути тимчасовим явищем, наділені повноваженнями по вирішенню поточних питань, передачі або продажу даних об'єктів;

– малі підприємства, зайняті науковими дослідженнями, інноваційною діяльністю, маркетингом, інжинірингом, рекламою, консалтингом тощо, тобто, без яких процес реструктуризації крупного підприємства не бу-

де мати у перспективі належної ефективності;

– малі підприємства, що надають послуги виробничого характеру по обслуговуванню основних виробничих процесів: постачальницько-збутові, транспортні і складські послуги, роботу з кадрами, інформаційно-обчислювальні послуги тощо. Ці малі підприємства сприяють апарату управління крупних підприємств зосередитися на основній виробничій діяльності.

Разом з тим необхідна активізація протекціонізму регіональних органів влади по відношенню до малих форм господарювання регіону, особливо перед вступом України до ЄС [8]. При цьому доцільно виділити два основних напрями регіональної державної політики регулювання малого підприємництва на селі:

захист інтересів малих підприємств у пріоритетних секторах АПК регіону і створення сприятливих умов для його розвитку;

адресна державна підтримка малих форм господарювання на селі і розвиток перспективних напрямів агробізнесу у відповідності до пріоритетів, встановлених специфікою розвитку економіки регіону.

В цілому можливі декілька варіантів розвитку взаємодії малих форм агробізнесу з крупними формами господарювання сучасного аграрного сектору на мезо-рівні:

– входження сільськогосподарського виробника до складу інтегрованого корпоративного формування (у якості структурного підрозділу з втратою юридичної самостійності або в якості дочірньої структури з втратою лише господарської самостійності);

– поглиблення інтеграційних відносин між малими формами агробізнесу і крупними підприємствами на основі застосування механізмів авансування, підряду, контракції, а також оренди;

– ігнорування крупними підприємствами малих форм господарювання, що проявляється в орієнтації на співробітництво із ефективно діючими сільськогосподарськими підприємствами – крупними постачальниками сільськогосподарської сировини; в даному випадку аграрії орієнтуються на ринок кінцевого споживача, розвиваючи власні канали збуту, кооперуючись, створюючи власні переробні потужності;

– проведення жорсткої цінової політики на ринку сільськогосподарської сировини з боку крупних корпоративних структур; дана політика завбачає «збивання» цін на продукцію аграріїв і подальшу її «скупку» через систему дочірних, залежних організацій, що можливо завдяки монопольному, олігопольному лідерству на ринку споживачів сільськогосподарської сировини, можливостям впливу на кон'юнктуру ринку матеріально-технічних засобів аграрного виробництва.

В сучасних трансформаційних процесах, що відбуваються у вітчизняному АПК, перший варіант, незважаючи на надані його учасникам значні можливості, не одержав належного розповсюдження, що в значній мірі пов'язане з наступними особливостями: складністю реструктуризації малих форм господарювання при входженні у інтегровану бізнес-групу; негативним відношенням до реструктуризації власників землі; труднощістю «роботи» з безліччю ОСГ, ФГ, обсяг пропозиції продукції яких здебільшого уступає обсягам ефективно діючим сільськогосподарським підприємствам; прагненням корпоративній вертикалі створити свою сировинну базу, а інколи і просто диверсифікувати свою виробничо-господарську діяльність.

При цьому включення малих форм агробізнесу до складу вертикально інтегрованих корпоративних структур дає їм такі перспективи:

можливість цілеспрямованого розвитку і стійкого функціонування за умов гострого дефіциту оборотних засобів, наявності значних обсягів кредиторської заборгованості тощо;

можливість опрацювання перспективних програм і забезпечення їх реального втілення на основі диверсифікації виробництва і отримання внутрішніх пільгових інвестиційних і кредитних ресурсів;

поповнення власних оборотних засобів і оновлення основних фондів суб'єктів агробізнесу;

централізоване постачання господарств сировиною, матеріалами, новою технікою, обладнанням;

погашення кредиторської заборгованості малих форм агробізнесу;

забезпечення гарантованого і вигідного збуту виробленої сільськогосподарської продукції із використанням різних маркетингових схем;

підвищення ділової активності і розширення ринків збуту продукції [10].

Разом з тим в АПК мезо-рівня отримало розповсюдження інтеграційне співробітництво ФГ, ОСГ з крупними підприємствами у таких формах контрактації, заснованих на взаємному використанні ресурсів без структурних трансформацій:

авансування сільськогосподарського виробництва: крупна агропромислова структура укладає з ФГ контракт на придбання ще не виробленої сільськогосподарської продукції, попередньо здійснюючи частковий платіж за неї у вигляді грошових чи інших платіжних засобів, або матеріальних ресурсів;

оренда, на підставі якої власник земельних ресурсів передає їх в оренду для спільного агровиробництва; найбільше розповсюдження одержала довгострокова оренда крупними формами господарювання земельних ділянок ФГ, ОСГ з можливістю (або без) наступного придбання у власність;

підряд, у відповідності з яким крупна агропромислова структура передає ФГ, ОСГ на послідовну переробку (доробку) сільськогосподарську сировину, матеріали, залишаючись при цьому їх власником з наступною передачею готової продукції; розрахунків з малими формами агробізнесу при цьому здійснюється, виходячи із добавленої вартості продукції в ФГ, ОСГ.

З метою дотримання господарських інтересів малих форм агробізнесу в системі співробітництва з крупними формами господарювання в аграрному секторі необхідна виробнича, споживча, обслуговуюча кооперація ФГ, ОСГ, що здійснюється в таких формах:

– кооперування селян і фермерів по переробці і виробництві продукції;

– міжгосподарське кооперування за етапами технологічного процесу, починаючи з виробництва, потім переробка і реалізація продукції на базі основного підприємства.

Висновки. Мале підприємництво є невід'ємною й обов'язковою складовою існування ринкової конкурентної економіки. Ве-

ликий капітал, звичайно ж, визначає рівень науково-технічного й промислового потенціалу. Проте основою розвитку країн з ринковою економікою є саме мале підприємництво, як найбільш масова, динамічна й гнучка форма ділового життя суспільства. По своїй природі воно більше орієнтоване на локальні й місцеві ринки. Тому вирішальне значення під час створення сприятливих умов для зростання ефективності цього економічного сектора відіграє соціально-економічна політика саме місцевих органів влади.

Активізація взаємодії малих і крупних підприємств аграрного сектору може бути реалізована у таких напрямках:

а) створення стійких господарських систем, які включають в себе крупні і малі підприємства різного функціонального призначення з метою більш ефективного використання трудових, матеріальних і фінансових ресурсів;

б) реформування крупних інтегрованих структур шляхом створення якісно нового механізму управління через проведення комплексу заходів, направлених на зміни форми власності і структури підприємств, вдосконалення їх фінансово-економічної діяльності, звільнення від непрацюючих активів і збиткових підрозділів з використанням малих підприємств в якості одного із інструментів реформування;

в) використання інноваційного потенціалу малих підприємств з метою інтенсифікації виробництва і забезпечення конкурентоспроможності;

г) ефективне використання трудових ресурсів на малих підприємствах.

17 жовтня 2013 р. Уряд без змін ухвалив Стратегію розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Цей документ передбачає вирішення проблем не лише економічного характеру, але й соціального. Так, у Стратегії передбачається велика увага розвитку кооперативного руху та поступовому зростанню доходів сільських жителів. Окрім цього, держава всіляко сприятиме доступу дрібних і середніх сільгоспвиробників до організованого аграрного ринку [14].

Завдяки ефективній реалізації виділених напрямів можлива адаптація дрібнотоварно-

го виробництва сільськогосподарської продукції (малих форм господарювання) до умов укрупнення господарських структур, зміцнення позицій крупних інтегрованих бізнес-груп аграрного сектору регіону.

Список літератури

1. Андрушків Б. Інноваційно-комплексні шляхи розвитку малого підприємництва: монографія / Б. Андрушків, Ю. Вовк, І. Крамар [та ін.]. – Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2011. – 340 с.
2. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики / З. С. Варналій. – К.: «Знання», 2005. – 302 с.
3. Говорушко Т. А. Підприємницьке середовище та його вплив на розвиток малого підприємництва в Україні / Т. А. Говорушко // Агроінком – 2010. – № 4–6. – С. 76–81.
4. Горьовий В. П. Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми: монографія // В. П. Горьовий, А. В. Збарська. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. – 600с.
5. Збарська А. В. Модель розвитку суб'єктів малого підприємництва на основі кооперації в умовах Черкаської області / А. В. Збарська // Науковий вісник Львівського нац. ун-ту вет. медич. та біотех-й ім. С. Я. Гжицького. – Серія «Економ.науки». – 2013. – Т.15. – № 2 (56). – С. 110–118.
6. Збарський В. К. Розвиток дрібнотоварного приватного укладу у сільських поселень України: [монографія] / В. К. Збарський. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2012. – 654 с.
7. Збарський В. К. Державна підтримка сільського господарства / В. К. Збарський // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 74–80.
8. Кужель О. Великий і малий бізнес: глобальні тенденції розвитку господарської інтеграції й партнерства / О. Кужель // Аналітичний центр «Академія», 2013.
9. Малий та середній бізнес. За загальною редакцією В. Є. Сахарова. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2008. – 368 с.
10. Прокопа І. В. Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута, М. Г. Бетлій // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 74–89.
11. Шпак В. І. Розвиток малого підприємництва в Україні (на прикладі української видавничо-поліграфічної компанії «Експрес-Об'ява») / В. І. Шпак. – К.: МАУП, 2010. – 112 с.
12. Обласна цільова програма «Село Черкащини - 2020». Статистичний збірник. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області, 2011. – 21 с.
13. Діяльність підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності у 2015 році: Стат. збірник. – Черкаси, 2016. – Головне управління статистики у Черкаській області. – 226 с.
14. Збарська А. В. Оптимізація розмірів малих сільських підприємств / А. В. Збарська, А. І. Липов'як-Мелкозьорова // Бухгалтерія в с.-г.-ві. – 2013. – № 21. – С. 13–19.

Summary. The article devotes to the issue of small forms of management in the agricultural sector in the region. Great attention was paid to the prospects of deepening partnerships of small forms of management of large enterprises, agricultural holdings that dominate in agriculture in many regions of Ukraine. This system of economic interests of the agricultural sector provides forms and directions of their cooperation. Proved that based on steady during the economic transformation of forms and methods of conducting agricultural production, the most appropriate are such forms of cooperation between large and small agribusiness sector in the region, as cooperation and various forms of mutually beneficial symbiosis corporations to small forms of agribusiness. Problems of agroindustrial complex of the region are mainly related to the existing contradictions between the interests of businesses. The main economic interests of small forms of agricultural enterprise include: ensuring stable demand for products, adherence to best timing of its implementation; timely payments for the implementation of production; the maximum possible price of agricultural raw materials; reduce transaction costs associated with product sales. Therefore, to improve the efficiency of the associated forms and small agricultural businesses in the region is appropriate playback mechanism of interaction of small-scale agribusiness sector with elements of agro-food system of the region based on cooperation.

Keywords: small businesses, agricultural holdings, economic relations, cooperation, agricultural sector development.

УДК 634.3:006.83

Завадських Г.М.
к.е.н., доцент, ТДАТУ

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ І КОНЦЕНТРАЦІЯ РЕГІОНІВ НА РИНКУ КАВИ УКРАЇНИ

Анотація. З метою визначення рівня диференціації регіонів країни за обсягами продажу кави за допомогою методу статистичного групування в роботі визначено 5 груп. Для кожної групи розраховано показники диференціації та концентрації в межах регіонального розподілу на ринку кави. Встановлено, що із збільшенням обсягів продажу кави в регіонах України спостерігається коливання виручки від реалізації кави та роздібного товарообороту торгівельної мережі. Для кількісної оцінки ступеня нерівномірності розподілу регіонів за обсягами продажу кави розраховано коефіцієнти локалізації, концентрації, коефіцієнт Джині та Херфіндаля. Ступінь нерівномірності та концентрації розподілу регіонів України за продажем кави зобразили графічно за допомогою кривої Лоренца. Здійснено ряд узагальнюючих висновків щодо нерівномірності розподілу регіонів за продажем кави.

Ключові слова: ринок кави, групування, концентрація і диференціація на ринку кави, коефіцієнт локалізації, щільність розподілу на ринку кави.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України ринок кави є одним з найбільш активно зростаючих ринків харчової сфери. З 2000 року середньодобове споживання кави в Україні збільшилося на 25%. Але за останні 3 роки через збільшення цін на продукцію та зменшення купівельної спроможності українців, ринок в натуральному вираженні скоротився на 20%. Незважаючи на це, ринок кави на Україні росте набагато швидше загальносвітових тенденцій. В 2014 році споживання кави на Україні склало близько 46 тис. тонн, що пов'язано з розвитком культури споживання кави в Україні. Ринок кави характеризується слабкою сезонністю: спостерігається щорічне тимчасове зниження продажів в літні місяці – на 2-4% у натуральному вираженні – з відновленням у вересні. Як і для всіх ринків гарячих напоїв, найвищий сезон для ринку кави припадає на зимовий період.

Що стосується споживання кави по регіонах України, то на думку експертів на заході країни, що прагне до європейської культури, каву п'ють більше, ніж на сході, де відчувається сильний вплив східних традицій, в даному випадку – чайних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток галузей харчової промисловості на різних етапах досліджували П.П. Борщевський, Л.В. Дейнеко, А.О. Заїнчковський, Д.Ф. Крисанов, П.В. Осіпов, В. В. Прядко, М. П. Сичевський, Л. Г. Чернюк та інші українські вчені. Серед публікацій щодо особливостей і тенденцій вітчизняного ринку

кави слід відзначити роботи А.Симоненка, В.Тиравського, В.Хомякова, О.Криницької, Л.Дзюпіної. Але останнім часом ґрунтовних досліджень з цієї тематики не проводилось. В основному розглядалась історія, сортові особливості, рецептура, культура споживання кави чи особливості ведення кавового бізнесу.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінка диференціації та концентрації в межах регіонального розподілу на ринку кави України.

Виклад основного матеріалу. Як і більшість споживацьких товарів, кавові продукти населення різних регіонів України споживає по-різному. Попит на каву в Україні залежить від регіону споживання. На заході України та в Києві найактивніше споживають натуральну каву, а на сході країни навіпаки. У всіх регіонах велика частина потенційних споживачів зосереджена в обласних центрах [3]. Якщо прийняти за 100% витрати населення на 8 основних напоїв – газовані безалкогольні напої, кава натуральна, кава розчинна, мінеральні води, молоко, пиво, соки, чай. Для підтвердження рівня диференціації регіонів України за продажем кави [1] на основі застосування статистичного методу групування, нами було визначено групи регіонів за рівнем реалізації кави у 2014 році. Отже, регіони України за продажем кави доцільно поєднати у 5 груп з рівними інтервалами. Результати проведеного групування наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнююча таблиця за результатами структурного групування регіонів України за продажем кави у 2014 році

Групи регіонів, ц	Кількість регіонів у групі	Продаж, ц	Продано товарів, які вироблені на території України, через торговельну мережу		Роздрібний товарооборот торговельної мережі, тис. грн.	Товарні запаси, тис. грн.
			тис. грн.	у % до групи		
21925,3-168610,36	18	1185747,2	808396,8	25,78	984649,7	21833,5
168610,36-315295,42	6	1347471,2	905697,8	28,88	1073121,9	31796,4
315295,42-461980,48	-	-	-	-	-	-
461980,48-608665,54	1	597537,8	375490,6	11,97	427583,9	9851,8
608665,54-755350,6	2	1476673,6	1045876,4	33,35	1292935,1	28757,7
Всього	27	4607429,8	3135461,6	100	3778290,6	92239,4

Зробивши аналіз таблиці 1, слід зазначити, що із збільшенням обсягів продажу кави в регіонах України, спостерігаємо коливання збільшення та зменшення виручки від продажу продукції та роздрібного товарообороту торговельної мережі. В найбільшій групі регіонів (18 з 27, а саме Чернівецька, Хмельницька, Закарпатська, Тернопільська, Волинська, Вінницька, Рівненська, Івано-Франківська, Сумська, Житомирська, Кіровоградська, м. Севастополь, Чернігівська, Херсонська, Черкаська, Полтавська, Миколаївська, Одеська області) було реалізовано 1185747,2 ц. Також було продано кави, які вироблені на території України, через торговельну мережу на загальну суму 808396,8 тис. грн. (25,78% від всієї товарної групи). Вартість товарних запасів становить 21833,5 тис. грн. У другій групі регіонів (6 з 27, а саме Львівська, Луганська, АР Крим, Київська, Запорізька, Харківська області) 28,88% реалізації кави, які вироблені на території України, через торговельну мережу від всієї товарної групи. Вартість товарних запасів - 31796,4 тис. грн. У 3 і 5 групі частка проданої кави через торговельну мережу становить 11,97% і 33,35% відповідно.

Для кількісної оцінки ступеня нерівномірності розподілу регіонів за обсягами продажу кави розрахуємо відповідні показники:

коефіцієнти локалізації, концентрації, коефіцієнт Джині та Херфіндала (таблиця 2).

Коефіцієнт локалізації L_i – визначає зосередження обсягу явища у окремих групах одиниць сукупності; розраховується для кожної i -ї складової сукупності. За рівномірного розподілу всі значення $L_i=1$. У випадку концентрації значень ознаки y -ї складовій і навпаки [4].

$$L_i = \frac{D_i}{d_i} \quad (1)$$

де D_i – частка i -ї групи у загальному обсязі явища;

d_i - частка i -ї групи у загальному обсязі сукупності.

Значення коливаються у межах від 0 до 1, або від 0 до 100%. У рівномірному розподілі $K_L=0$. Чим помітніша концентрація, тим більше значення K_L відхиляються від 0 [2].

$$K_L = \frac{1}{2} \sum |D_i - d_i| = 0,5 \cdot 65,5 = 32,75$$

Значення $K_L=0,32$ свідчить про помірний рівень концентрації продажу кави.

Коефіцієнт Джині K_G – відображає ступінь відхилення фактичного розподілу значень ознаки за чисельно рівними групами одиниць сукупності від лінії їх рівномірного розподілу [6].

Таблиця 2

Розрахункові дані для визначення показників диференціації та концентрації на ринку кави у 2014 році

Групи,ц	21925,3- 168610,36	168610,36- 315295,42	315295,42- 461980,48	461980,48- 608665,54	608665,54- 755350,6	Всього	
Частота f_i	18	6	-	1	2	27	
Частка, % d_i	66,6	22,2	-	3,7	7,5	100,0	
Накопичена	частота Sf_i	18	24	24	25	27	-
	частка, % $Sd_i=d^H$	66,6	88,8	88,8	92,5	100,0	-
x_i	95267,8	241952,9	-	535323,0	682008,1	1554551,0	
Обсяг явища, од $x_i f_i$	171480,4	1451717,4	-	535323,0	1364016,2	5065877,0	
Частка обсягу явища, % D_i	33,85	28,65	-	10,56	26,94	100,0	
Накопичена частка обсягу явища, % D^H	33,85	62,5	-	73,06	100,0	-	
L_i	0,5	1,29	-	2,85	3,59	-	
$ D_i - d_i $	32,75	6,45	-	6,86	19,44	65,5	
$d_i D_i^H$	2254,4	1387,5	-	39,072	202,05	3883,02	
$d_i D_i$	2254,4	636,03	-	39,072	202,05	725,7	
D^2	1145,82	820,82	-	111,51	725,7	2803,86	

$$K_G = 1 - 2 \frac{\sum d_i D_i^H}{10000} + \frac{\sum d_i D_i}{10000}, \quad (3)$$

де D_i^H – накопичена частка i -ї групи у загальному обсязі явища.

$$K_G = 1 - 2 \frac{\sum d_i D_i^H}{10000} + \frac{\sum d_i D_i}{10000} = 1 - 2 \cdot (0,388 + 0,31) = 0,396$$

Значення коефіцієнта Джині свідчить про помірний ступінь нерівномірності розподілу на ринку кави, тобто їх досить високу концентрацію в окремих групах регіонів.

$$K_L = \frac{1}{2} \sum |D_i - d_i| \quad (2)$$

Коефіцієнт Херфіндаля K_H – визначає вплив лише домінуючих одиниць або груп сукупності у загальному обсязі. Чим більшим є значення K_H , тим вища концентрація ознаки у домінуючих одиниць або груп.

$$K_H = \sum \left(\frac{x_i}{\sum x_i} \right)^2 \quad \text{або}$$

$$K_H = \sum \left(\frac{x_i f_i}{\sum x_i f_i} \right)^2 \quad \text{або}$$

$$K_H = D^2 \quad (4)$$

Значення коливаються у межах від 0 до 1, або від 0 до 10000 (якщо частка у %).

$$\sum D^2 = 2803,86$$

Значення коефіцієнту Херфіндаля вказує на високу концентрацію на ринку кави ($K_H > 2000$).

Зобразимо ступінь нерівномірності та концентрації розподілу регіонів України за продажем кави за допомогою кривої Лоренца (рис. 1).

Рисунок 1 підтверджує помірний ступінь нерівномірності розподілу продажу на ринку кави, тобто досить високу концентрацію в окремих групах регіонів.

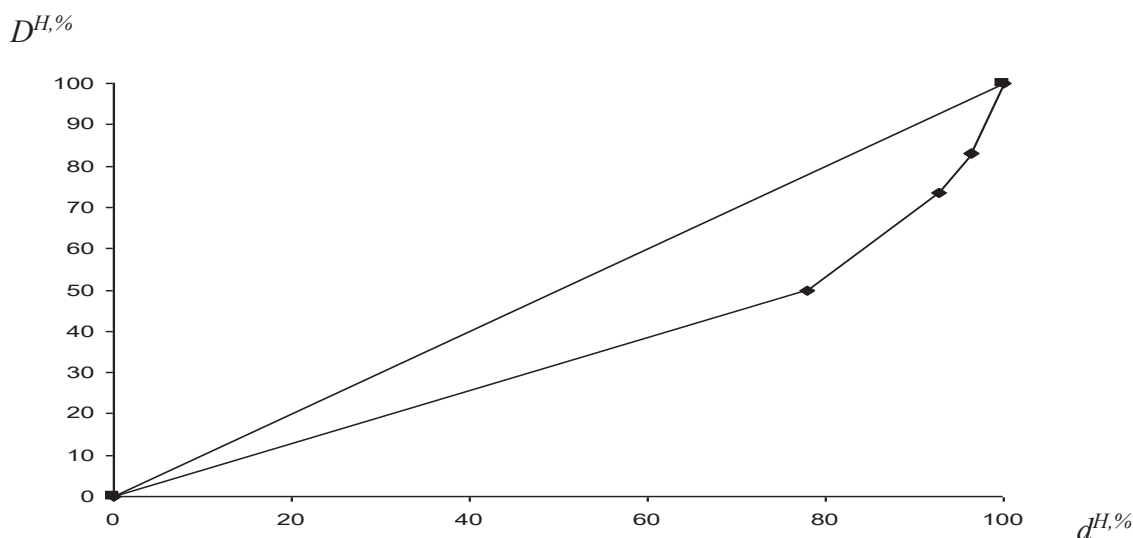

Рис. 1. Крива Лоренца, що характеризує щільність розподілу на ринку кави.

Висновки. Проведені розрахунки показали, що найменші обсяги реалізації кави у 2014 році були у Чернівецькій області і мали обсяг 21925,3 ц, а найбільші обсяги реалізації було у м. Дніпропетровськ (відповідно 755350,6 ц.). Найбільш типовий обсяг продажу кави 88890,22 ц. Значення медіани вказує на те, що в половині регіонів країни

обсяг продажу кави не перевищує 115803,7 ц. Значення коефіцієнтів локалізації, концентрації, коефіцієнтів Джині та Херфіндаля та зображення кривої Лоренца вказують на досить високу концентрацію продажу кави по регіонах країни, тобто помірний ступінь нерівномірності розподілу регіонів за рівнем продажу кави.

Список літератури

1. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Борух В. О. Економічна статистика: навч. посібник / В. О. Борух, Р. В. Алямкін. - К.: Ліра, 2006. - 318 с.
3. Волошин І.П. Ідентифікація та фальсифікація кавових напоїв у контексті захисту національного ринку / І.П.Волошин // Експертна діяльність в митній справі: сучасний стан та перспективи. – 2013. – С. 12-14.
4. Захожай В. Б. Статистика: підручник / В. Б. Захожай, І. І. Попов. - К.: МАУП, 2006. - 536 с.
5. Мармоза А.Т. Практикум із сільськогосподарської статистики: навч. посібник: рекомендовано МОН України / А.Т. Мармоза. - К.: Кондор, 2005. - 450 с.
6. Мармоза А.Т. Статистика: Підручник /А.Т. Мармоза. - К: Ельга, КНТ, 2009. – 896 с.

Summary.

Statement of the problems. In Ukraine coffee market is one of the most rapid. The article describes the indicators of differentiation and concentration within the regional distribution in the coffee market.

Results of research. Like most consumer products, the coffee products of the population of different regions of Ukraine consumes in different ways. The demand for coffee in Ukraine depends on the region of consumption. In the West of Ukraine and in Kiev, the most actively consume organic coffee, and in the East the opposite. In all regions, the majority of potential customers are concentrated in the regional centers. To confirm the level of differentiation of regions of Ukraine for the sale of coffee through the use of statistical grouping method, we determined the group of regions in terms of market coffee. It should be noted that with the increase in coffee sales in the regions of Ukraine, the observed fluctuations increase and decrease revenue from sales and retail turnover of outlet chain.

Conclusions. The values of coefficients of localization, concentration, Gini coefficients and Herfindahl and the image of the Lorenz curve indicates relatively high concentration of coffee sales by regions of the country, there is a fair degree of uneven distribution of regions by the level of coffee sales. In the case of aggravation of crisis in Ukraine coffee market may fall into a prolonged recession with declining consumption rates to the level of 90-ies, and the tendency of gradual transition of customers from the cheapest grades up to a higher quality, even the expensive and elite coffee, can change to the opposite.

Keywords: coffee market, grouping, concentration, and differentiation in the coffee market, the coefficient of localization, the density distribution in the coffee market.

УДК 330. 341.1

Збарський В.К., д. е. н., професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Кальченко С.В., д. е. н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Анотація. В статті описується роль економічного потенціалу у формуванні середовища малих форм діяльності в сільській місцевості. Було встановлено, що економічний потенціал регіону, як економічна категорія, характеризує відтворення економічних відносин в процесі розширеного суспільного виробництва, який забезпечує національну безпеку, конкурентоспроможність і ефективного входження в світові ринки.

Ключові слова: регіональний розвиток, економічний потенціал, малі форми господарювання

Постановка проблеми. Нині назріла загальна необхідність розробки науково-методичних положень вибору стратегії регіонального розвитку, яка базується на інноваційному механізмі формування регіональної політики із створенням конкурентоспроможної економіки, а також вдосконалення форм і методів програмного регулювання на підставі аналізу та оцінки економічного потенціалу регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню окреслених питань присвячені наукові дослідження у зарубіжній економічній літературі у галузі ринкової економіки: І. Ансоффа [1], Дж. Грейсона [2], М. Портера [3], Ходжоса Дж. [4], Й. Шумпетера [5], а також праці вітчизняних вчених, зокрема: Б. Патона [6], В. Геєця [7], В.Юрчишина [8], С.Капіци [9], І.Лукінова [10] та інших.

Незважаючи на те, що поняття “економічний потенціал” часто зустрічається в сучасній науковій літературі, нині ні в нашій країні, ні за рубіжом немає ані загальноприйнятого визначення цього поняття, ані комплексних досліджень з цієї проблеми, хоч по окремих елементах (компонентах) таких як, національне багатство, науково-технічний потенціал тощо, у наявності численна література.

Виклад основного матеріалу. В цілому коло визначень економічного потенціалу (ЕП) надзвичайно широке – від досить вузького його розуміння як річного обсягу виробництва продукції до таких узагальнюючих категорій, як соціально-економічна система. Із узагальнення літературних джерел, присвячених даній проблемі, можна зробити й такий висновок: якщо мета дослідження по-

лягає у конкретних розрахунках зведених показників, то здебільшого реально доступна статистична інформація і наявність відповідних методів її агрегування є „природними” обмежниками поняття ЕП (або його складових). Навпаки, якщо мета дослідження не зв’язана із конкретними розрахунками, то спостерігається інша крайність – у поняття ЕП включається практично все, що можна, без будь-яких спроб структурувати цей складний агрегат, не кажучи вже про взаємозв’язок його елементів.

Враховуючи шлях, пройдений різними дослідниками в галузі характеристики суті поняття і вимірювання ЕП, а також прагнучи відійти від спрощених підходів до розгляду його структури, процесу формування і ефективності використання, звернемося до логічної структурно-динамічної моделі формування і використання ЕП окремо взятого регіону.

ЕП приставлений у вигляді трьох основних елементів.

Перший елемент – фізичні ресурси, які є у розпорядженні регіону, включають:

1.1. Населення регіону – не просто чисельність, а сукупність його різноманітних характеристик (віковий склад, частка активного населення, стан його психологічного і фізичного здоров’я, інтелектуальний, культурний і морально-етичний рівень, зайнятість і самозайнятість тощо).

1.2. Природні ресурси – які знаходяться на території даного регіону, включаючи такі їх характеристики, як розмір і характер самої території, її географічне розміщення, корисні копалини (відкриті і потенційні), земельні, лісові, водні та інші кліматичні умови, наявність рекреаційних зон тощо.

1.3. Матеріальні цінності створені людиною, що знаходяться у межах регіону і призначені для проміжного виробничого або кінцевого споживання – особистого чи суспільного (сюди відноситься весь виробничий апарат регіону – основний і оборотний капітал, поголів'я худоби, насінневий фонд, фонди виробничої інфраструктури – транспорт, зв'язок, сховища тощо; житловий і соціально-культурний фонди, фонди наукових закладів, нагромаджені предмети культури та інші цінності, грошові нагромадження держави, колективів, окремих громадян).

Сукупність цих трьох елементів ЕП можна назвати ще фізичною ресурсною базою, яка, звичайно ж, ніколи не використовується на повну потужність, а потім із неї виділяється частина, яка й приймає безпосередню участь у відтворювальному процесі – елемент 2 – використовувані фізичні ресурси, які включають:

2.1. Зайняте в економіці регіону населення з врахуванням його якісних характеристик;

2.2. Природні ресурси, залучені в оборот, їх обсяги і якісний склад;

2.3. Використовувані створені людською працею предмети і засоби праці.

Ця частина ресурсного потенціалу в найбільшій мірі піддається вимірюванню і оцінці, хоч і тут існує безліч проблем. Саме ця частина ЕП здебільшого слугує основою для розрахунків показників ефективності суспільного виробництва. Крім цих двох елементів ЕП, що відносяться один до одного як ціле (1) і його частина (2), існує третій елемент (назвемо його А) – нематеріальний ресурсний потенціал.

Ця частина ресурсного потенціалу регіону – *нематеріальна* – являє собою галузь ідей, втілених на практиці функціонуючих підприємств у вигляді господарського механізму і пов'язаних з ним галузей, що обслуговують його розвиток: традиції і звички, властивий даній нації (спільності) тип поведінки, сфера культурних нематеріальних цінностей; прийоми і методи управління, кваліфікація і досвід робітників підприємств і, врешті-решт, пануючі у даному регіоні соціально-політичні концепції, які здійснюють вирішальний вплив на розвиток всіх інших галузей.

Всі названі галузі перебувають під впливом науки, крім того, наука сама є найважливішою самостійною галуззю нематеріальної сфери, проте її відміна від решти частин ЕП в тому, що її розробки ще не прийняті в якості діючих, а перебувають на рівні ідей, чекаючи свого втілення. Інтенсивність впливу науки, а також тимчасовий лаг між розробкою ідей і втіленням їх у діючу практику також характеризує якісний стан нематеріальної сфери ресурсного потенціалу. Слід зазначити, що нематеріальна частина ЕП має дедалі важливе значення у сукупній оцінці перш за все за рахунок впливу науки. Фізичним носієм нематеріальної сфери є людина, проте на рівні окремого індивіда цей ресурсний потенціал у повній мірі проявлятися не може, сферою його прояву може бути тільки суспільство в цілому.

На цю частину ЕП здебільшого звертають недостатньо уваги і як галузь ідей або відносять її до якісної характеристики трудового потенціалу, чи характеристики населення, або ж включають до науково-технічного потенціалу. Як те, так і інше приставляється неправомірним, оскільки ця галузь набагато ширша, ніж характеристика населення або зайнятих, і тим більше ширше нематеріальної частини науково-технічного потенціалу, хоч взаємозалежність і з тим і з іншим, звичайно, досить тісна.

Було б марним заняттям прагнути цілком відокремити нематеріальний потенціал від характеристики населення регіону, оскільки ідеї не стільки „літають у повітрі”, скільки живуть у головах людей, тим не менше у даному випадку важливі не стільки якісні характеристики населення, скільки сукупність всіх відносин між людьми з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ і послуг. Основою цієї частини потенціалу є науковий потенціал, але не обмежується ним, оскільки крім наукової бази у суспільстві складається цілий ряд умов, який утворює межі для використання цієї наукової бази. Сукупність наукової бази і соціально-політичної системи, яка склалася у суспільстві, породжує механізм використання ресурсного потенціалу – господарський механізм.

Природно, що і нематеріальна сфера також не вся використовується у господарсь-

кій діяльності, а тільки та її частина, яка „працює” в економіці у вигляді діючих механізмів: методів, прийомів, концепцій, ідей тощо. Навряд чи хто-небудь сперечатиметься, що в одних регіонах прогресивні ідеї мають більш можливостей до швидкого використання, в інших – їх реалізують з великою напругою.

Оскільки обидві сфери ЕП матеріальна і нематеріальна – в процесі економічної діяльності безперервно змінюються, дуже важливо досягти певного співвідношення між його елементами. Причому відповідність (адекватність) важлива як усередині кожної сфери і їх окремих галузей (наприклад, наявні і використовувані фонди), так і між самими сферами (матеріальною і нематеріальною) між фізичним потенціалом і сукупністю ідей та методів його використання. Нагромадження фізичного потенціалу має подвійне значення. З одного боку, його використання сприяє подальшому зростанню приросту потенціалу, а з іншого – диспропорції, неадекватність методів його використання ведуть до зростаючих втрат, до знецінення праці сотень і тисяч людей (наприклад, відставання у розвитку одних галузей порівняно з іншими, гіпертрофія проміжного виробництва або військової сфери).

Саме господарський механізм визначає ту частину ресурсного потенціалу, яка повинна бути залученою у відтворювальний процес, характер комбінацій окремих видів ресурсів, і в решті решт міру збалансованості, а отже, у надзвичайній мірі і рівень ефективності використання ЕП.

Оздоровлення реального сектора економіки вимагає розробки та реалізації організаційно-економічних механізмів регулювання регіонального розвитку, використовуючи сучасні методи і форми програмно-цільового управління. В умовах ринкових перетворень процес формування та раціонального використання економічного потенціалу регіону потребує нової якості, яка сприятиме, по-перше, збільшенню ймовірності підвищення рівня соціально-економічного розвитку сучасних форм господарювання (регіональних інвестиційних комплексів, виробничо-соціальних комплексів, вільних (спеціальних) економічних зон), і, по-друге,

вдосконаленню інфраструктурного забезпечення економічного потенціалу.

Разом з тим методологія та науково-методичні основи формування економічного потенціалу регіону та практичне застосування сучасних форм і методів програмного регулювання регіонального розвитку з метою його раціонального використання все ще недостатньо розроблені. Актуальність означеного за сучасних умов зростає ще й у зв'язку з вирішенням проблеми економічної безпеки України.

Відповідно до ієрархії територіального поділу праці існує економічний потенціал країни, окремих економічних регіонів і територіально-виробничих комплексів. Використовуючи такий підхід, при необхідності, можна продовжити цю класифікацію і виділити економічний потенціал міжгалузевих комплексів, а саме: агропромислового, паливно-енергетичного, транспортного, а також галузей промисловості, сільського господарства тощо. При цьому, зазначимо, що економічний потенціал окремих територій та галузей насамперед визначається рівнем розвитку міжгалузевих і міжтериторіальних зв'язків. В свою чергу ці потенціали є складовими економічного потенціалу країни і певним чином впливають на її конкурентоспроможність. Процес розширеного відтворення або постійного оновлення відбувається згідно об'єктивних законів господарювання і вимагає певного періоду адаптації до ринкових умов, чим, зокрема, визначається наявність перехідного періоду у процесі формування економіки.

У зв'язку з цим вважаємо, що найприйнятнішим для аналізу економічного потенціалу є відтворювальний підхід, який дає змогу окреслити основні структурні елементи за фазами процесу розширеного відтворення: потенціал виробництва, потенціал перерозподілу, потенціал обміну і потенціал споживання. Звідси “економічний потенціал”, як економічна категорія, означає відтворення економічних відносин у процесі суспільного виробництва, а також максимального використання його потенцій і ресурсів (виробничих, трудових, мінерально-сировинних, інформаційних, інтелектуальних тощо), що зумовлює підвищення задоволення потреб суспільства.

З іншого боку, економічний потенціал забезпечує економічну безпеку держави, тобто визначає її економічну могутність та конкурентоспроможність, і є суттєвим чинником, який характеризує кількісне значення нагромаджених і відтворювальних ресурсів. У зв'язку з цим слід підкреслити необхідність та доцільність проведення системного аналізу сутності і компонентної структури економічного потенціалу на теоретико-методологічних засадах. Останнє враховує сучасні тенденції відтворення і всебічного вивчення механізмів формування економічного потенціалу для забезпечення ефективного його використання як в цілому по країні, так і з виділенням територіального аспекту.

В сучасних умовах саме такий методологічний підхід до дослідження даної проблеми дає змогу виявити органічний зв'язок та певні суперечності у процесі використання економічного потенціалу, розробити сукупність заходів організаційно-економічного, соціального та адміністративного характеру по забезпеченню органічної єдності основних його складових з метою підвищення ефективності господарювання. При визначенні економічного потенціалу регіону слід враховувати всю сукупність матеріальних і соціально-економічних умов і можливостей, а також досягнуті результати розвитку економіки: абсолютні розміри і структурне співвідношення всіх елементів продуктивних сил, їх якісний стан і параметри, досягнутий рівень і масштаби розвитку науки і техніки, наявність природно-сировинних ресурсів, продуктивність праці, структуру суспільного продукту тощо. Враховуючи вищенаведене, його компонентну структуру доцільно розглядати в декількох аспектах, що не виключає інших підходів до аналізу структуроутворюючих елементів. Ознака, яка закладена в запропоновану класифікацію, – це основний очікуваний результат реалізації потенціалу (або, відповідно, кожної його підсистеми), що визначені як: *інвестиційний, інноваційний, трудовий, природно-ресурсний, експортний* (рис.1).

Принциповим напрямком формування економічної політики регіону повинні бути відбудова та зміцнення базового сектору економіки, так як, по-перше, він забезпечує

поступлення первинного доходу до регіону, і, по-друге, здійснює експорт товарів за межі регіону.

Регулювання розвитку економічного потенціалу регіону в умовах ринкових перетворень полягають у формуванні регіональної політики держави на основі визначення концептуальних засад та пріоритетів регіонального розвитку депресивних регіонів з врахуванням тактичної і стратегічної перспективи; реформування сучасної системи господарювання регіонів, керуючись інноваційно-інвестиційною політикою з метою досягнення певного рівня конкурентоспроможності регіональної економіки; розробці ринкового механізму функціонування регіону, базуючись на аналізі та оцінці його економічного потенціалу.

Грунтуючись на науково-методичних засадах теоретичної частини цієї роботи зазначимо, що у загальному вигляді визначення економічного потенціалу регіону описується моделлю:

$$EP = IIP \times K_1 + IPIP \times K_2 + TP \times K_3 + PP \times K_4 + EKP \times K_5, \quad (1)$$

де **EP** – економічний потенціал;
IIP – інвестиційний потенціал;
IPIP – інноваційний потенціал;
TP – трудовий потенціал;
PP – природно-ресурсний потенціал;
EKP – експортний потенціал;
 K_1, K_2, K_3, K_4, K_5 – відповідні коефіцієнти вагомості потенціалів.

Раціональному використанню економічного потенціалу регіону також сприяє залучення ринкових механізмів через нові форми інтеграції виробництва – територіальні формування у вигляді регіональних інвестиційних комплексів, виробничо-соціальних комплексів, вільних (спеціальних) економічних зон, серед яких особливого значення набувають Єврорегіони. Вихід з економічної кризи та існуючої нині ситуації може бути знайдений в тому випадку, якщо економічний потенціал стимулюватиме соціально-економічний розвиток регіону заради забезпечення конкурентоспроможності продукції його підприємств, що сприятиме нарощуванню експортного потенціалу.

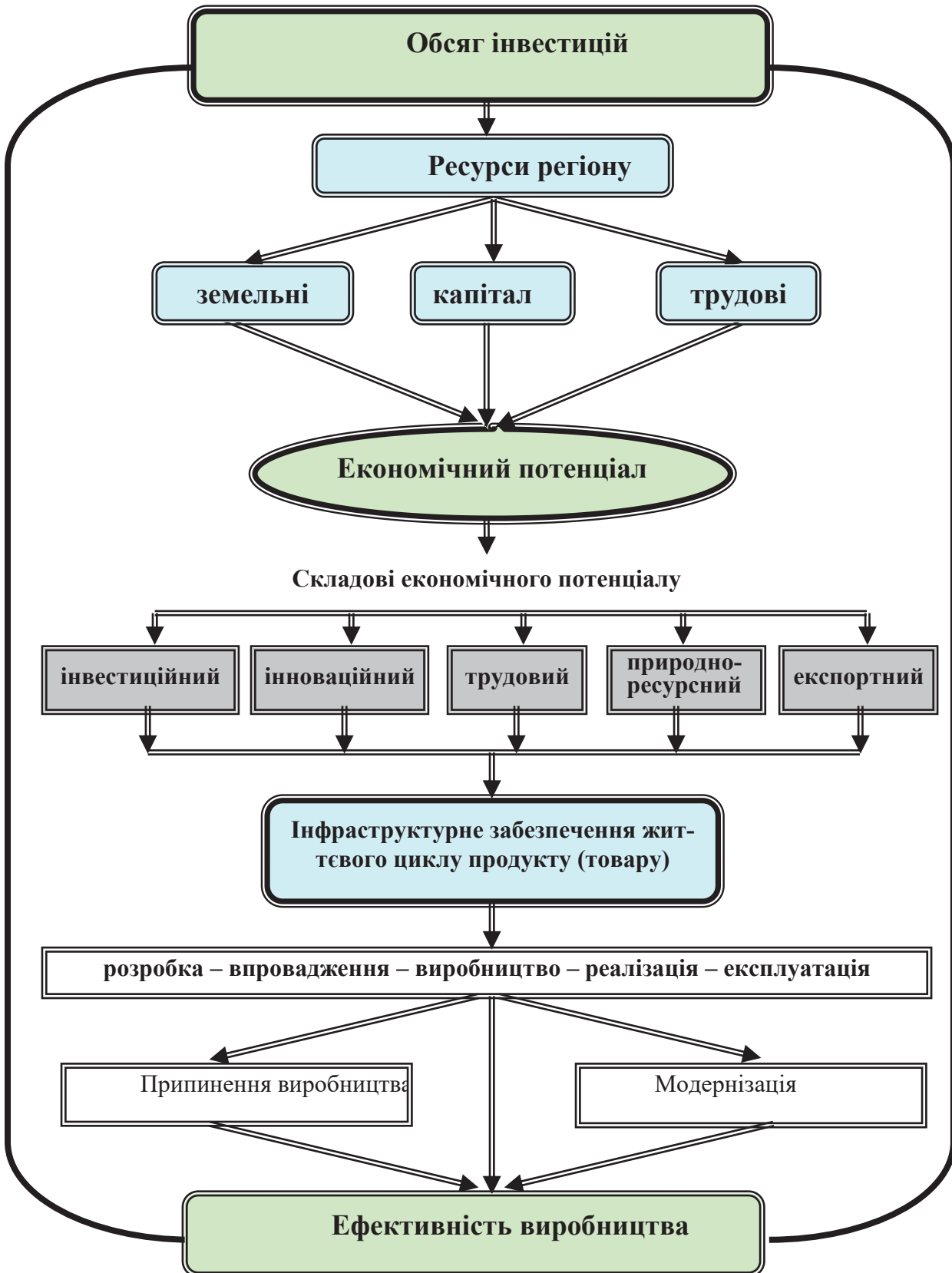

Рис. 1. Структурна модель відтворення економічного потенціалу
Джерело: авторська розробка

Світовий досвід стверджує, що неодмінною умовою ефективності функціонування економіки ринкового типу є розвинута інфраструктура.

Позитивні зміни в соціально-економічному розвитку регіону визначаються новими підходами, притаманними ринковій економіці – структурною перебудовою аграрного сектора економіки, промисловості, оновленням виробничого потенціалу. Рин-

кові фактори, з якими пов'язується перспектива підвищення ефективності виробництва та розвитку сільських територій поступово набувають силу і займають відповідне місце у процесі реформування економіки малих форм господарювання, зокрема особистих селянських господарств та нагромадження їх економічного потенціалу. Нині на селі виникли передумови для формування дрібно-товарного приватного укладу (табл. 1).

Таблиця 1

Потенціал сільських домогосподарств України*

Показник	Рік					2015 у % до 2006
	2006	2008	2010	2013	2015	
Сільські домогосподарства - всього						
Кількість, тисяч	5430.3	5334.2	5262.3	5193,7	4948,7	91,1
із них: - утримують худобу, птицю, бджіл, %	82.9	80.9	77.1	75,6	76,3	-6,6
- мають земельні ділянки, тисяч	5356.4	5262.6	5166.4	5074,9	4834,9	90,6
у % до загальної кількості	98.6	98.7	98.2	97,7	97,7	-0,9
Розподіл земельної площі за видом її використання. тис. га – для:						
- лише власних потреб	2148.9	2150.3	2058.2	1992,4	1982,8	92,3
- власних потреб і продаж	1882.4	2712.6	1969.3	1760,4	1398,9	74,3
- здається в оренду	12343.9	11512.1	10527.7	9743,5	8675,4	70,3
- тільки освоюється	283.2	165.4	251.7	150,1	107,5	37,9
Всього землі у населення, тис. га	16658.4	16540.4	14806.9	13646,4	12164,6	73,0
Середня площа землі, яку використовує одне ДГ, яке має земельну ділянку, соток: - в середньому	311.0	314.3	286.6	268,9	251,6	80,9
<i>Наявність техніки на початок року у сільських домогосподарствах, одиниць</i>						
- тракторів, один.	135377	150081	164997	184897	188003	138,9
- зернозбиральні комбайни	13027	21013	21580	22654	22988	176,6
-міні-трактори і мотоблоки	21923	25608	44022	116357	136231	621,4
Зайнято у сільських домогосподарствах працездатних, тис. осіб	10712.0	10525.2	10332.8	10149,8	9897,4	92,4
Особисті селянські господарства						
Кількість, один.	4915,3	4627,7	4540,4	4241,6	4136,8	84,2
Площа земельних угідь, тис. га	6760,1	6611,1	6655,4	6445,8	6296,5	93,1
в т. ч. для ведення товарного виробництва	2780,4	2873,9	2841,1	2858,0	2820,2	101,4

*Дані Держстату України

Загальна економіко-математична модель потенціалу селянського господарства відображає необхідний баланс його потреб, зокрема, в ресурсах та інвестиціях на відтворення основних компонентів продуктивних сил ($E_{\text{ст}}$), і джерелами покриття (Y):

$$E_{\text{ст}} = Y \quad (2)$$

Економічна сутність матриці ($E_{\text{ст}}$) є інтегрованою з компонентів селянського господарства, які утворюють систему взаємозв'язків. Таким чином, потреби визначені на множині, яка відображає земельні ресурси, працю і капітал, включно, продуктивна і робоча худоба, машини, реманент, а також оплата енергії, палива тощо. Права частина балансу (Y) відображає структуру доходів селянського господарства: ренти в натуральній формі (продукція землеробства і тваринництва), цінова виручка від продажу (оплата праці, рента і прибуток). Означена рівність не відображає безпеки селянського господарства, зокрема, продовольчої або фінансової. Суттєву роль відіграє фактор відстані між місцем розміщення селянського господарства до ринку.

З урахуванням мети дослідження і регіональної організації селянського господарства балансова модель набуває більш довшеного вигляду у формулі:

$$PkN = \text{ВП} - Q + (Y^i - Y^e) + (H^0 - H^1), \quad (3)$$

де потреби селянства визначаються граничним питомим набором ресурсів (P), коефіцієнтом їх корисності (k) і чисельністю сільського населення регіону з урахуванням вікового складу (N), а джерела задоволення попиту визначені вартістю продукції сільського господарства (ВП), за мінусом авансованих коштів на виробничі потреби (Q), інших доходів за мінусом платежів ($Y^i - Y^e$), стану і динаміки селянських накопичень ($H^0 - H^1$).

Соціальні нормативи граничного споживання продовольства і попиту на інші товари першої необхідності, які затверджені постановою уряду, є визнаним соціально-економічним нормативом і для селянського господарства. Тому можна говорити про до-

тримання основних принципів і кількісних ознак критерію оптимальності розвитку.

Основними принципами формування соціально-економічних пріоритетів є: наявність ресурсів продуктивних сил, зокрема, земельних і трудових, стабільність джерел інвестування виробництва і відтворення продуктивних сил, доступність ринку засобів виробництва, зокрема силових машин, кормів, молодняка худоби і птиці, новітніх технологій тощо. Вимогами до імітаційної моделі є її репрезентативність статусу селянського господарства на відміну від товарного фермерського господарства, або корпоративного підприємства [11].

Методологія прогнозування базується на ознаках імітаційної моделі:

$$y_1 = y_0 (1 + k)^t, \quad (4)$$

де y_1 – прогноз,

y_0 – сучасний стан,

$(1 + k)^t$ – темп зростання.

Висновки. Економічний потенціал регіонів, як економічна категорія, характеризує відтворення економічних відносин у процесі розширеного суспільного виробництва, що забезпечує національну безпеку країни, її конкурентоспроможність, ефективність входження у світові ринки. Основними підсистемами (складовими) економічного потенціалу, виступають: інвестиційний, інноваційний, трудовий, природно-ресурсний, експортний потенціали.

Основні напрями вдосконалення процесу регулювання розвитку економічного потенціалу регіону в умовах ринкових перетворень полягають в наступному:

- формування регіональної політики держави на основі визначення концептуальних засад розвитку прикордонних регіонів;
- визначення пріоритетів регіонального розвитку депресивних регіонів на тактичну і стратегічну перспективу. При цьому проблемним регіонам повинен бути наданий особливий статус, з чим пов'язане право на отримання додаткової допомоги з боку держави;
- реформування сучасної системи господарювання регіонів, керуючись інноваційно-інвестиційною політикою;

– подальший розвиток інфраструктурного забезпечення економічного потенціалу – активного елементу управління економікою – без втручання в сферу економічних відносин між суб'єктами господарської діяльності, не ламаючи економічних механізмів і не порушуючи законів існування ринкового середовища.

Список літератури

1. Ансофф І. Стратегическое управление./И.Ансофф. – М., 1992.– С. 73-79.
2. Грейсон Дж. К. мл., О'Делл К. Американський менеджмент на порозі ХХІ века / Дж.К. Грейсон мл., К. О'Делл. - М.: Экономика, 1991. – 319 с.
3. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. В.Д. Щетинина.– М.: Междунар. Отношения, 1993.– 896 с.
4. Ходжос Дж. Соціально-економічні наслідки знань і наростання складності/Дж.Ходжос // Вопросы экономики. – 2001.–№ 8.– С 44.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития./Й.Шумпетер – М.: Прогресс, 1983.– 453 с.
6. Патон Б. Науково-технологічний та інноваційний потенціал економічного розвитку України/Б.Патон // Матер. наук.-практ. конф.– К., 2003.
7. Геєць В. Нестабільність та економічне зростання./В.Геєць – К.: Ін-т прогноз., 2000. – 344 с.
8. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми / За ред. акад. УААН В.В. Юрчишина. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 446.
9. Капиця С. Модель развития человечества и проблемы экономики/С.Капиця// Вопросы экономики. – 2000. – № 12. – С. №;– С. – 42–47.
10. Лукінов І. Стратегія і механізм пореформеного розвитку національного АПК/І.Лукінов // Економіка АПК. – 2002.– № 8.– С. 6–10.
11. Горьовий В. П., Збарська А. В. Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми / В. П. Горьовий, А. В. Збарська [монографія]. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. – 600 с.

Summary. *The article describes the role of economic potential in shaping the environment of small forms in rural areas. Proved that the regulation of the economic potential of the region in terms of market reforms is the formation of a regional policy based on the definition of conceptual principles and priorities of regional development of depressed regions, taking into account tactical and strategic perspective; reforming the current system of economic regions, guided by innovation and investment policy in order to achieve a certain level of competitiveness of the regional economy; development of the market mechanism functioning in the region, based on the analysis and evaluation of its economic potential. The article notes that positive changes in socio-economic development of the region defined by new approaches inherent in a market economy - restructuring of the agricultural sector, industry, upgrading productive capacity. Market factors, which binds the prospect of increasing production efficiency and development of rural areas gradually acquire power and occupy an appropriate place in the process of reforming the economy of small forms of management, including private farms and accumulation of economic potential. Currently, the village there was preconditions for the formation of small-scale private way. It was found that the economic potential of the region as an economic category, describes the play in the economic relations expanded social production that ensures national security, competitiveness and effective entry into the world markets.*

Keywords: *regional development, economic potential, small forms of management*

УДК 338.242.4 (075.8)

Краснодєд Т. Л., к.е.н., доцент
Плаксін О. А., к.е.н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет

ОБМЕЖЕНІ РЕЧОВІ ПРАВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. В статті проаналізовано специфічні особливості використання обмежених речових прав на користування чужою сільськогосподарською земельною ділянкою в Запорізькій області, в тому числі по грунті районів. Визначено основні рівні та напрями раціоналізації використання обмежених речових прав в сільськогосподарському землекористуванні регіону.

Ключові слова: земельна ділянка, землевласник, землекористувач, обмежені речові права, право земельного сервітуту, емфітевзис, суперфіцій, природно-економічні властивості, регіональні доходи, Запорізька область

Постановка проблеми. Земля – єдиний ресурс в економіці, який є одночасно і предметом праці, і засобом праці, отже засобом виробництва. Цей факт надає їй додаткових особливостей як товару, чим посилює її цінність. Тому вона завжди є затребуваним товаром. Водночас в умовах ринкової економіки ще й посилюється статус землі як об'єкта товарно-грошових відносин і тому питання ринкового обігу землі ніколи не втрачають своєї актуальності, особливо враховуючи об'єктивну необхідність створення урядом країни повноцінного, стабільно функціонуючого ринку землі. Звісно, передусім це стосується земель сільськогосподарського призначення, які займають майже $\frac{3}{4}$ всього земельного фонду України. Але більшість регіонів характеризуються наявністю не тільки цінного сільськогосподарського земельного фонду, а і фонду землі іншого призначення, що має теж певну, не малу цінність. В багатьох випадках відносно щодо реалізації таких земель будуються не по принципу остаточної купівлі-продажу, а по принципу набуття обмежених речових прав на землю - прав земельного сервітуту. Це положення в повній мірі можна віднести до Запорізької області, оскільки вона є одним з багатьох регіонів, що має відповідні особливості. Наприклад, область є розвинутою курортною зоною; має вигідні природно-економічні властивості; характеризується величезною кількістю власників найрізноманітніших організаційно-правових форм; в ній широко розвинуті орендно-земельні від-

носини тощо. Тому питання реалізації обмежених речових прав на землю в Запорізькій області з точки зору їх актуальності до речно досліджувати на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями використання земельних ресурсів на селі та регулювання ринку землі загалом займалися Дієсперов В.С., Коритник М.В., Шарий Г.І., Мартин А. Г. [1, 2, 5, 10]. Ступень Р.М. та Попов А.С. вивчали економічну сутність ринку земель сільськогосподарського призначення та особливості їх фрагментації [6, 7]. Проблеми, пов'язані із забезпеченням ефективного сільськогосподарського землекористування добре відображені в дослідженнях таких авторів, як Лазеба Є. С., Сичова О.Д. [3, 4]. Проте, незважаючи на те, що тематика, пов'язана із сільськогосподарським землекористуванням є досить популярною та різноманітною в контексті дослідження, питання щодо реалізації обмежених речових прав на землю досліджені недостатньо і раніше даній проблематиці публікацій майже не присвячено, зокрема в Запорізькому регіоні, що й обумовлює цілі даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Основною метою дослідження є виявлення специфічних особливостей використання права земельного сервітуту в сільськогосподарському землекористуванні Запорізької області, а також рівнів та напрямів підвищення ефективності його використання.

Виклад основного матеріалу. Не завжди на одній власній земельній ділянці можливо

сконцентрувати всю необхідну для забезпечення сільськогосподарського виробництва інфраструктуру. Тому існує об'єктивна необхідність використання права земельного сервітуту, тобто суперфіцію та емфітевзису, коли зручно скористуватися, наприклад, проїзними шляхами до водоймищ, каналів (попоїти худобу), пасовищ (нагодувати худобу), звести сховище, прокласти трубопровід на земельній ділянці сусіднього землекористувача.

Згідно земельного законодавства України «право земельного сервітуту» - це право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками). Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею. Земельний сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він встановлений. Власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів: право проходу та проїзду на транспортному засобі по наявному шляху; право прокладання та експлуатації лінійних комунікацій; право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу ділянку; право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню; право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці та право проходу до природної водойми; право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці та право прогону худоби до природної водойми; право прогону худоби по наявному шляху; право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд тощо. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) і право користування нею для забудови (суперфіцій) виникають на підставі договору між власником земельної ділянки та особою, яка виявила бажання користуватися цією ділянкою для таких потреб [8, 9].

Запорізька область – одна з небагатьох регіонів в Україні, яка останні три роки характеризувалася найбільшою кількістю офіційно оформлених прав земельного сервітуту в сільськогосподарському землекористуванні. Так, за даними Управління земельних ресурсів в Запорізькій області ця цифра в 2013, 2014 і 2015 роках становила відповідно 24251, 23702 і 23984 договорів. А в 2010 році, наприклад, ця цифра становила всього 16435 договорів, тобто помітною є тенденція до зростання саме в останній період (зростання склало 47,6, 44,2 та 45,9% відносно 2013, 2014 і 2015 років відповідно). Водночас вищими показниками три роки поспіль характеризувалися тільки Одеська, Київська, Львівська та Херсонська області (в середньому більше в 5 і 6 разів по Одеській і Київській та в 4,5 і 5 разів - по Львівській та Херсонській відповідно), в 2015 році – Дніпропетровська та Харківська (в 1,5 і в 1,8 разів). Тобто, можна відмітити в цьому сенсі області-мегаполіси з великою кількістю населення та курортні зони. Запорізький регіон не характеризується великою кількістю населення, проте відноситься до групи курортних, має вигідні природно-економічні умови (чорноземи, посівні площі, іригаційні системи, проїзні шляхи, обслуговуючу інфраструктуру тощо).

Аналіз кількості офіційно оформлених договорів щодо набуття обмежених речових прав на землю сільськогосподарського призначення в Запорізькій області по видах і по районах засвідчив наявність декількох тенденцій. По-перше, незначні коливання щодо зміни кількості обох видів сервітутів. Так, в 2015 році загальна кількість сервітутів відносно 2014 року зросла на 1,19% за рахунок збільшення кількості договорів - суперфіцій на 5,7% та зменшення кількості договорів - емфітевзисів на 1,80%; відносно 2013 року загальна кількість сервітутів, навпаки, зменшилась, але незначно - на 1,10% за рахунок зменшення кількості договорів - суперфіцій на 1,54% та зменшення кількості договорів - емфітевзисів на 0,79%. Значно більшим є коливання по видам відносно 2010 року (збільшення кількості договорів – суперфіцій склало 89,56%, емфітевзисів – 25,35%), що пояснюється загальним збільшенням кількості сервітутів на 45,93%. По-

друге, незважаючи на щорічні коливання щодо зміни загальної кількості сервітутів у різні боки, спостерігається очевидна більшість оформлених договорів щодо набуття обмежених речових прав на користування чужою земельною ділянкою саме для сільськогосподарських потреб, а не для забудови

ви і промислово-господарських потреб. Так, кількість договорів-емфітевзисів в 2015 році перевищувала кількість договорів – суперфіціїв на 40,18%, а в 2010, 2013 і 2014 роках – на 111,98, 39,11 і 50,89% відповідно (таблиця 1).

Таблиця 1

Кількість заключних договорів щодо набуття обмежених речових прав на користування чужою земельною ділянкою в Запорізькій області *

Показники	Роки				Зміна в 2015 році відносно, %		
	2010	2013	2014	2015	2010	2013	2014
Кількість заключних договорів щодо набуття обмежених речових прав на користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб	11167	14109	14255	13998	125,35	99,21	98,20
Кількість заключних договорів щодо набуття обмежених речових прав на користування чужою земельною ділянкою для забудови	5268	10142	9447	9986	189,56	98,46	105,70
По області, в тому числі по районам:	16435	24251	23702	23984	145,93	98,90	101,19
Бердянський	921	1205	1180	1177	127,79	97,68	99,74
Веселівський	472	430	501	520	110,17	120,93	103,79
Вільнянський	460	560	467	514	111,74	91,78	110,06
Запорізький	808	819	799	802	99,26	97,92	100,37
Мелітопольський	789	879	890	790	100,12	89,87	88,76
Михайлівський	560	680	604	704	125,71	103,53	116,56
Приазовський	856	980	1002	1020	119,16	104,08	101,80
Приморський	834	997	1013	1093	131,05	109,63	107,90
Якимівський	916	1160	1212	1245	135,92	107,33	102,72

*За даними Головного управління статистики у Запорізькій області та Мелітопольського управління земельних ресурсів в Запорізькій області

По-третє, серед районів, що характеризуються найбільшою кількістю угод-сервітутів в Запорізькій області можна виділити Бердянський, Приазовський, Приморський та Якимівський – райони з найвищим рівнем соціально-економічного розвитку, курортні райони. Показники кореляції між кількістю заключних угод – сервітутів та ефективністю сільськогосподарського виробництва в 2015 році в цих районах становили відповідно 0,907, 0,894, 0,978 і 0,865. Найнижчі показники по відповідні кількості спостерігаються, наприклад, в Веселівському, Вільнянському та Михайлівському районах. Тут теж спостерігається прямий кореляційний зв'язок між ефективністю сільськогосподарського виробництва та кількістю офіційно оформлених сервітутів, водночас і про їх позитивний вплив на регіональний розвиток.

Переваги від використання права земельного сервітуту демонструють фінансові надходження до місцевих бюджетів. Наприклад, за офіційними даними використання права земельного сервітуту та укладання відповідних договорів щодо користування сільськогосподарськими земельними ділянками принесло в місцеві бюджети Бердянського, Мелітопольського, Михайлівського, Приморського, Розівського та Якимівського районів відповідно 414,56, 228,15, 121,60, 378,90, 123,67 та 440,50 тис.грн. (2014 рік) і 591,58, 308,87, 140,13, 461,32, 130,39 та 589,97 тис.грн. (2015 рік). Тобто, знов можна побачити наявність кількох тенденцій. По-перше, позитивним є те, що грошові надходження в бюджет мають тенденцію до зростання. По-друге, ця тенденція більш чітко проявляється в районах курортно-туристичної зони. Наприклад, річне зростання доходів від угод в Михайлівському і

Розівському районах склало 15,2 та 5,4%, а в Бердянському та Якимівському – 42,7 та 33,9% відповідно. Така різниця, на думку автора, як вже зазначалося, пов'язана з більш якісними природно-економічними властивостями ділянки (наприклад, розташування, ландшафт, шляхи, висока вологість і зазеленість, водойми тощо) та значним кругообігом населення в курортний сезон (дуже багато земельних сільськогосподарських ділянок зосереджено біля курортних зон і пов'язані ними проїзними шляхами та іншою інфраструктурою).

Окрім існуючих переваг від використання права земельного сервітуту як в Запорізькій, так і в будь-яких інших областях існують

певні проблеми, недоліки – це тіньові угоди, надходження в місцеві бюджети від яких відсутні; практично відсутність державного регулювання таких угод, а і, відповідно, наявність спорів і суперечок між власниками і користувачами земельних ділянок; відсутність загального спеціально розробленого процесуального механізму реалізації права земельного сервітуту, в результаті чого спостерігається низька ефективність від укладення відповідних угод тощо. Ці проблеми, на думку авторів, повинні вирішуватися на трьох основних рівнях – і держава, і власники земельних ділянок, і користувачі ними повинні приймати в цьому безпосередню участь (рисунок 1).

Рис. 1. Механізм раціоналізації використання обмежених речових прав в сільськогосподарському землекористуванні Запорізької області *

* Дослідження та пропозиції авторів

Висновки. Таким чином, специфіка використання сервітутів в Запорізькій області дещо відрізняється від аналогічної практики в інших регіонах, що пояснюється відмінними природно-економічними характеристиками (наприклад, туризм в Запорізькій області, рівень доходів на душу населення тощо). Співвідношення емфітевзисів і суперфіцій в сільськогосподарському землекористуванні Запорізької області неоднакове - незначне, але перевищення кількості договорів-емфітевзисів, - що свідчить про аграрну спрямованість регіону, не відкидаючи і його промислово-підприємницький потенціал. Більша кількість договорів емфітевзисів і

суперфіцій спостерігається в більш розвинутих районах, з найвищим соціально-економічним розвитком. Кількість використання сервітутів в Запорізькій області зростає і позитивно впливає на регіональні доходи, оскільки безпосередньо пов'язано із розвитком підприємницької діяльності в регіоні. Сьогодні можна виділити три рівня раціоналізації використання обмежених речових прав в сільськогосподарському землекористуванні області: державний, підприємницький та споживацький, кожен з яких передбачає ряд заходів по удосконаленню щодо їх реалізації.

Список літератури

1. Дієсперов В.С. Використання земельних ресурсів сільських територій/ В.С. Дієсперов // Економіка АПК.- 2014.- №11.- С. 48-58
2. Коритник М.В. До питання орендних відносин при використанні земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення/ М.В. Коритник// Економіка АПК.- 2014.- №11.- С. 84-91
3. Лазеба Є. С. Шляхи забезпечення ефективного використання земель у сільськогосподарському виробництві/ Є. С. Лазеба// Економіка АПК.- 2014.- №8.- С. 101-107
4. Сичова О.Д. Підвищення ефективності землекористування сільськогосподарськими підприємствами/ О.Д. Сичова// Економіка АПК.- 2014.- №4.- С. 95-99
5. Шарий Г.І. Сучасні земельні відносини на селі/ Г.І. Шарий// Економіка АПК.- 2014.- №4.- С. 12-17
6. Попов А.С. Фрагментація земель у розвитку земельних відносин/ А.С. Попов// Економіка АПК.- 2015.- №7.- С. 51-58
7. Ступень Р.М. Сутність ринку земель сільськогосподарського призначення/ Р.М. Ступень// Економіка АПК.- 2015.- №9.- С. 106-110
8. Шульга М. В. Земельне право України: Підручник/ М. В. Шульга і ін. - К.: Юрінком Інтер, 2004. - 368 с.
9. Земельний кодекс України від 25.10. 2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
10. Мартин А. Г. Регулювання ринку земель в Україні. Наукова монографія/ А. Г. Мартин. - К.: Національний університет біоресурсів і природокористування України. 2011. - 252 с.
11. Статистичні дані Мелітопольського управління земельних ресурсів в Запорізькій області. – Мелітополь, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //mel.gov.ua>index/melitopolskiy_rayon/0-15
12. Статистичні дані Головного управління статистики в Запорізькій області. - Мелітополь, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //zp.ukrstat.gov.ua

***T.L.Krasnodyed, Ph.D., associate professor, O.A.Plaksin, Ph.D., associate professor
Taurian State Agrotechnical University***

Summary. The article revealed the relevance of studying the process of acquiring limited real rights to use someone else's land for agricultural purposes for agricultural or industrial and business needs. However, the analysis revealed the objective need for this process in Zaporozhe region. The study analyzed the theoretical foundations of the land law, the current Land Code of Ukraine and determined that the right land easement - the right owner or land user of land for limited paid or free use of someone else's land (plots). Found that the right of servitude is divided into perpetual lease and superficies that under mean the right to use someone else's land for agricultural needs and the right to use it for development. However, when analyzing the peculiarities of acquiring limited real rights for agricultural land is in the Zaporozhe region, which include: excellent climatic features, value and perpetual lease superficies direct correlation concluded agreements, easements regional income and social as economic areas. Also, the mechanism of rationalization of the use of limited real rights in agricultural land use Zaporozhe region, which includes areas of improvement at the state, business and consumer level.

Keywords: Land, landlord, tenant, limited property rights, the right of servitude, perpetual lease, superficies, natural and economic characteristics, regional income, Zaporozhe region

УДК 352.07.009.12

Толмачов О.В., інженер

Таврійський державний агротехнологічний університет

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. У статті обґрунтовано необхідність формування конкурентоспроможних об'єднаних територіальних громад, оскільки більшість сільських та селищних територіальних громад характеризує фінансова неспроможність і, як наслідок, дотаційність. Проаналізовано роботи зарубіжних та вітчизняних авторів, монографії, наукові статті та нормативно-правові акти. Надано визначення понять конкуренції та Е-ринку, запропонована модель реалізації інформаційно-комунікативної функції органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: конкурентоспроможність, об'єднана територіальна громада, Е-ринок, інформаційно-комунікативна функція, місцеве самоврядування, концепція розвитку.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день проблема конкурентоспроможності підприємств є загально визнаною, однак більшість існуючих досліджень висвітлюють цю проблему лише з точки зору поліпшення роботи безпосередньо самих підприємств, лишаючи їх наодинці з ринком. При цьому ці дослідження майже не торкаються конкурентоспроможності органів місцевого самоврядування та конкурентоспроможності підприємств, що розташовані на цій території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблеми конкурентоспроможності підприємств внесли Д.С. Міал, Дж. Робінсон, Дж. Кейнс, Й. Шумпетер, П. Хайне, Ф. А. Хайек, Г. Азоев, І. Ансофф, О. Гудзинський, Ю. П. Шаров. Разом з тим ними недостатньо уваги приділено формуванню конкурентоспроможних територіальних громад.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати тенденції розвитку місцевих громад з точки зору конкурентоспроможності та визначити основні шляхи її підвищення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження свідчать, що визначення поняття «конкурентоспроможність» має значну кількість тлумачень які часто протирічать одне одному, що, на нашу думку, підкреслює складність вивчення цієї проблематики і доводить необхідність подальших розробок у цьому напрямку.

Ключовим та смислоутворюючим визначенням по відношенню до терміну «конкурентоспроможність» виступає термін

«конкуренція». Саме поняття «конкуренція» наведено багатьма вченими та має велику кількість визначень. Воно виникло від латинського «concurrere», що в перекладі означає «стикатися».

Так, Макконелл К. Р. і Брю С. Л. надають наступне визначення поняттю конкуренція. На їхню думку, це наявність на ринку більшої кількості покупців і продавців будь-якого конкретного продукту або ресурсу та свобода для покупців і продавців виступати на тих чи інших ринках або залишати їх [1, с. 152].

Інше визначення надала Т.В. Юр'єва: «конкуренція – змагання між товаровиробниками за найбільш вигідні сфери застосування капіталу, ринки збуту, джерела сировини» [2, с. 23].

Конкурентоспроможність товару можна визначити як комплексну характеристику товару, що визначає його перевагу на ринку в порівнянні з продуктами-конкурентами за ступенем відповідності конкретній суспільній потребі та за витратами на її задоволення [3, с.70].

Одним з основних критеріїв оцінки ефективної діяльності та розвитку підприємства є його конкурентоспроможність. У найширшому сенсі її можна визначити як здатність до досягнення власних цілей в умовах протидії конкурентів [4].

Водночас в нинішніх умовах конкуренція передбачається не тільки між конкретними підприємствами, але і між територіальними громадами.

Якщо ж розглядати поняття «конкурентоспроможність територіальної громади», то це здатність відповідної території з її природними ресурсами й розташованим на ній виробничо-господарським комплексом і людським капіталом за допомогою системи управління створювати, підтримувати та нарощувати інноваційний потенціал розвитку, чим забезпечувати успішність у соціально-економічному змаганні з аналогічними утвореннями, відповідати передовим стандартам рівня і якості життя для членів громади, забезпечувати привабливість громади для проживання, бізнесу та інвестування [5].

При цьому конкурентоспроможність територіальної громади, на наш погляд, необхідно розглядати у тісній взаємодії з конкурентоспроможністю всіх виробників місцевої громади, оскільки безпосередньо органи місцевого самоврядування не є виробниками товарної продукції. Однак саме вони найбільш наближені до реальних виробників,

податки яких складають основу місцевих бюджетів.

Крім того, органи місцевого самоврядування мають за мету зростання фінансово-економічної спроможності територіальної громади, адже фінансові ресурси надають змогу не тільки підтримувати місцевість у належному стані, а й впроваджувати різні соціальні й гуманітарні проекти. Таким чином, чим вище конкурентоспроможність підприємств, розташованих на території громади, тим більшою кількістю фінансових ресурсів може розпоряджатися відповідний орган місцевого самоврядування.

Тенденцію необхідності введення інноваційних рішень підтверджують статистичні дані всесвітнього економічного форуму, а саме рейтинг глобальної конкурентоспроможності держав (The Global Competitiveness Report). У наведеному рейтингу зазначено 16 найбільш проблемних факторів для ведення бізнесу в кожній країні (рис. 1).

Рис. 1. Фактори, що заважають розвитку бізнесу (за даними всесвітнього економічного форуму)

І якщо фактори, які отримали найвищий рейтинг (корупція, та політична нестабільність), мають загально державний рівень, як і механізми їх вирішення, то фактор відсутності інновацій потребує роботи передусім органів місцевого самоврядування, оскільки саме місцеві органи влади спроможні ввести інновації, що матимуть необхідний рівень спеціалізації та спрямованості для даної місцевості.

При цьому ситуація в селах та селищах значною мірою ускладнюється тим, що більшість малих товаровиробників представлені лише на місцевому або районному ринку. Цю ситуацію можна порівняти зі спортивними змаганнями, коли окремих спортсмен може бути чемпіоном села або селища проте на рівні країни про нього навіть ніхто не чув. Цей приклад свідчить про рівень конкурентоспроможності на ринках різних рівнів. Крім цього, дослідження конкурентоспроможності

тоспроможності зазвичай починаються з вивчення ринку. На першому етапі проводяться маркетингові дослідження ринку, до яких входять: дослідження ємності ринку, визначення виробів-аналогів, аналіз стану конкуренції, визначення рівня цін, тенденцій розвитку, діяльність конкурентів та кола споживачів. На основі інформації про потреби покупців формуються вимоги до товару [4].

Таким чином, об'єднані територіальні громади безпосередньо зацікавлені у розвитку місцевих підприємств, саме об'єднані територіальні громади отримують розширені повноваження для одержання власних податків і зборів, а також закріплення за місцевими бюджетами частини коштів, що надходять від прибутку новостворених юридичних осіб.

Необхідність розв'язання зазначеної проблеми закріплена й у концепції державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. Так, в концепції зазначено, що за період з 2007 по 2014 рік виробництво сільськогосподарської продукції зросло на 47%, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 87%, і майже половина валової продукції сільського господарства сьогодні виробляється в особистих селянських господарствах [6]. Це свідчить про те, що необхідна підтримка саме особистих селянських господарств, які не в змозі самотужки вийти на вищий рівень ринку, ніж місцевий. На сьогодні за обсягами та якістю надання послуг вони не задовольняють зростаючих потреб виробників сільськогосподарської продукції та її споживачів, адже понад 60% трудомісткої сільськогосподарської продукції повсякденного споживання (картоплі – 99%, овочів – 88%, фруктів – 87%, молока – 82% та м'яса – 60%) виробляється, як зазначалось, в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами – сільськогосподарськими товаровиробниками, які не мають постійно діючих каналів реалізації такої продукції [7]. Як результат, значна частина вирощеної сільськогосподарської продукції, особливо у віддалених від приміської зони селах, згодовується худобі або псується. Частина її потрапляє до кінцевих споживачів, але через посередників, або продається селянами на стихійних ринках.

Ситуація, що склалась в аграрному секторі, зумовлює ряд викликів, основними з яких є необхідність поліпшення умов ведення бізнесу, проведення якісних перетворень, спроможних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва на внутрішньому та зовнішньому ринку, продовольчу безпеку держави, і наближення до європейської політики у сфері сільського господарства. Ця ситуація також знаходить своє відображення в концепції державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки.

При цьому до цього часу залишаються невирішеними питання удосконалення форм і методів державної підтримки, розроблення дієвих інструментів підтримки малих виробників, сприяння виходу товаровиробників на світовий аграрний ринок. Саме тому доцільно створити дієві механізми підтримки місцевих виробників сільськогосподарської продукції передусім на рівні органів місцевого самоврядування, як органів влади, найбільш наближених до виробників. Необхідність формування конкурентоспроможного підприємства в економічному плані повністю очевидна, при цьому формування конкурентоспроможної об'єднаної територіальної громади як інституту влади дуже часто має на меті лише соціально-гуманітарний напрям.

Так, конкурентні переваги підприємств були предметом досліджень багатьох вчених та спеціалістів. У підсумку можна виділити ряд стратегій, що з'явилися результатом цих досліджень. Відповідно до М. Портера, в основі вибору стратегії лежить рішення про те, який тип конкурентних переваг має намір отримати підприємство і в якому сегменті ринкової діяльності [8].

Свою класифікацію конкурентних стратегій передбачає Ф. Котлер [9]. Одна з них – стратегія «лідера». Фірма – лідер ринку товару та займає домінуючу позицію, причому це визнають її конкуренти. У розпорядженні фірми-лідера є певний набір стратегічних альтернатив.

Кожна із зазначених стратегій має суттєві відмінності, однак ключовим фактором у кожній з них виступає ринок. Розглядаючи ситуацію з органами влади, видно, що в цілому інститути влади відіграють значну

роль у підвищенні конкурентоспроможності економіки країни. Саме вони, кожен на своєму рівні, визначають алгоритми дій для підприємств, як суб'єктів економічної діяльності. Д. Норт визначає інститути як «правила гри» в суспільстві, або створені людиною обмежувальні рамки, у яких виникають взаємовідносини між людьми. Відповідно, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – чи то в політиці, соціальній сфері або економіці [10].

На нашу думку, більшість органів місцевого самоврядування, як соціально-економічних систем, носять гуманітарну спрямованість, спрямовуючи свою діяльність на поліпшення якості життя громади з точки зору соціальної інфраструктури, нівелюючи при цьому аспект економічних інновацій, спрямованих на розвиток місцевих підприємств. Особливу увагу в цих системах часто приділяють екологічному стану, якості освіти, наявності рекреаційного потенціалу або комфортності кліматичних умов.

Певною альтернативою, що підштовхує органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад до підвищення рівня їх конкурентоспроможності, можна назвати міжнародні проекти. Наприклад, у м. Одесі підписано протокол про наміри в рамках проекту агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» (ЛІНК). Однак основним фактором підвищення рівня конкурентоспроможності територіальних громад виступає фактор боротьби з корупцією.

Таким чином, очевидним стає той факт, що при формуванні конкурентоспроможної об'єднаної територіальної громади слід враховувати фактор ринку та створювати умови для виходу на нього місцевих підприємств. Механізмом такого перетворення повинні слугувати інноваційні перетворення саме в економічному секторі.

Все більша кількість проектів, що запроваджуються в органах місцевого самоврядування, спирається на інновації, які притаманні різним галузям науки та техніки. При цьому впровадження інновацій спрямованих на підвищення конкурентоспроможності територіальних громад мають надавати рівні

можливості якомога більшої кількості економічних суб'єктів, оскільки створення рівних можливостей, особливо для малих підприємств, на початковому етапі їхнього розвитку може дати поштовх для їх подальшого розвитку. Однак створення «тепличних умов» для певного типу підприємств теж є не бажаним, оскільки відсутність досвіду роботи в умовах справжньої конкуренції з великою долею вірогідності призведе до загибки таких підприємств.

Зазвичай допомога суб'єктам підприємництва передбачає поліпшення вже існуючих функцій органів місцевого самоврядування, як, наприклад, зменшення кількості бюрократичних процедур або боротьба з корупцією в органах влади. При цьому абсолютна більшість сільських та селищних територіальних громад не запроваджує принципових економічних інновацій на своїх територіях.

Як зазначалось, на тлі процесів децентралізації об'єднані територіальні громади отримують великий зиск від підвищення власної конкурентоспроможності через залучення місцевих суб'єктів економічної діяльності до ринків збуту на рівні країни.

Для цього в розпорядженні органів місцевого самоврядування є інформаційно-комунікаційні функції, які, на нашу думку, можна використати для виведення місцевих підприємств на нові ринки. Тоді модель реалізації цієї функції буде виглядати наступним чином (рис. 2).

Сутність інформаційно-комунікаційних функцій полягає в підтримці комунікативних процесів та формуванні конкурентного потенціалу за допомогою таких сучасних форм економічних відносин, як Е-ринки. Електронний ринок – це використання новітніх інформаційних технологій для взаємодії між суб'єктами бізнес-процесу або суб'єктами підприємницької діяльності з метою підвищення ефективності роботи з клієнтами, постачальниками та бізнес-партнерами, враховуючи продаж, маркетинг, фінансовий аналіз, платежі, пошук співробітників, підтримку користувачів і підтримку партнерських відносин.

Рис. 2. Модель реалізації інформаційно-комунікативної функції

Орган місцевого самоврядування здійснює допоміжну функцію щодо виходу підприємства на Е-ринок. Після цього підприємство напряму взаємодіє з ринком. Е-ринок компенсує ступінь розходження та особливості кожної територіальної громади, оскільки в залежності від спеціалізації кожної громади достатньо створити Е-ринок за відповідним спрямуванням.

Первинним завданням Е-ринку є представлення інтересів місцевих споживачів на рівні всієї країни. Електронний ринок є більш ефективним порівняно з традиційними видами ринків. До переваг електронного ринку відносять [11]:

1. Забезпечення споживачів повною інформацією про товари та послуги (надання можливості пошуку і вибору її серед більших обсягів, ніж у друкованих виданнях, чи у рекламі по телевізору та радію);

2. Надання можливості скорочення каналів розповсюдження товарів та ліквідації проміжних ланок (дистриб'юторів, оптових продавців), залишаючи прямий зв'язок «виробник – покупець»;

3. Потребує менших обсягів вкладень для виходу на ринок з боку суб'єктів електронної комерції;

4. Має глобальний доступ до суб'єктів електронної комерції з будь-якої точки планети та у будь-який час.

Е-ринок також має безсумнівні переваги й для місцевих підприємств, серед яких: збільшення кількості каналів збуту – підприємство залишає свої виходи на ринки й додає нові; зменшення логістичних витрат на доставку товарів на звичайні ринки; підвищення інтерактивності виробництва, тобто ступінь взаємодії клієнт – підприємство, а, як наслідок, виробляється не те, що передбачено планом, а те, що дійсно потрібно споживачу.

Однак не слід недооцінювати складність створення Е-ринку. Передусім, саме орган місцевого самоврядування зможе залучити до створення Е-ринку профільні наукові інститути, забезпечити прозору, але дієву процедуру реєстрації з метою уникнення різноманітних видів шахрайства, а також забезпечити виконання загальних «правил гри» для кожного учасника ринку.

Висновки. Аналіз тенденцій розвитку територіальних громад дозволяє стверджувати, що підвищення конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад в сучасних умовах передусім повинно буди спрямовано на активний розвиток підприємств, що знаходяться на їх території. При цьому більшість товаровиробників вважають, що конкурентоспроможність підприємств визначається насамперед якістю продукту та кількістю його видів, що дозволить їм зайняти максимально широкий діапазон на ринку. Проте який би якісний та відповідний вимогам не був продукт, покупець так і залишить його поза своєю увагою, якщо не знатиме, що такий продукт існує. При цьому більшість територіальних громад, що зараз отримують до 90% дотацій з державного бюджету, мають дуже мало товаровиробників на своїх територіях. Виходячи з цього, можна говорити про конкурентоспроможну та фінансово-спроможну громаду тільки за умови реального зростання економічних показників підприємств за рахунок економічних інновацій, що знаходяться на території громади.

Висновки проведених досліджень можуть бути використані як теоретично-методологічна база подальших досліджень у сфері формування конкурентоспроможних територіальних громад.

Список літератури

1. Макконелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2 т. / К. Р. Макконелл, Л. С. Брю; [пер. с англ.] – М.: Республика, 1993. – Т. 1. – 400 с.
2. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика / Т. В. Юрьева. – М.: Русская Деловая Литература, 1999. – 416 с.
3. Парахин К. А. Анализ понятия „конкурентоспособность“ / К. А. Парахин, В. Н. Парахина // Сборник научных трудов СевКавГТУ. – Серия «Экономика». – 2007. – № 5. – С. 65-70.
4. Мансурова Н.А. Алгоритм оценки конкурентоспособности продукции [Электронный ресурс] / Н. А. Мансурова, З. Е. В. Клюева // Экономические исследования. – 2010. – №1. – С. 12. Режим доступа к журн.: <http://cyberleninka.ru/article/n/algorithm-otsenki-konkurentosposobnosti-produktsii>
5. Чикаренко І. А. Теоретико-методологічні засади формування системи управління інноваційним розвитком територіальних громад: автореф. дис. ... докт. наук з державного управління: спец. 25.00.04 «Місцеве самоврядування» / І. А. Чикаренко. – Запоріжжя, 2016. – 40 с.
6. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80>
7. Щодо першочергових напрямів підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/articles/817/#_ftn5
8. Портер М. Э. Конкуренция / М. Э. Портер. – М.: Вильямс, 2005. – 608 с.
9. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я: 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер / Ф. Котлер. – СПб.: Нева, 2003. – 219 с.
10. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
11. Джерк Н. Разработка приложений для электронной коммерции / Н. Джерк. – СПб.: Питер, 2001. – 512 с.

Summary.

Problem statement. The necessity of formation of competitive united local communities is grounded in the article. Most settlement and village communities local have been financial failure. The most studies highlight the problem in terms of the improvement of work of enterprises. The studies do not touch of competitiveness problems of local governments and enterprises which located in this area. Trends of development of local communities in terms of the competitiveness are analyzed. The main ways of it of increasing are determined.

Results of the research. The term "territorial competitiveness community" means that the area can support and strengthen the innovative potential of development and territorial communities meet to the best standards of quality of life for community members.

Then communities will become attractive for living, business and investment. Model of implementation of information and communication functions of the territorial community is reviewed and proposed. It supports of the communicative processes and forms of the competitive potential by using of the e-market. The research allowed to determine the of benefits of electronic market, namely: the consumers receive of the full information about products and services; distribution channels are reduced; communication "producer - buyer" is a direct; the capacity of investments for enter to the market by the subjects of ecommerce is reduced; access to global of e-commerce gets non-stop.

E-market gives benefits for local enterprises, including: distribution channels are increased; logistics costs are reduced; interactivity of production is increased.

Studies are argued, that the local government has a supporting role for exit enterprises to E-market.

Conclusion. Competitive united local communities must develop the enterprises that are located in their territory. Than they could take the widest range on the market. The community becomes competitive when economic performances of enterprises are increasing owing to the expense of economic innovation.

Keywords: *competitiveness, united local community, e-market, information-communicative function, local government, the concept of development.*

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.2

Косторной С.В.

к.е.н., доцент кафедри фінансів і кредиту
Таврійський державний агротехнологічний університет

ПРОБЛЕМИ НАРАХУВАННЯ ПДВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ У 2016 РОЦІ

Анотація. Формування ефективної системи державної підтримки сільського господарства є актуальною проблемою для України. В статті розглянуто зміни в законодавстві щодо застосування спеціального режиму ПДВ для сільськогосподарських підприємств на 2016 рік. Проаналізовано вплив нового механізму розподілу податку на додану вартість між бюджетом та спецрахунком сільськогосподарського підприємства на його фінансові результати. Розглянуто напрями подальшого удосконалення оподаткування сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: оподаткування сільськогосподарських підприємств, Податковий кодекс, податок на додану вартість, спецрежим ПДВ.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс – важлива складова економіки України – він формує значну частку ВВП (17% [1]), відповідає за продовольчу безпеку держави, є важливою складовою експортного потенціалу (31,5% [1]). В країні повинні бути створені оптимальні умови для розвитку сільського господарства, зокрема, потрібна ефективна система державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, яка сприяла б нарощуванню обсягів виробництва, формуванню оптимальної галузевої структури, покращенню якості продукції, впровадженню сучасних технологій, розвитку сільських територій тощо. В останні роки найдієвішою формою державної підтримки сільськогосподарських підприємств був спеціальний режим оподаткування податком на додану вартість діяльності у сфері сільського, лісового господарства та рибальства [2], що регулюється ст. 209 Податкового кодексу України [3]. Проте, останні зміни в законодавстві, направлені на реформування податкової системи у відповідності до вимог Міжнародного валютного фонду, зменшують обсяги державної підтримки сільськогосподарських підприємств, що негативно відобразиться на їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості оподаткування сільськогосподарських підприємств, і зокрема застосу-

вання спецрежиму ПДВ, розглядали в своїх працях Гарасим П.М., Дем'яненко М.Я., Осадчий С.О., Сенік В.М., Тулуш Л.Д., Яцух О.О. та ін. Більш детального дослідження потребує вплив змін в механізмі застосування спецрежиму ПДВ на фінансові результати сільськогосподарських підприємств.

Формулювання цілей статті. Метою статті є оцінка впливу затвердженого на 2016 рік механізму розподілу податку на додану вартість між бюджетом та спецрахунками сільськогосподарських підприємств на їх фінансові результати.

Виклад основного матеріалу. Зміни до порядку розрахунку ПДВ суб'єктами спеціального режиму оподаткування діяльності у сфері сільського, лісового господарства та рибальства, затверджені Законом України "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році" від 24 грудня 2015 року № 909 [4].

Основним нововведенням є часткова сплата ПДВ, нарахованого підприємством до бюджету та на спеціальні рахунки. Пропорції розподілу суми ПДВ залежать від спеціалізації підприємства (видів сільськогосподарської продукції, що реалізується) – відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Пропорції розподілу сум ПДВ в межах спеціального режиму оподаткування діяльності у сфері сільського господарства у 2016 році

Товарні позиції згідно УКТ ЗЕД	Напрями використання сум ПДВ	
	Спрямовується на спеціальні рахунки сільськогосподарських підприємств, %	Перераховується до державного бюджету, %
<p align="center">Зернові культури:</p> 1001 – Пшениця і суміш пшениці та жита 1002 – Жито 1003 – Ячмінь 1004 – Овес 1005 – Кукурудза 1006 – Рис 1007 – Сорго зернове 1008 – Гречка, просо та насіння канаркової трави; інші зернові культури <p align="center">Технічні культури:</p> 1205 – Насіння свиріпи або ріпаку 1206 00 – Насіння соняшнику	15	85
<p align="center">Продукція тваринництва:</p> 0102 – Велика рогата худоба, жива 0401 – Молоко та вершки, незгущені та без додавання цукру чи інших підсолоджувальних речовин	80	20
Інші сільськогосподарські товари/послуги	50	50

Для забезпечення вказаних розрахунків з бюджетом та перерахування коштів на спеціальні рахунки сільськогосподарським підприємствам – суб'єктам спеціального режиму оподаткування Казначейством відкрито додаткові електронні рахунки:

3754 – для здійснення операцій із зерновими і технічними культурами;

3755 – для здійснення операцій з продукцією тваринництва;

3753 – для здійснення операцій з іншими сільськогосподарськими товарами/послугами. [5]

Такі рахунки відкриваються на доповнення до вже відкритих рахунків, на які перераховуються кошти для розрахунків з бюджетом (3751) та для перерахування коштів на спеціальні рахунки (3752). [6]

Для реєстрації податкових накладних, складених починаючи з 01.01.2016, в Єдиному реєстрі податкових накладних та для

сплати сум ПДВ до бюджету та на спеціальні рахунки при здійсненні, починаючи з 1 січня 2016 року, операцій з постачання с/г продукції, сільськогосподарські товаровиробники повинні забезпечити перерахування необхідних коштів на додаткові електронні рахунки, відкриті для здійснення відповідного виду операцій.

Перерахунок коштів здійснюється Казначейством автоматично протягом операційного дня, що настає за днем, в якому кошти надійшли на такі рахунки (пункт 23 Порядку електронного адміністрування ПДВ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року №569 із змінами). [7]

Якщо товари/послуги, основні засоби, виготовлені та/або придбані, використовуються сільськогосподарським підприємством частково для виробництва зернових культур і технічних культур та/або частково для ви-

робництва продукції тваринництва, та/або частково для інших сільськогосподарських товарів/послуг, сума сплаченого (нарахованого) податкового кредиту розподіляється виходячи з питомої ваги вартості таких зернових і технічних культур, продукції тваринництва та інших сільськогосподарських товарів/послуг у загальній вартості усіх сільськогосподарських товарів/послуг, поставлених за 12 попередніх послідовних звітних (податкових) періодів (підпункт «а» підпункту 209.15.1 пункту 209.15 статті 209 Кодексу). [3]

До форм звітності з ПДВ Наказом Міністерства фінансів України від 28.01.2016 №21 були внесені відповідні зміни [8]. Розрахунок питомої ваги здійснюється в додатку 9 до податкової декларації з ПДВ, в якій відображаються результати діяльності в межах спеціального режиму оподаткування. В новому додатку 10 наводиться розрахунок сум податку на додану вартість, що підлягають сплаті до державного бюджету та перерахуванню на спеціальний рахунок окремо по зернових і технічних культурах, продукції тваринництва, інших сільськогосподарських товарах/послугах.

У випадку позитивного значення різниці між сумою податкових зобов'язань та податкового кредиту звітного (податкового) періоду платника податку за окремим видом операцій, така сума підлягає сплаті до державного бюджету та перерахуванню на спеціальний рахунок суб'єкта спеціального режиму оподаткування у відповідних розмірах. При від'ємному значенні така сума враховується до складу податкового кредиту наступного (звітного) податкового періоду по цьому ж виду операцій та не зменшує позитивне значення різниці між сумою податкових зобов'язань та податкового кредиту звітного (податкового) періоду платника податку за іншими видами операцій. [5]

Перерахування сум ПДВ з електронних рахунків платників до державного бюджету / на поточні рахунки платників податків здійснюється Казначейством на підставі реєстрів ДФС, сформованих на підставі даних податкових декларацій з ПДВ, в яких відображаються операції в межах спеціального режиму оподаткування, поданих платниками до контролюючих органів.

Зазначені вище законодавчі нововведення тягнуть за собою наступні проблеми:

1. Погіршення фінансового стану сільськогосподарських підприємств.

Сільськогосподарські підприємства Мелітопольського району Запорізької області спеціалізуються на вирощуванні зернових та технічних культур, по яких 85 % ПДВ буде перераховуватись до бюджету, тому вони відчують значне погіршення фінансового стану. Якщо сума акумульованого ПДВ по району щорічно складала близько 18 млн. грн., то в 2016 році очікується 3 млн. грн. Чистий прибуток сільськогосподарських підприємств району в таких умовах знизиться з 22 до 7 млн. грн.

По Україні відмова від податкових пільг призведе до втрати 27 млрд. грн. обігових коштів, що спричинить розорення багатьох компаній або змусить їх сховатися в "тінь".[9]

2. Підвищення вартості продукції і падіння виробництва на 4,3-4,5% - 30 млрд грн. [9] Як наслідок, знизяться обсяги валової аграрної продукції, зменшиться кількість робочих місць, скоротяться обсяги валютного виторгу від експорту сільськогосподарської продукції в розмірі близько 1 млрд дол. [9]

3. Пошук підприємствами шляхів зменшення сум податків, які підлягають сплаті.

Знаючи про зміни, що готуються до впровадження з 2016 року, окремі підприємства, з метою оптимізації оподаткування, прийняли рішення продати значну частку продукції врожаю 2015 року до кінця 2015 року. Це дало їм можливість отримати нараховані суми ПДВ на спецрахунок в повному обсязі. Наслідком цього є завищені фінансові результати за 2015 рік, що відображені в поданій ними звітності. А за умови використання спрощеної системи оподаткування сільськогосподарськими підприємствами (четверта група платників), отримана (відображена в звітності) сума прибутку не впливає на суму податків, яку сплачує підприємство.

4. Збільшення навантаження на працівників фінансово-бухгалтерської служби сільськогосподарських підприємств через ускладнення механізму податкового адміністрування ПДВ, насамперед, запровадження

розподілу позитивної різниці між сумою податкових зобов'язань та сумою податкового кредиту ПДВ за вказаними вище видами операцій. Це призведе до помилок та нарахування штрафів фіскальною службою.

Висновки. Оподаткування сільськогосподарських підприємств і, зокрема, спецрежим ПДВ, потребує удосконалення. Повернення до функціонування спецрежиму в тому вигляді, який мав місце до 2015 року,

неможливе, необхідним є розгляд нових форм його застосування, наприклад, через встановлення:

- нових пропорцій розподілу нарахованого ПДВ між бюджетом та спецрахунками підприємств;
- критеріїв для обмеження переліку суб'єктів спецрежиму;
- напрямів цільового використання акумульованих підприємствами коштів тощо.

Список літератури

1. Бакуменко О. Битва за ПДВ: Чому з 2016 року агросектор залишиться без державної підтримки? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/bitva-za-pdv-comu-z-2016-roku-agrosektor-zalisitsa-bez-derzavnoi-pidtrimki>
2. Яцух О. О. Проблеми та перспективи державної політики щодо напрямів і обсягів бюджетної підтримки розвитку аграрного сектору економіки [Електронний ресурс] / О. О. Яцух // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 4. – С. 251-257. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znptdau_2014_4_45.pdf
3. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
4. Закон України від 24 грудня 2015 року № 909-VIII "Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/909-19>
5. Лист ДФС України від 27.01.2016 №2533/7/99-99-19-03-01-17 "Про особливості сплати ПДВ платниками – сільськогосподарськими підприємствами у 2016 році" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-podatki/podatok-na-dodanu-varist/listi-dps/233742.html>
6. Лист ДФС України від 05.01.2016 №203/7/99-99-19-03-02-17 "Про особливості застосування спеціального режиму оподаткування в сільському господарстві у 2016 році" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua/baneryi/podatkovi-zmini-2015/elektronne-administruvannya-pdv/65869.html>
7. Порядок електронного адміністрування ПДВ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року №569 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-p>
8. Наказ Міністерства фінансів України "Про затвердження форм та Порядку заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість" від 28 січня 2016 року № 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/nakazi/66224.html>
9. Павленко О. Спецрежим ПДВ: врятувати сільське господарство і догодити МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/>

Summary.

Problem. Optimal conditions for the development of agriculture should be created in Ukraine. In particular, we need the effective system of state support for agricultural producers. In recent years, the most effective form of state support of agricultural enterprises was special regime of the value added tax in agriculture, forestry and fisheries. However, recent changes in legislation aimed at reforming the tax system in accordance with the International Monetary Fund, reduce the volume of state support for agricultural enterprises.

Results. The main innovation is a partial payment of the VAT to the budget and to the special accounts of enterprises. The proportions of the distribution of the amount of VAT depends on specialization. Grain and industrial crops - 15:85, cattle and milk - 80:20, others - 50:50.

These legislative innovations entail the following problems:

1. The worsening of financial state of agricultural enterprises.
2. The increasing of production costs, the decline in agricultural production, the reduction of the number of jobs, the reduction of foreign exchange earnings from agricultural exports.
3. Enterprises will try to reduce the amount of taxes payable.
4. The increasing of the burden on employees of financial and accounting department because of complexity of the VAT administration mechanism.

Conclusions. The taxation of agricultural enterprises, particularly VAT special regime, needs improvement. It is impossible to return the special regime of the value added tax like in 2015.

It is necessary to review its forms, such as by setting:

- New distribution proportions between the VAT to the budget and to the special accounts of enterprises;
- Criteria to limit the list of enterprises that use special regime;
- Targeted use of funds accumulated by enterprises.

Keywords: taxation of agricultural enterprises, tax code, VAT, VAT special regime.

УДК: 631.1.027

Лобанов М.І., к.е.н., професор
Семененко В.А., аспірант
Таврійський державний агротехнологічний університет

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. У статті розглянуто актуальність впровадження інновацій у галузі сільського господарства з метою забезпечення продовольчої безпеки держави в сучасних економічних умовах, а саме здатність країни самостійно забезпечувати себе продуктами харчування та зробити максимально доступними ці продукти для всіх верств населення, що відповідно дає можливість створювати економічну стабільність як запоруку розвитку економіки у цілому. Дослідивши особливості фінансування інноваційної діяльності підприємств можна прийти до висновку що інноваційний процес вимагає створювати багаторівневу систему економічних відносин, якій властиві специфічні взаємозв'язки та закономірності, визначення та врахування цих особливостей є неодмінною умовою забезпечення ефективності економічної стратегії держави. Щодо формування системи інтеграції науки і виробництва в АПК, то слід зазначити, що в економічній політиці держави відбулася переорієнтація на інвестиційно-інноваційну модель розвитку аграрного виробництва. Успішне вирішення цього завдання залежить від наявності ефективної системи фінансового забезпечення інноваційної діяльності на всіх етапах її здійснення. В зв'язку з цим необхідно приділити увагу пошуку джерел фінансування інноваційного розвитку агроформувань, зважаючи на те, що розмір фінансових надходжень, що залишаються у розпорядженні сільськогосподарських підприємств, не дозволяє здійснити необхідну технічну реконструкцію виробничої бази. Через високу ризикованість та сезонність інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств є найменш привабливою для вітчизняних та іноземних інвесторів. Тому потрібне інвестиційне забезпечення інноваційних процесів у галузь та створення організаційно-економічного механізму залучення іноземних інвестицій в інноваційний розвиток. Закономірним явищем для підприємств агропромислової галузі є формування ресурсів, у першу чергу, за рахунок власних джерел. Однак через ряд обставин і специфіку даної галузі потреба в додаткових фінансових ресурсах може раптово і стрімко зростати, в зв'язку з чим необхідно розвивати механізми банківського кредитування та державної підтримки у цьому напрямку. Зважаючи на важливість впровадження інновацій не можна залишати поза увагою фінансові наслідки прояву екологічних ризиків, наприклад, використання біоінновацій. Особливе занепокоєння світової громадськості викликають питання про можливі негативні наслідки для навколишнього середовища використання біоінноваційних продуктів рослинництва, створених на основі генної інженерії. Фінансові ризики можна класифікувати за цілями природоохоронної діяльності у сфері використання біоінновацій: ресурсні витрати, витрати запобігання (зниження) забрудненню і зміні стану навколишнього природного середовища та витрати усунення (компенсації) наслідків зміни стану і забруднення довкілля.

Ключові слова: продовольча безпека, фінансове забезпечення, інвестиції, фінансові ризики, наслідки біоінновацій.

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки для країни є одним з найважливіших факторів для установа стабільності економіки. Але саме поняття продовольчої безпеки є сукупністю багатьох складових, які покликані забезпечувати певний ступінь забезпеченості населення країни продовольством високої якості. На думку багатьох експертів сьогодні у світі проблеми недостатності та незбалансованості харчування переростають у глибоку міжнародну кризу. Раніше ці питання були у підпорядкуванні громад та традицій натурального господарства. Сьогодні ж більшу роль відіграє держава і різноманітні соціальні інститути, які виступають як фактори виробницт-

ва. Окрім цього продовольча безпека визначається як самостійний об'єкт внутрішньої та зовнішньої політики держави. Існує декілька підходів щодо визначення цього поняття, а саме як споживання, тобто доступу населення до продовольства, як здатність країни самостійно забезпечувати себе необхідним харчуванням та наявності достатньої кількості продовольства разом з його доступністю. Але все ж таки основним напрямом продовольчої безпеки залишається стабільне забезпечення населення продуктами харчування. [1] У сучасних умовах інноваційний розвиток сільськогосподарської галузі відіграє значну роль у створенні продовольчої

безпеки країни, тому важливо дослідити передумови його впровадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На продовольчу безпеку в сучасній Україні значною мірою впливає стан сільськогосподарської галузі. Безперечно, питання щодо подальшого розвитку цього напрямку належить інноваційним впровадженням. У сучасному світі значну увагу приділяють розвитку біотехнологій та новітніх способів виробництва. Активно розвивається напрямок генної інженерії, який, викликає багато нарікань та заперечень. Дослідження проблем інтеграції науки і виробництва в АПК, впровадження біотехнологій, генномодифікованих організмів для подальшого нарощення сільськогосподарського виробництва через активне впровадження різних методів, прийомів та механізмів шляхом подальшого зниження вартості виробничих затрат займається багато українських вчених, такі як Абрамчук М.Ю., Прожога І.В., Єрмоліна М.Б., Захарчук О.В., Кондратьєв Н.Д., Корнійчук Г.В., Король Н.І., Кулинич О.А., Однорог М.А., Павленко І.І., Пехник А.В., Рехтета О.М., Танклевська Н.С., Карнаушенко А. С., Шевченко Н.О. та Сичова М.О.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідити сучасні передумови та наслідки впровадження інноваційної діяльності у сільськогосподарських підприємствах України, які включають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, а саме особливості фінансування інноваційної діяльності підприємств, формування системи інтеграції науки і виробництва в АПК, джерела фінансування інноваційного розвитку агроформувань, інвестиційне забезпечення інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах, організаційно-економічний механізм залучення іноземних інвестицій в інноваційний розвиток, сучасний стан фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств та фінансові наслідки прояву екологічних ризиків використання біоінновацій.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний процес вимагає створення багаторівневої системи економічних відносин, якій властиві специфічні взаємозв'язки та закономірності. Визначення та врахування цих особливостей є неодмінною умовою забез-

печення ефективності економічної стратегії держави. У сучасному світі країни змушені здійснювати пошук прийнятної моделі економічного розвитку, яка б забезпечувала національну конкурентоспроможність і орієнтувала національну економіку на довгострокове зростання. Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає фундаментом, який визначає економічну могутність країни та її перспективи на світовому ринку. Правильне розуміння суті інноваційних процесів, які лежать в основі сучасних моделей розвитку провідних економік світу, а також їхнього місця в цілісній суспільно-економічній системі набуває винятково важливого значення. Статус першопрохідників інновації у певній ринковій ніші створює для підприємства, яке її здійснює, тимчасову можливість виходу за рамки обмежень, які накладає функціонування в конкурентній економіці, отримуючи за рахунок цього додатковий зиск, виражений у формі матеріальних чи нематеріальних активів. Економічний ефект від інновації обумовлений саме обмеженістю сфери (чи часу) її поширення, яка створює тимчасову ринкову асиметрію. Обмеження поширенню інновації в конкурентній економіці створюються як за рахунок об'єктивних перешкод, так і через систему патентно-ліцензійного права. У більш загальному вигляді, інноваційна інвестиція є «ресурсощадним» вкладенням, яка забезпечує значно більшу за середню по економіці віддачу. Отже, інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві. Головним завданням інноваційної політики держави є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій в усіх сферах національної економіки.[3]

Зі вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ) та зняттям обмежень що-

до доступу іноземних товарів на вітчизняні продовольчі ринки актуалізувалось питання забезпечення конкурентоспроможності та сталого економічного розвитку сільськогосподарських товаровиробників. Тому в економічній політиці держави відбулася переорієнтація на інвестиційно-інноваційну модель розвитку аграрного виробництва. Така переорієнтація є новим етапом трансформації економічних відносин в аграрній сфері, характерною ознакою якого є зміщення акцентів у забезпеченні процесів розширеного відтворення на впровадження нових ідей та знань, а також технологій у всі сфери економічної діяльності. Реалізація такої моделі вимагає відповідного фінансового забезпечення. Однак у процесі ринкових перетворень у більшості агроформувань відбулося скорочення бази формування власних джерел фінансування виробничої та інвестиційної діяльності. З огляду на вищезазначене, питання пошуку джерел фінансового забезпечення інноваційної діяльності є актуальним. Базовою основою сучасного етапу розвитку аграрної економіки є перехід на реалізацію інвестиційно-інноваційної моделі. Успішне вирішення цього завдання залежить від наявності ефективної системи фінансового забезпечення інноваційної діяльності на всіх етапах її здійснення. Враховуючи сучасний фінансовий потенціал агроформувань та їх потреби у фінансовому забезпеченні інвестиційно-інноваційного розвитку важливе значення має активізація механізмів залучення у цей процес банківсько-кредитної системи. Відсутність достатньої фінансової бази є одним із основних чинників, що гальмують здійснення інноваційного розвитку агроформувань в Україні, що могла б забезпечити розвиток інновацій у сільському господарстві. Також недосконалість законодавчої бази у сфері інновацій, інвестицій і податкової системи; відсутність пільгового режиму для здійснення інноваційної діяльності; міграція висококваліфікованих фахівців у більш розвинені країни; відсутність інформаційної та технологічної бази; неузгодженість механізмів державної підтримки сільського господарства з допустимими преференціями та вимогами СОТ не сприяють ефективному трансферу інновацій у виробництво. Функціонування економіки

на засадах інноваційної моделі розвитку потребує створення адекватного механізму фінансового забезпечення, який дозволив би при наявності обмежених фінансових ресурсів перетворити його зі статусу витратного у механізм, що забезпечує їх прогнозовану ефективність. Вирішення стратегічних завдань раціонального використання наявних фінансових ресурсів на рівні як окремого підприємства, так і держави в цілому. [10 с.47]

Стан та динаміка розвитку фінансування інноваційної діяльності є визначальним показником економічного стану країни, її здатності до дійсних ринкових перетворень за рахунок створення, впровадження, поширення та практичного використання нової техніки, новітніх технологічних процесів, нової продукції та сировини, сучасних методів організації виробництва та його матеріально-технічного забезпечення. Статистика свідчить про скорочення можливостей централізованого фінансування науково-технічного розвитку на фоні практичної відсутності у підприємств власних коштів для підтримки інноваційної діяльності. Розмір фінансових надходжень, що залишаються у розпорядженні підприємства, не дозволяє здійснити необхідну технічну реконструкцію виробничої бази. Найбільше від цього потерпають сільськогосподарські підприємства. Джерела фінансування інновацій у діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні складаються з власних ресурсів (40,7—53% загального обсягу), позикових (довгострокових й короткострокових кредитів), інвестиційних (внутрішніх та іноземних), бюджетної підтримки й лізингових коштів. Через високу ризикованість та сезонність інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств є найменш привабливою для вітчизняних та іноземних інвесторів. Основними перешкодами інноваційного розвитку є політична нестабільність, відсутність належної державної уваги інвестиційно-інноваційним процесам (держава повинна здійснювати фінансування інноваційних проектів створювати пільгові умови для залучення інвестицій, вдосконалювати нормативно — правову базу), недостатнє фінансування та відсутність сприятливих умов для залучення позичених коштів.[4]

У сучасних умовах процеси інтенсифікації сільськогосподарського виробництва вийшли на новий рівень. Структури агробізнесу, що знову формуються, і необхідність реструктуризації виробництва, яка з цього виходить, а також необхідність адаптації сільськогосподарських товаровиробників до ринку, зумовлюють пошук нових підходів до ефективності виробництва, що визначаються новими технологіями у виробництві. Сільськогосподарська галузь сучасної України на сьогодні знаходиться в стані затяжної кризи, чому сприяв цілий ряд факторів, що супроводжували розвиток вітчизняного агробізнесу не тільки протягом двох останніх десятиліть, але і протягом усього ХХ ст. Незадовільний стан вітчизняного агропромислового комплексу і глобальні тенденції розвитку економіки вимагають не тільки значної уваги до проблем сільського господарства, а й потреби у модернізації агробізнесу в Україні. Не можна забувати про такий важливий чинник, як глобалізація економіки, в ході якої переважна більшість країн і регіонів світу інтегруються в єдину економічну систему. У порівнянні з іншими розвиненими державами, наша країна володіє значними перевагами в плані територіальної протяжності, забезпеченості природними ресурсами, що при мінімізації негативних факторів створює достатньо позитивні перспективи для успішного розвитку сільськогосподарської галузі, освоєння певної ніші на міжнародному рівні. Модернізацію аграрної галузі на сучасному етапі розвитку України необхідно проводити за такими ключовими напрямками: виробничо-технологічними, селекційно-генетичними, соціоекологічними і організаційно-управлінськими інноваціями. Останні два напрямки представляють особливий інтерес, оскільки саме від їх успішного впровадження багато в чому залежить реформування власне державної політики з управління сільським господарством та сільськими територіями. Грамотне адміністративне управління є основою успішної модернізації агробізнесу. У зв'язку з цим для успішного функціонування сільськогосподарської галузі необхідні інноваційні методи управління праці – управління на основі постійних нововведень. Одним з важливих напрямів має стати підготовка кадрів. [5]

Інвестиції є найважливішим фактором економічного зростання. Для нормального функціонування підприємств у ринковій економіці необхідно наявність двох вхідних потоків ресурсів — потоку на поповнення оборотного капіталу і потоку на формування, заміну або прирощення основного капіталу; і вихідного потоку, що представляє собою продукт перетворення оборотного капіталу з використанням основного капіталу. При цьому розширене відтворення в сучасних умовах можливо тільки на основі здійснення безперервного інвестиційного процесу, який повинен носити інноваційний характер. Сільське господарство в рамках національної економіки має істотне значення для стимулювання інвестиційної активності. Це обумовлено яскраво вираженим мультиплікативним ефектом галузі в економіці, найбільш низькою капіталоємністю і найменшим з термінів окупності капітальних вкладень, стійким попитом на продукцію галузі на внутрішньому ринку. Рівень інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств виражається за засобом індексу інвестиційної привабливості, який є числовим показником комплексного критерію інвестиційної привабливості. Одним з ключових факторів успіху підприємницької діяльності є наявність чітко поставлених цілей і завдань. Цілі і завдання повинні формулюватися на основі довгострокових планів розвитку і представляти собою набір взаємопов'язаних показників і заходів, об'єднаних в єдиній стратегії розвитку підприємств, галузей і країни в цілому. Процес сегментування дозволяє об'єднати сільськогосподарські підприємства в схожі групи, більш детально вивчити потенціал і потреби кожної групи і визначити основні параметри базової стратегії розвитку інноваційної діяльності на рівні окремих груп. Інвестиції виступають каталізатором економічних процесів, а в умовах формування інноваційної економіки, розширене відтворення має здійснюватися на основі безперервного інвестиційного процесу, який повинен носити інноваційний характер. Інвестиційна привабливість підприємства може бути також одним з критеріїв оцінки перспектив інноваційного розвитку. [6]

Фінансування інноваційної діяльності підприємств виступає основою науково-технічного прогресу й технологічної модернізації виробничих потужностей і зміцнення їх конкурентних позицій на вітчизняному та світовому ринках. Виділяють такі види фінансування інноваційної діяльності підприємств:

— самофінансування (включає накопичений прибуток, накопичений амортизаційний фонд і поточні амортизаційні відрахування, резервний фонд, власний капітал у вигляді статутного фонду);

— позикові кошти (банківські кредити, комерційні кредити, лізинг, кошти, що отримані підприємством від розміщення на фондових ринках облігацій підприємства);

— залучені кошти (кошти отримані від реалізації акцій серед акціонерів, кошти від додаткового другого випуску акцій);

— кошти урядових регіональних фондів і програм (кошти державного інноваційного фонду, кошти, що виділяються на державні та галузеві науково-технічні програми, кошти фонду фундаментальних досліджень та науково-технічних програм, кошти міжнародних фондів).

Закономірним явищем для підприємств агропромислової галузі є формування ресурсів, у першу чергу, за рахунок власних джерел. Однак через ряд обставин і специфіку даної галузі потреба в додаткових фінансових ресурсах може раптово і стрімко зростати, що й зумовлює необхідність одержання кредиту. Отже, до основних джерел фінансового забезпечення інноваційного розвитку агроформувань відносяться в першу чергу прибуток та амортизаційні відрахування, а вже в другу — кредитні кошти та кошти державного та місцевого бюджету. Незначне місце у складі джерел фінансового забезпечення належить іноземним інвестиціям. Проте обсяг власних джерел фінансування є недостатнім для повноцінного інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Виходячи з ролі й місця банківської системи у фінансуванні інноваційної діяльності агроформувань, ключових положень сучасної аграрної політики держави, стратегічних завдань розвитку аграрної економіки, стану і прогнозних тенденцій зміни зовнішнього фінансового оточення

аграрного виробництва обґрунтовано доцільність формування спеціалізованої системи кредитування інвестиційно-інноваційного розвитку агроформувань. Нині формуються елементи такої системи. В Україні ще одним джерелом фінансування реалізації інноваційної політики повинен стати державний кредит, призначення якого виявляється, в першу чергу, в тому, що він є засобом мобілізації в руках держави додаткових фінансових ресурсів. Державна підтримка сільськогосподарського кредитування в Україні є невід'ємною складовою фінансової державної підтримки сільського господарства і є пріоритетною [9].

У якості конкретного прикладу інвестиційного забезпечення з боку іноземних інвесторів розглянемо залучення інвестицій в інноваційний розвиток Миколаївської області, як частини Південного регіону України. Так, регіональна інноваційна система розглядається як сукупність державних, приватних та громадських організацій, іноземних інвесторів, громадян, а також механізмів їх взаємодії з впровадження нових знань і технологій. У той же час, регіональну інноваційну систему не можна зводити лише до переліку індикаторів і окремих властивостей її елементів. В умовах ринкової економіки, територіальні утворення конкурують між собою. [11] Території ведуть боротьбу за залучення інвестицій, створення нових робочих місць і, в кінцевому підсумку, за підвищення рівня життя населення і перспективи інноваційного розвитку. Основними елементами організаційно-економічного механізму залучення інвестицій в регіон є: прозора, ґрунтівна законодавча система; встановлені фінансові та податкові преференції; наявність індустріальних парків з готовою інфраструктурою; повна адміністративна підтримка, що виключає довгі процедури; єдність проектної команди інвестора та адміністрації області; свобода вибору підрядників і партнерів; виключення прихованих і додаткових витрат. [12] Світова та вітчизняна практика демонструє, що кластерний підхід здатний докорінно змінити зміст регіональної політики. Агропродовольчий кластер можна представити двома напрямками — рослинництвом і тваринництвом. До даного кластера оціночно може бути залу-

чено більше 4% економічно активного населення. Продукція агропродовольчого кластера спрямована на забезпечення внутрішнього ринку продовольчими товарами, зовнішнього ринку — консервами за умови їх виробництва за інноваційними технологіями та відповідності стандартам якості. Продукція агропродовольчого комплексу затребувана на внутрішньому ринку. Частка власних витрат при виробництві харчової продукції складе 80%.

Для залучення зовнішніх інвестицій повинен бути організований індивідуальний супровід інвестиційних проектів, здійснюватися моніторинг їх реалізації, попереджати критичні ситуації, пов'язані з реалізацією проектів. Регіональна інвестиційна безпека визначається як такий стан соціально-економічних відносин регіональної економічної системи, при якому вона здатна ефективно протистояти всім загрозам критичного характеру. При залученні іноземного капіталу, необхідно враховувати всі рівні безпеки: міжнародний, національний та регіональний. [11]

Останнім часом у сфері сільського господарства особливу популярність набули біологічні інновації як інструмент виробництва органічної продукції, однак, в зв'язку з цим важливо оцінити потенційні переваги використання біоінновацій у виробництві та потенційні небезпеки для здоров'я людини і навколишнього середовища, які можуть призводити до непередбачуваних екологічних наслідків. Біоінновації – це специфічний вид інновацій, що є результатом наукових досліджень та розробок у сфері використання живих організмів і біологічних процесів у виробництві, спрямований на створення нової продукції (технології, методу тощо) або зміну її форми, функцій, властивостей та якості, та орієнтований на отримання економічного, екологічного, соціального та (або) іншого виду ефекту. Процеси використання біоінноваційних продуктів у виробництві та споживанні супроводжуються отриманням значної кількості позитивних ефектів (економічного, екологічного, соціального, ресурсного тощо). Проте поряд з цим спостерігаються і негативні еколого-економічні результати біоінноваційної діяльності які є останнім часом, досить диску-

сійними у міжнародних наукових колах, особливо це стосується біоінноваційних продуктів, що використовуються у рослинництві. [13]

Однак, поза увагою вчених-економістів поки що залишаються економічні та фінансові аспекти прояву екологічних наслідків використання біоінновацій у виробництві і споживанні. Потенційні переваги використання біоінновацій у виробництві супроводжують і потенційні небезпеки для здоров'я людини і навколишнього середовища, які можуть призводити до непередбачуваних екологічних наслідків, що, в свою чергу, може спричинити значні економічні збитки. Особливе занепокоєння світової громадськості викликають питання про можливі негативні наслідки для навколишнього середовища використання біоінноваційних продуктів рослинництва, створених на основі генної інженерії. Це обумовлено, насамперед, тим фактом, що сучасні біоінноваційні продукти, виходячи з біологічної природи їх створення (наприклад, за допомогою методів генної інженерії), у процесі їх використання у виробництві та споживанні, цілеспрямовано змінюють механізми природних і біологічних процесів, які забезпечують збереження і передачу спадковості від покоління до покоління. Те, що створювалося мільйонами років як результат еволюції, нині може зазнати і зазнає маніпуляцій і змін, результати і наслідки яких не завжди можна з упевненістю передбачити. [13]

Аналізуючи можливі негативні наслідки використання біоінноваційних продуктів у рослинництві, можна зробити висновок про те, що такі наслідки складають загрозу екологічній безпеці і є джерелом екологічних ризиків. З економічної точки зору в літературі, екологічний ризик розглядається як загроза (можливість) втрати ресурсів, зниження доходів або збільшення витрат суб'єктів господарювання і суспільства в результаті зміни навколишнього природного середовища під впливом соціально-економічної діяльності людини. На основі аналізу еколого-економічних наслідків використання біоінновацій у контексті забезпечення еколого-економічної безпеки розвитку суспільства встановлено, що специфічні екологічні ризики біоінновацій відріз-

няються за характером і формою прояву, тривалістю та масштабністю. Наявність сукупності ризиків порушення умов відтворення еколого-економічної системи обумовлює необхідність аналізу економічного збитку що може виникати у вигляді збільшення суспільно необхідних витрат, обумовлених екологічними чинниками використання біоінноваційних продуктів. Передусім ці витрати можна класифікувати за цілями природоохоронної діяльності у сфері використання біоінновацій: ресурсні витрати, витрати запобігання (зниження) забрудненню і зміні стану навколишнього природного середовища та витрати усунення (компенсації) наслідків зміни стану і забруднення довкілля. Ресурсні витрати властиві всім технологічним процесам. Витрати запобігання (зниження) забрудненню і зміні стану навколишнього природного середовища здійснюються залежно від необхідності проведення заходів щодо пом'якшення передбачуваних екологічних наслідків і зниження забруднення внаслідок використання біоінновації. Витрати усунення (або компенсації) наслідків зміни еколого-економічної системи в результаті прояву ризиків порушення умов відтворення еколого-економічної системи використання біоінновацій можна поділити на чотири основні групи залежно від форми прояву екологічних ризиків. Негативні фінансові наслідки використання біоінновацій у виробництві і споживанні можуть виникати як на рівні держави, так і на первинних рівнях господарювання. [13]

Список літератури:

1. Абрамчук М. Ю., Прожога І. В., Фінансові наслідки прояву екологічних ризиків використання біоінновацій, «Агросвіт», №7, 2015, с.20.
2. Єрмоліна М.Б., Особливості фінансування інноваційної діяльності підприємств в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rusnauka.com
3. Захарчук О.В., Формування системи інтеграції науки і виробництва в АПК, «Агросвіт» №20, 2015, с.3.
4. Кондратьев Н.Д., Избранные сочинения / Н.Д. Кондратьев. — М.: Экономика, 1993. — 578 с.
5. Корнійчук Г. В., Джерела фінансування інноваційного розвитку агроформувань, «Агросвіт» №14, 2014, с.36.
6. Король Н. І., Необхідність модернізації агробізнесу в умовах глобалізації світової економіки, «Агросвіт» №10, 2015, с.85.
7. Кулинич О. А., Інноваційний етап розвитку в стратегії економічної трансформації України, «Агросвіт» №21, 2014, с.61.
8. Однорог М. А., Інвестиційне забезпечення інноваційних процесів у сільськогосподарських підприємствах, «Агросвіт» №15, 2014, с.36.
9. Павленко І.І., Міжнародна торгівля та інвестиції: навч. посіб. — К., 2012. — 256 с.
10. Пехник А.В., Іноземні інвестиції в економіку України [Текст]: навч. посіб. / А.В. Пехник; Львівськ. нац. ун-т ім. Івана Франка. Ф-т міжнар. відносин. — К.: Знання, 2007. — 335 с.
11. Рехтета О. М., Організаційно-економічний механізм залучення іноземних інвестицій в інноваційний розвиток регіону, «Агросвіт» №16, 2015, с.51.

Висновки. Досягнення основної мети, а саме забезпечення продовольчої безпеки країни є досить складним завданням для держави, тому задля її досягнення необхідно залучати усі доступні засоби. Інноваційний розвиток галузі сільського господарства є одним з пріоритетів у сучасному світі, але не завжди є гарантованою запорукою стабільного економічного розвитку країни. Справа в тому, що для досягнення цієї мети необхідно подолати багато як фінансово-економічних, екологічних, і навіть соціальних, так і наукових перешкод. В Україні до цього часу не створено ефективного механізму кредитування сільськогосподарських підприємств, що дає підстави сумніватись у перспективах швидкого розвитку галузі. Існує надія на державну підтримку агроформувань, але її зазвичай достатньо лише для виживання підприємств на ринку, в той час коли власні кошти обмежені та не покривають навіть відновлення виробництва. Щодо залучення іноземних інвестицій, то тут необхідно зазначити, що іноземні інвестори зацікавлені у використанні вже існуючих технологій без урахування українського інноваційного потенціалу. У той же час доля іноземних інвестицій є досить незначною для того, щоб суттєво впливати на ефективний розвиток галузі. Необхідно зважати також на фінансові наслідки впровадження інноваційних розробок, які можуть бути найрізноманітнішими та навіть непередбачуваними, в ситуації коли людина має справу з природою.

12. Танклевська Н. С., Карнаушенко А. С., Сучасний стан фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств України, «Агросвіт» №23, 2013, с.11.
13. Шевченко Н. О., Сичова М. О., Сучасні проблеми продовольчої безпеки України, «Агросвіт» №14, 2015, с.23.

Lobanov M.I., Ph.D., Professor of Marketing
Semenenko V.A., graduate student of marketing
Tavria State Agrotechnological University

Summary. *The article discusses the relevance of innovation in agriculture to ensure food security in the current economic circumstances, namely the country's ability to independently support itself with food and make the most accessible of these products for all segments of the population, according enables to create economic stability as a guarantee economic development in general. Examining the features of financing innovation enterprises can conclude that the innovation process requires you to create a tiered system of economic relations, which are inherent and specific relationship patterns, identify and take account of these features is a prerequisite for ensuring the effectiveness of the economic strategy of the state. Regarding the formation of the system integration of science and production in agriculture, it should be noted that the country's economic policy has shifted to investment and innovation model of agricultural production. The successful resolution of this problem depends on an effective system of financial support innovation at all stages of its implementation. In this regard, attention should be given to finding innovative sources of financing of agricultural enterprises, given the fact that the amount of financial revenues, which remain at the disposal of agricultural enterprises do not allow for the necessary technical reconstruction of production base. Because of the high risks of seasonality and innovation farms are the least attractive for domestic and foreign investors. So the investment needed to ensure innovation processes in industry and the establishment of organizational and economic mechanisms to attract foreign investment in innovative development. The logical thing for agro-industry enterprises is to develop resources, primarily from its own sources. However, due to a number of circumstances and specifics of the industry there's need for additional financial resources and can suddenly grow rapidly, and therefore the need to develop mechanisms of bank lending and government support in this area. Given the importance of innovation cannot leave out the financial consequences of the manifestation of environmental risks, such as using bio innovations. Of particular concern to the world community raise questions about possible negative consequences for the environment bio innovations use plant products that are based on genetic engineering. Financial risks can be classified according to the objectives of environmental activities in the area of bio innovations, resource costs, prevent (reduce) the change and pollution of the environment and eliminate costs (compensation) effects of changes in the state and pollution.*

Keywords: *food safety, financial security, investment, financial risks, consequences of biological innovations.*

УДК 339.13.012

Резнік Н.П., д.е.н., професор,
завідувач кафедри біржової діяльності НУБіП України

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРИВАТИВІВ НА СВІТОВИХ БІРЖОВИХ РИНКАХ

Анотація: Розкрито сучасний стан деривативів на світових біржових ринках, оскільки глобальний ринок похідних фінансових інструментів на сьогоднішній день є підставою для всієї міжнародної фінансової арени. В силу чого, деривативи створюють величезний внесок у розвиток економіки і збільшують ефективність ринку за рахунок більш точного визначення ціни фінансового інструменту в ході вільних біржових торгів. Досліджено особливості сучасного стану похідних фінансових інструментів, оскільки сучасний світовий ринок деривативів характеризується швидким темпом розвитку та величезними масштабами.

Розглядається сучасний світовий ринок деривативів, що характеризується швидким темпом розвитку та величезними масштабами, такі процеси відбуваються на тлі загальної для світової економіки тенденції глобалізації, яку впливає на господарське життя країн і регіонів, що вимагає постійного дослідження стану та тенденцій розвитку ринку.

У статті висвітлюються основні причини динамічного розвитку ринку деривативів як загальні, так і специфічні, адже безпрецедентне зростання ринків похідних фінансових інструментів був обумовлений не тільки циклічними чинниками, пов'язаними із загальною нестабільністю світової економіки, але і його структурними чинниками.

Ключові слова: деривативи, світовий біржовий ринок, міжнародний ринок похідних фінансових інструментів, похідні фінансові інструменти, позабіржовий ринок..

Постановка проблеми. Нині похідні фінансові інструменти є дуже важливим видом фінансових інструментів і відіграють значну роль на фінансових і нефінансових ринках. Вони надають можливість хеджування різних ризиків, а також дозволяють удосконалити старі і розробляти нові торгові стратегії. Глобальний ринок похідних фінансових інструментів на сьогоднішній день є підставою для всієї міжнародної фінансової арени. Компанії по всьому світу використовують похідні фінансові інструменти для ефективного хеджування своїх ризиків і для зменшення невизначеності щодо майбутніх цін на активи. В силу чого, деривативи створюють величезний внесок у розвиток економіки і збільшують ефективність ринку за рахунок більш точного визначення ціни фінансового інструменту у ході вільних біржових торгів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних засад формування ринку похідних фінансових інструментів та особливостей його функціонування зробили зарубіжні вчені М. Ансон, А. Буренін, В. Бочаров, Н. Калдор, Р. МакДональд, Л. Макміллан, Т. Ордеберг, К. Смітсон, М. Томсетт, М. Тромблі, Дж. Халл, Д. Хорафас та ін. Серед вітчизня-

них фахівців проблеми похідних фінансових інструментів досліджують В.О. Гниляк, В.В. Гоффе, Ю.М. Коваленко, А.А. Пересада, Л.О. Примостка, М.О. Солодкий, О.М. Сохацька, О.Г. Шевченко, тощо.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей сучасного стану та ефективності деривативів на світових біржових ринках та визначенні його проблем та перспектив розвитку.

Невирішена частина проблеми. Питання стану похідних фінансових інструментів та ефективності деривативів розглядається широким колом вітчизняних та зарубіжних учених, оскільки сучасний світовий ринок деривативів характеризується швидким темпом розвитку та величезними масштабами. Дані процеси відбуваються на тлі загальної для світової економіки тенденції глобалізації, яка має суттєвий вплив на господарське життя країн і регіонів, що вимагає постійного дослідження стану та тенденцій розвитку ринку.

Виклад основного матеріалу. Біржова торгівля – це універсальний механізм, ринок, організація, ваги, що можуть вимірювати стан розвитку економіки. Основні правові норми і принципи, які є основою біржової торгівлі суттєво не змінилася протягом

усього періоду новітньої історії людства. Змінилися і продовжують змінюватися лише форми його реалізації, пов'язані з глобальною економічною інтеграцією, фінансовою інженерією, шляхом постійного прогресу інформаційних технологій і засобів ділової комунікації. Практика свідчить про те, що фондові біржі зберегли і утримують роль центральних інститутів національних ринків капіталу. За результатами біржових торгів обраховуються показники динаміки курсових цін, індексів активності, ринкової капіталізації та ринкової вартості підприємств. Зазначені показники характеризують стан ділової активності в окремих галузях та економіці країни в цілому, виступають надійними орієнтирами для інвесторів та визначають направленість інвестиційних потоків. На регульованих ринках, представлених «традиційними» фондовими біржами, концентрується торгівля найбільш ліквідними цінними паперами [1].

З кожним роком обсяг обороту похідних фінансових інструментів зростає високими темпами, а самі інструменти стають більш складними, що призводить до все більшої залученості компаній у структуровану схему фінансових інструментів. Як відомо, ринок похідних фінансових інструментів існує у двох формах – біржовий і позабіржовий, причому частка позабіржового ринку значно вище. За різними оцінками, на частку позабіржового ринку припадає від 90% до 95% [2] світової торгівлі деривативами.

Щоб більш чітко уявляти собі розміри глобального ринку деривативів, слід зазначити, що, згідно інформаційному агентству Bloomberg, 96% основна частка цього ринку припадає на позабіржові торги, тобто безпосередньо без участі біржі, що говорить про те, що це ринок здебільшого ніким не регулюється.

Як свідчить статистика, спостерігається поступове спадання попиту на похідні фінансові інструменти, проте обсяг торгів є досі значним – 552,909 млрд. дол. США станом на 01.12.2015 р. [3, с. 225–226]. У 2013 р. сума непогашених зобов'язань по позабіржовим похідним фінансовим інструментам перевищувала 700 трлн дол. США. Ця сума була значно більшою, ніж обсяг сукупного ВВП країн світу [4, с. 77]. Причиною знач-

ного попиту на специфічні інструменти фінансового ринку у світі став той факт, що значна кількість фінансових посередників у певний момент часу усвідомила той факт, що за допомогою наявних традиційних фінансових інструментів не спроможні здійснювати мобілізацію коштів. Саме розуміння необхідності виживання у новому економічному середовищі спонукало індивідів і фінансові установи до розробки і пропонування нових похідних фінансових інструментів. Обсяги ринку деривативів являють собою реальну загрозу для глобальної економіки, так як він стає занадто складним і нерегульованим, що створює достатньо причин для хвилювання лідерам провідних фінансових держав. Центральні банки та інші великі державні фінансові інститути не в змозі виділити 600 трлн. доларів США на допомогу банкам у разі розірвання такого фінансового мішура. Неврегульованість ринку похідних фінансових інструментів є наслідком того, що найбільші фінансові інститути впродовж довгого часу допомогою політичного лобі блокували будь-які спроби внести зміни в законодавство щодо регулювання позабіржового ринку. Найбільшим банкам і організаціям, які мають відкриті позиції на ринку похідних фінансових інструментів, не вигідно втручання регулюючих органів і контроль над обігом контрактів і контрагентів, так як це призведе до ускладнення процедури укладання угод на основі похідних фінансових інструментів. Отже, відсіювання деяких контрагентів, що не підходять під умови біржового лістингу, у свою чергу призведе до зниження обсягів обороту інструментів та зменшення потенційної прибутку. Нині найбільшими банками, що мають відкриті позиції на ринку похідних фінансових інструментів, є: JPMorgan, Bank of America, Goldman Sachs, Citigroup, Wells Fargo and HSBC Bank USA.

Основну, переважну частину світового позабіржового ринку становлять процентні контракти – 79% всього ринку. Другий за величиною сегмент – валютні контракти – сильно відстає від першого по величині, проте в порівнянні з іншими сегментами також займає значну частку світового біржового ринку.

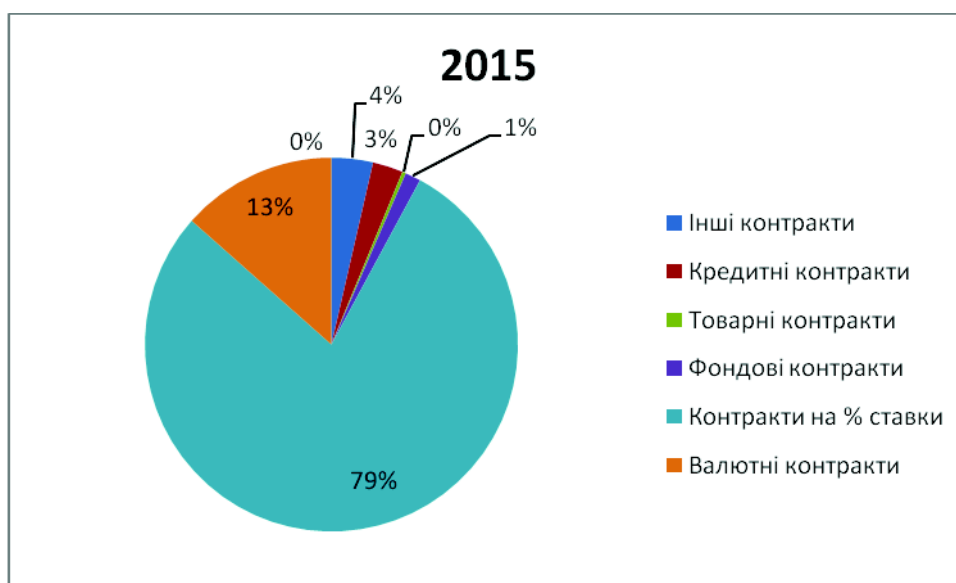

Рис. 1. Структура деривативів різних базових активів загалом у світі за 2013–2015 рр.
Джерело: BIS Statistical Bulletin. December 2015.

Говорячи про структуру глобального ринку похідних фінансових інструментів, слід зазначити, що близько 75% у ній складають контракти з використанням процентних ставок (форвардні процентні контракти, процентні свопи, процентні опціони) і контракти з використанням курсів іноземних валют, які складають 10%, а 4% припадає на групу кредитних дефолтних свопів. Частина, що залишилась в структурі деривативів займають товарні контракти, базовим активом для яких є акції. Слід також зазначити, що похідні фінансові інструменти, що мають у своїй основі реальний актив, складають незначну групу у всій структурі ринку. Основна частка припадає на похідні фінансові інструменти, в основі яких лежить процентна ставка і курс валют, що, у свою чергу не є реальним активом, а являє собою той чи інший фінансовий показник, як, наприклад, у випадку з опціонами на індекс S&P 500.

Фінансова криза і розвиток ринку деривативів, зокрема значне збільшення частки позабіржового сектора, мають тісний зв'язок, при цьому ринок похідних фінансових інструментів надає різноспрямований вплив на появу і поширення сучасної фінансової кризи. Деривативи виступають у ролі чинника освіти істотних обсягів віртуальних капіталів і є мультиплікатором посилення кризи в світових масштабах. Саме деривативи отримали переважну значущість при здійсненні міжбанківських роз-

рахунків, що сприяло приховуванню обсягів первинного боргу і посилення спекулятивних процесів на ринку. Використання деривативів зажадало виділення третього рівня у структурі фінансового ринку і розширило коло інструментів системи ризик-менеджменту. З іншого боку, варто врахувати, що операції з деривативами дозволили нівелювати перепади цін, виступили стимуляторами стабілізаційних процесів ринку, в результаті чого кризові процеси в реальному секторі економіки знизили свій вплив на даний сегмент [5, с. 15-16].

Таким чином, обсяг похідних контрактів, не мають ніякого відношення до реальному сектору економіки, може зростати темпами, у багато разів перевищують темпи зростання реальних активів, втягуючи в цей процес все більша кількість фінансових інститутів і держав. Таке положення справ може обернутися плачевно, у разі, коли один або кілька елементів світової фінансової системи буде не в змозі платити за своїми зобов'язаннями, що призведе до негативної ланцюгової реакції всіх учасників ринку деривативів.

На думку Уоррена Баффета, похідні фінансові інструменти є «фінансовою зброєю масового руйнування». Такої ж точки зору дотримується Бруксейл Борн, колишня глава Commodity Futures Trading Commission, яка сильно стурбована серйозним економічним хаосом, здатним з'явитись завдяки триваю-

чому браку прозорості, урегульованості і недостатнім розумінням механізмів ринку похідних фінансових інструментів. З іншого боку багато аналітиків і, зокрема, секретар казначейства США Тімоті Гайтнер, продовжують наполягати на заохоченні зростання обсягів цього ринку, стверджуючи, що, по суті, немає іншого джерела для банків, щоб забезпечувати себе і своїх клієнтів необхідним рівнем прибутку. У результаті виходить, що найбільші банки продовжують зростати високими темпами нарощувати обсяги похідних фінансових інструментів в своїх портфелях, велика частина яких, у свою чергу, є нерегульованою ні з боку біржі, ні з боку держави. Багато експертів стверджують, що найбільші учасники не розголошують реальну ситуацію на ринку похідних фінансових інструментів, щоб зайвий раз не турбувати населення і своїх існуючих і потенційних клієнтів. Інші наполягають на тому, що все зайшло занадто далеко, і самі банки не мають чіткого уявлення про те, що відбувається насправді. У будь-якому випадку, варто побоюватися більше ніж значних розмірів ринку деривативів, крах якого може призвести до ще більших, ніж раніше, проблем розвитку світової фінансової системи. Одним із шляхів поступового вирішення даної проблеми може стати залучення регуляторів в процес укладення угод похідних фінансових інструментів, що, безумовно, призведе до зниження обсягів відкритих позицій і зниження потенційного прибутку для контрагентів. Багато банків відстоюють позицію невтручання держави у фінансове середовище, стверджуючи, що вони «занадто великі, щоб впасти». Дана концепція була спростована в 2008 році, коли влада США була змушена витратити колосальні кошти на підтримку цих самих найбільших банків на плаву, що, в свою чергу, не дозволило вийти з під контролю усїєї фінансової системи країни. Так що в підсумку доведеться зробити вибір: пожертвувати сьогоднішньої прибутком заради збереження стабільності світової фінансової системи або продовжувати нарощувати обсяги операцій, велика частина яких залишається нерегульованою, що в кінцевому підсумку призведе до грандіозного падіння найбільших фінансових корпорацій і світової фінансової системи у

цілому. Отже, в сучасних умовах спостерігається посилення ризиків у глобальному економічному середовищі, що пояснюється зростанням спекулятивних позабіржових операцій з похідними фінансовими інструментами. Окреслені тенденції посилюються запровадженням інноваційних видів зазначених інструментів, серед яких окреме місце посідають цифрові контракти. Поряд з цим істотна концентрація біржових деривативів у незначній кількості банківських установ призводить до монополізації ринку та його тінізації [6].

На основі проведеного дослідження, можна виділити основні тенденції на ринку деривативів:

глобалізація ринків і пов'язані з нею різке загострення конкуренції і зміна структури проведення торгів цінними паперами;

тенденція до консолідації, що виявляється у формах горизонтальної і вертикальної інтеграції бірж на світовому біржовому ринку деривативів [4];

зростання ринків (зростання світового ринку деривативів; обсяг позабіржового ринку похідних фінансових інструментів в 2014 році в 9 разів)

перевищив обсяг світового ВВП) і розширення спектра похідних інструментів, а також зміна їх відносної ролі і суттєве розширення складу учасників;

поступова втрата функції хеджування ризиків своїх лідируючих позицій.

Таким чином, кожна країна світу повинна створювати ефективний розвинений фінансовий ринок, і такий його сегмент, як ринок деривативів, щоб стати гідним конкурентом на світовому фінансовому ринку.

Висновки. Серед основних чинників, що визначають розвиток сучасних ринків боргових ринків капіталу в цілому та його похідні, зокрема, можна виділити такі, як просування у сфері інформаційних і комунікаційних технологій, глобалізацією світових ринків, посиленням конкуренції на ринку фінансових послуг, інноваційний процес в усіх сферах фінансової діяльності, підвищення ролі нетрадиційних операцій і підвищений попит з боку інституціональних інвесторів. Крім того, ставлення до ризику, не в останню чергу завдяки похідним. Ці інструменти дозволяють як інституційних та індивідуа-

льних інвесторів хеджувати всі ризики щодо їх поділу або злиття, передачі або прийняття. Ринок деривативів – це високорозвинена система, але її формування ще не завершено. Серед основних причин динамічного розвитку ринку деривативів нині можна виділити як загальні, так і специфічні бізнес-чинники.

Таким чином, можна зробити висновок, що безпрецедентне зростання ринків похідних фінансових інструментів був обумовлений не тільки циклічними чинниками, пов'язаними із загальною нестабільністю світової економіки, але і його структурними чинниками.

Список літератури

1. Сучасний стан та перспективи розвитку біржової торгівлі в Україні [Електронний ресурс]. / без автора // Аналітичні розрахунки. – Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/rzp/052.htm
2. Дарда Е.М. Методологические аспекты формирования промежуточного потребления в финансовом секторе: отечественный и международный опыт / Е.М. Дарда, Н.А. Садовникова // Фундаментальные исследования. – 2013. – №10(3). – С. 610–614.
3. BIS Statistical Bulletin. December 2015 [Електронний ресурс] / без автора // Статистичний бюлетень. – Режим доступу : <http://www.bis.org/statistics/bulletin1509.pdf>
4. Парандій О. Ризики та втрати у торгівлі деривативами / О. Парандій // Ринок цінних паперів України. – 2013. – № 1–2. – С. 77–82.
5. Петрова И.А. Тенденции развития мирового и российского рынка производных финансовых инструментов // Аудит и финансовый анализ. – 2010. – №4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.auditfin.com/fin/2010/4/10_11.pdf
6. Пономаренко І.В. Глобальний ринок деривативів: сучасний стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. / І.В. Пономаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Режим доступу: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_14/88.pdf

Summary: *The article disclosed the modern state of derivatives on the global markets-the global derivatives market today is the basis for all international financial arena. Therefore, derivatives are creating enormous contribution to the development of the economy and increase market efficiency due to more accurate determine the price of a financial instrument in free trading. Investigated the current state of derivative financial instruments, as the modern global derivatives market is characterized by rapid pace of development and enormous scale.*

The modern world market of derivatives is examined, that is characterized by the rapid rate of development and enormous scales, such processes take place on a background the general for a world economy tendency of globalization, that influences on economic life of countries and regions, that requires permanent research of the state and progress of market trends.

In the article principal reasons of dynamic market of derivatives development are illuminated both general and specific, in fact unprecedented increase of markets of derivative financial instruments was conditioned by not only the cyclic factors related to general instability of world economy but also him by structural factors.

Key words: *derivatives, global stock market, international the derivatives market, financial derivatives, OTC market.*

УДК 336.7:631.16

Трусова Н.В.
д.е.н., доцент

Таврійський державний агротехнологічний університет

ФІНАНСОВА СИСТЕМА В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто фінансову систему як фактор інтеграції сукупних елементів економічної системи держави. Обґрунтовано, що альтернативна модель формування та реалізації фінансової політики держави в контексті розвитку фінансової системи та дії економічних чинників забезпечує оптимальний розподіл вартості фінансових ресурсів між підприємствами, домогосподарствами, галузями, регіонами та фінансовими посередниками. Визначено механізм функціонування фінансової системи при розробці, плануванні та регулюванні державної фінансової політики.

Ключові слова: фінансова система, суб'єкти фінансової системи, державна фінансова політика, бюджетно-податкова політика, управління державним боргом.

Постановка проблеми. Фінансова система виступає важливим фактором інтеграції всіх елементів економічної системи, запорукою їх високоефективного функціонування і акумулятором фінансових ресурсів на вищому рівні. Для здійснення своїх функцій щодо інтегрування економіки, фінансова система повинна задовольняти інтереси всіх суб'єктів, підтримуючи на належному рівні дієздатності всі свої структурні і динамічні параметри.

Фінансова система знаходить своє відображення у формуванні та реалізації державної фінансової політики, яка проявляється у формах і методах мобілізації фінансових ресурсів, їх розподілу між суб'єктами системи, в структурі доходів і витрат. Вирішення проблеми фінансової нестабільності та економічного розвитку країни на тлі нарощення обертів фінансової кризи та посилення її впливу на загальний фінансовий механізм держави забезпечує саме функціональність дії фінансової системи.

При цьому суттєвий вплив фінансового ринку на економічний розвиток країни призводить до виокремлення об'єктивних тенденцій щодо зростання частки вкладу фінансового сектору у ВВП, який є рушійною силою перерозподілу у межах фінансової системи коштів, що залучаються у вигляді зовнішніх позик та іноземних інвестицій. Фінансові ринки за обсягами перевищують ринки реальних товарів та послуг, а ціни на деривативи, особливо спекулятивні, почи-

нають безпосередньо впливати на ефективність товарних ринків. Крім того, доходи окремих груп суб'єктів від операцій на фінансових ринках перевищують доходи від інших видів діяльності; домогосподарства звертають свою увагу все більше на фінансові ринки, вкладаючи грошові кошти в цінні папери, банківські депозити, впливаючи на ринки опосередковано через інституційних інвесторів (страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні компанії тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обґрунтування трактування понять «фінансова система» та «фінансова політика», визначення методичних підходів до формування та реалізації фінансової політики держави, відображені в багатьох наукових працях зарубіжних дослідників (Б. Босоне, М. Дука, Р. Левіне, Р. Сілла, Ф. Хартман, Ф. Хейдер, Й. Какес, А. Ладж, А. Хаубен). Серед українських науковців питаннями теорії й практики фінансових систем в контексті державної фінансової політики займалися О. Василик, О. Герасименко, С. Захарченков, В. Опарін, О. Сніжко, В. Федосов, С.Юрій та ін. Однак, враховуючи тенденції розвитку економіки, виникає необхідність розробки комплексного підходу щодо формування та реалізації державної фінансової політики з розподілом бюджетних трансфертів між суб'єктами фінансової системи.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення функціональних харак-

теристик фінансової системи в модельній конструкції державної фінансової політики та взаємодії її складових.

Виклад основного матеріалу. Фінансова система є найбільш вагомою регуляторною складовою економічної інфраструктури держави. Водночас особлива роль фінансових взаємозв'язків зростає у ринковій економіці, оскільки існування багатьох форм власності, вільної конкуренції неможливе без концентрації, перерозподілу фінансових ресурсів та ефективного їх використання між суб'єктами фінансової системи – держава, підприємства, домогосподарства, фінансові посередники та фінансові ринки. Такий склад суб'єктів фінансової системи цілком узгоджується із стандартом Системи національних рахунків, який уніфікує інституційні одиниці економіки країни і виділяє в їх складі 5 секторів: сектор загального держав-

ного управління (державні інституції, що забезпечують діяльність законодавчої, виконавчої та судової влади країни); сектор нефінансових корпорацій (інституційні одиниці, діяльністю яких є виробництво ринкових товарів та надання нефінансових послуг); сектор фінансових корпорацій (сукупність корпорацій, які спеціалізуються на фінансових послугах чи допоміжній фінансовій діяльності); сектор домогосподарств (приватна економіка споживачів, кожен з яких веде окреме домашнє господарство); сектор некомерційних організацій (благодійні, соціально-культурні організації та фонди, що обслуговують нематеріальні потреби громадян) [6, с.68].

Наведені тлумачення дозволяють визначити відмінності в економічній сутності фінансової системи з погляду вітчизняної та західної наукової думки (табл. 1).

Таблиця 1

**Тлумачення економічної сутності «фінансова система»
вітчизняною та західною науками**

Вітчизняна наука	Західна наука
Розглядає рух вартості фінансових ресурсів у рамках фінансової системи в двох аспектах: - на безповоротній та нееквівалентній основі для задоволення суспільних потреб (бюджетно-податкова політики); - на еквівалентній основі, що будується на ринкових відносинах	Розглядає рух фінансових інструментів в рамках фінансової системи тільки на еквівалентній основі, що будується на ринкових відносинах
Розглядає фінансову систему в широкому аспекті, а фінансові відносини домогосподарств, нефінансових корпорацій, держави як за участю фінансового посередництва, так і без нього	Зосереджує увагу, переважно, на діяльності фінансового сектору, через який суб'єкти задовольняють попит у фінансових послугах, залишаючи поза увагою фінансові відносини без участі фінансового сектору
Відсутнє бачення фінансової системи з позиції інституційної економіки, яке передбачає в складі фінансової системи систему корпоративного управління	Присутнє бачення фінансової системи з позиції інституційної економіки, яке передбачає в складі останньої систему корпоративного управління

Джерело: розробка автора

Виходячи з визначення поняття «система» – як сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням [1], відзначимо, що спільною ознакою елементів фінансової системи є те, що вони забезпечують рух фінансових інструментів.

Фінансова система України дозволяє більш докладно уявити не лише зміни у зовнішньому фінансовому оточенні, а й сутність відповідних процесів, які вони віддзеркалюють. Так, наприклад, у рамках «цивілізаційного» процесу, саме зміна фінансової інфраструктури складає суть сучасного зов-

нішнього фінансового оточення у світі [7, с. 41–52, 60–82].

До числа прорахунків, які у негативному напрямку підсилюють умови виникнення та існування нециклічного перелому фінансової системи відносять, як правило, безсистемність фінансової політики в період фінансової кризи, орієнтація її лише на одну економічну концепцію – монетаризм, відірваність банківської системи, від розвитку економіки, використання методів «шокової терапії» [3, с. 38–41]. Але поряд з цим важливо зазначити, що зовнішньоекономічна динаміка розвитку відноситься не тільки до економік, які здійснюють перехід до ринкового середовища, але й до тих економік, де відбувається оновлення або зміна певних

фінансових інститутів та їх взаємозв'язку з суб'єктами фінансової системи [8]. Насамперед, це стосується державного втручання в регулювання фінансової системи, розвитку фінансового ринку, стимулювання заходів щодо залучення та використання прямих іноземних інвестицій, ефективного корпоративного управління тощо..

Механізм функціонування фінансової системи розглядається крізь призму сукупності інструментів для планування та фінансування, а також управління їх фінансовими потоками з використанням засобів інформаційної, організаційної та методичної підтримки, впровадження яких дозволить стабільно розвиватись в умовах державної фінансової політики (рис.1).

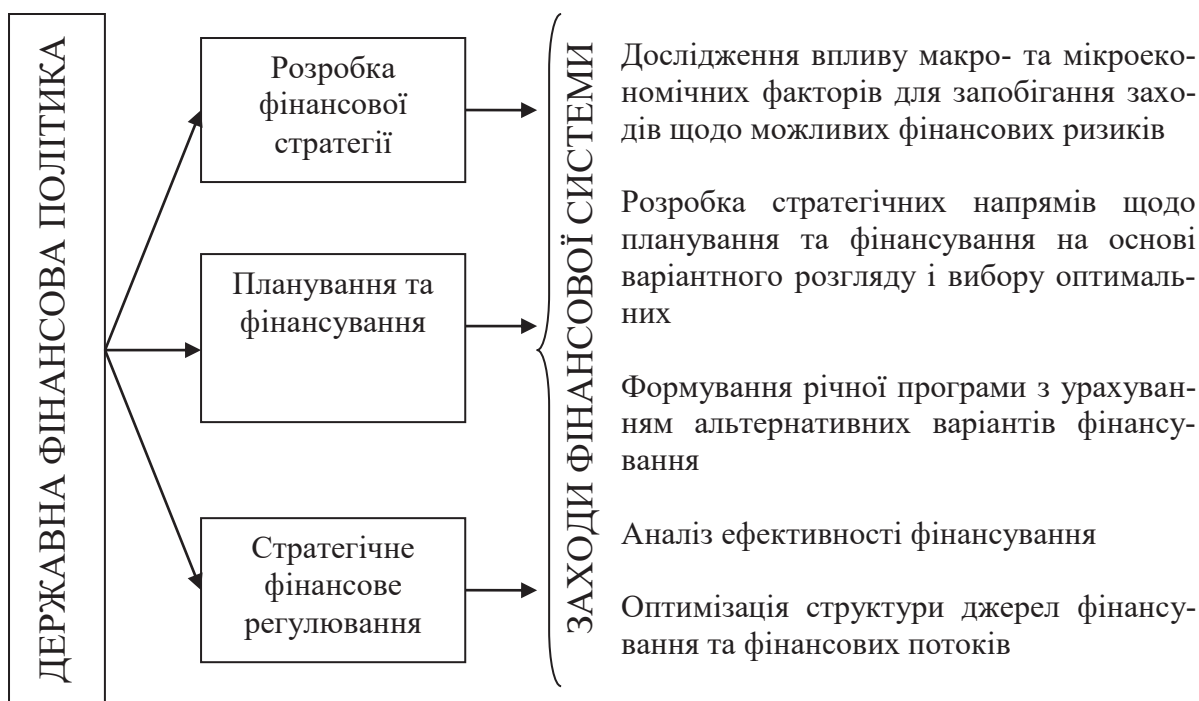

Рис. 1. Механізм функціонування фінансової системи при розробці, плануванні та регулюванні державної фінансової політики

Джерело: побудовано автором

Більш прийнятним процесом розвитку фінансової системи є так звана еволюційна фінансова теорія, що веде своє походження від теорії економічного розвитку Шумпетера і сьогодні найбільш відома в інтерпретації Р. Нельсона і С. Уінтера, які намагаються порушити питання саме про виникнення циклів фінансової системи [4, с. 57–68].

Можливість існування такого висновку підтверджується наступним. По-перше, відмовляючись від моделі загальної рівноваги, де активну самостійну роль відіграють гроші та відсотки як передатні ланки від грошових перемінних, особливого значення набуває все, що відноситься до банківської системи, яка виконує в економіці найважливі-

шу функцію перерозподілу та залучення фінансових ресурсів [12, с. 12].

По-друге, важливість банківської системи підкреслюється тим, що у процесі забезпечення потреби у фінансових ресурсах особливу роль відіграють кредитні відносини [10, с. 142]. По-третє, ринкові перетворення у країнах свідчать, що успіх або невдача таких процесів багато в чому залежить від наявності обґрунтованої фінансової стратегії, оскільки характер фінансової системи суб'єкта стрімко змінює ситуацію в економіці, яка безумовно залежить від змін у фінансовій політиці держави, формування нових умов у бюджетних відносинах [2, с. 45; 5, с. 145]. По-четверте, об'єктивно обумовлений розвиток стійкої фінансової системи

під впливом змін економічних чинників є імпульсом формування раціональної моделі державної фінансової політики, яка поєднує в собі об'єктивні фінансові відносини, стратегію функціонування державних фінансів, що забезпечує умови для максимізації обсягів фінансових ресурсів, реалізації механізмів раціонального їх розподілу й використання, належного регулювання, стимулювання і контролю за економічними і соціальними процесами, використовуючи фінансові методи, і, формулюючи підтримку фінансовій системі, виходячи із цілей ефективного управління фінансами [9; 11, с. 259].

Змістовна складова державної фінансової політики та її взаємозв'язок з іншими фінансовими категоріями представлено на рис. 2.

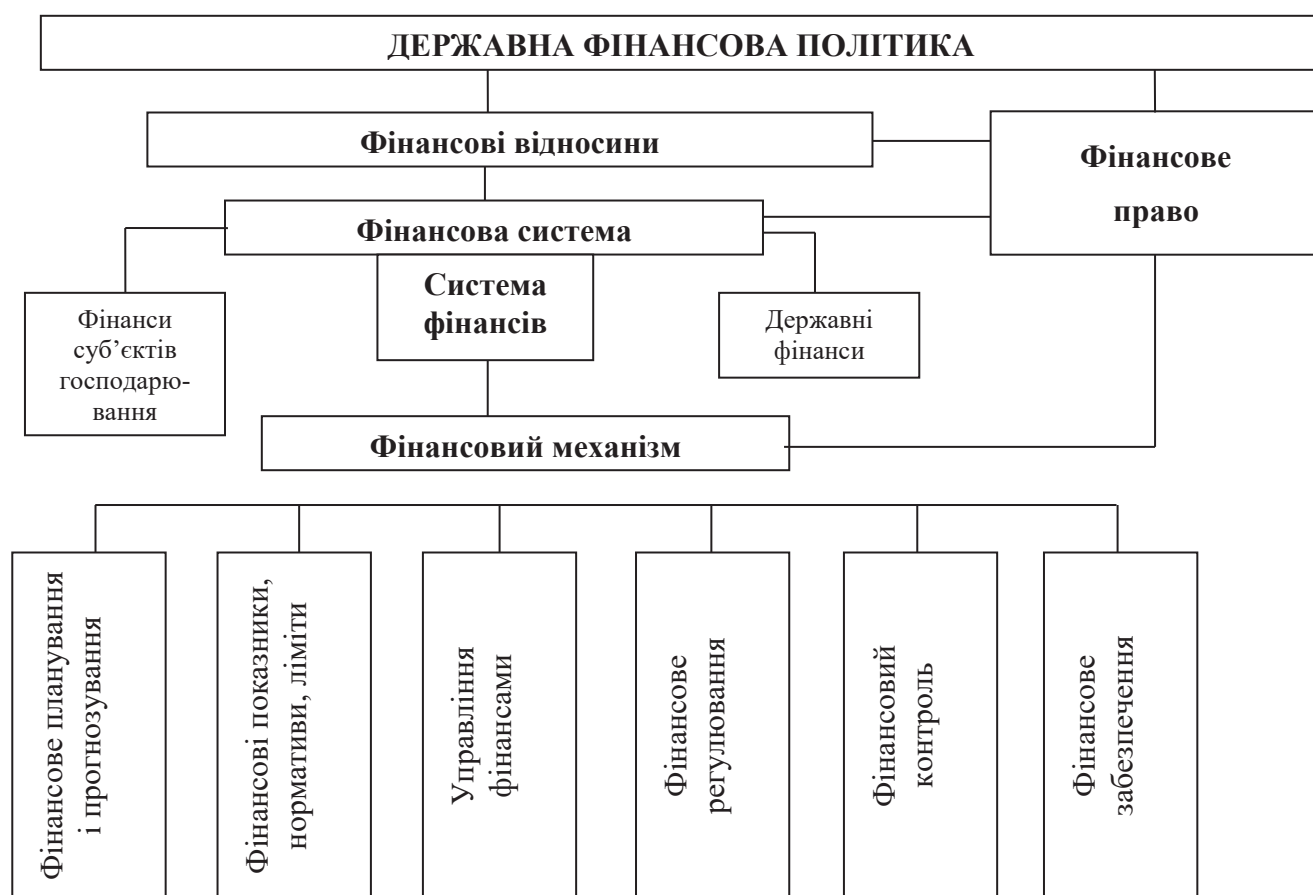

Рис. 2. Змістовна складова державної фінансової політики та її взаємозв'язок з іншими фінансовими категоріями

Джерело: побудовано автором

Реалізація фінансової політики держави здійснюється у вигляді комплексу заходів, які втілюються через фінансове право, систему фінансів, фінансову систему і фінансо-

вий механізм з метою найбільш повного виконання фінансами своїх функцій. Через норми фінансового права, елементи фінансової системи і фінансового механізму здійсню-

ється реалізація положень концепції економічного розвитку держави. Якщо остання відсутня, то навряд чи можна говорити про будь-яку фінансову політику в державі. Так, в залежності від впливу на окремі складові фінансової системи фінансова політика держави може бути деструктивною, коли заходи впливу будуть призводити до погіршення параметрів об'єкта управління фінансами (зменшення окремих статей витрат державного бюджету), і конструктивною, коли заходи мають протилежний ефект (збільшення податкових надходжень до державного бюджету).

Формуючи та реалізуючи державну фінансову політику слід брати до уваги, що конкретним його втіленням є фінансовий механізм, за допомогою якого здійснюється безпосередньо розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів з метою забезпечення основних функцій і завдань, покладених на державу.

Здійснюючи аналіз і співставлення думок щодо складової фінансової політики слід відзначити, що загальним недоліком більшості підходів є виділення окремих її видів, які не мають відношення до фінансів і є лише елементами економічної політики або містять в собі окремі елементи фінансових відносин.

Розглянемо типові приклади таких помилок. Так, політика в сфері страхового і фондового ринків майже не відноситься до державної фінансової політики через те, що в них відсутня основна її ознака – мобілізація, розподіл і використання фінансових ресурсів державними інститутами. Присутність держави на страховому ринку обмежується лише страхуванням окремих категорій службовців і осіб, умови праці яких мають ризиковий характер дії. Крім того, обсяг таких операцій є несуттєвим для ринку в цілому, здійснення виплати здійснюються за рахунок коштів державного бюджету через уповноважених страховиків, тому вплив держави на страховий ринок фактично нівелюється.

Держава виходить на фондовий ринок з метою розміщення власних боргових зобов'язань і в цьому сенсі, впливає на фондовий ринок. Але це не політика держави на фондовому ринку, а лише політика держави

в сфері управління державним боргом, або частина бюджетної політики. Саме в цих сферах подібні дії мають вирішальне значення. Не слід вважати, що держава емітує власні цінні папери лише для того, щоб відбувся розвиток фондового ринку. Головна мета полягає у необхідності залучення ресурсів для фінансування видатків бюджету, виконання поточних зобов'язань за емітованими борговими інструментами минулого періоду.

Визначення міжнародної фінансової політики виявляється звичайною компіляцією заходів, які існують в інших видах фінансової політики, лише виокремлюючи їх міжнародну специфіку. В її основу покладено управління валютно-фінансовими і кредитними відносинами у сфері міжнародних відносин. Мова йде про частину грошово-кредитної політики та про політику управління державним боргом (саме про позики від міжнародних фінансово-кредитних інститутів – Міжнародний валютний фонд, Світовий банк тощо).

Митна політика також містить елементи інших пов'язаних сфер діяльності. З одного боку встановлення ставок митних зборів або регулювання режиму оподаткування товарів та послуг, які перетинають кордон, є частиною бюджетно-податкової політики, адже мова йде про фінансові потоки, які спрямовуються на поповнення дохідної частини державного бюджету. Ті ж елементи митної політики, які відносяться до регулювання експорту-імпорту товарів та послуг, встановлення квот, обмежень, заборон ніяким чином не стосуються руху фінансових ресурсів. Відбувається переміщення матеріальних цінностей втілених в конкретних результатах діяльності суб'єктів господарювання у вигляді товарів та послуг, тому їх слід відносити до елементів економічної політики держави.

Таким чином, ми дотримуємось тієї точки зору, що виділення тих чи інших видів фінансової політики повинно відображати цільові орієнтири держави та завдання, які вирішуються її конкретними діями. При реалізації своїх цілей держава може бути присутня на окремих ринках або приймати необхідні законодавчо-нормативні акти. Це означає, що їх не слід виділяти як відповідні

види фінансової політики, а розглядати лише як інструментарій, використання якого дає можливість досягти заздалегідь визначених орієнтирів.

В рамках даного дослідження представлено модель формування та реалізації держав-

ної фінансової політики та виділено ключові її види – бюджетно-податкова політика, грошово-кредитна політика і політика управління державним боргом (рис. 3).

Рис. 3. Модель формування та реалізації державної фінансової політики України
Джерело: побудовано автором

Багаточисельність моделей державної фінансової політики так чи інакше спирається, як правило, або на скорочення доходної, або зростання витратної частини бюджету. Це обумовлено тим, що певний тип бюджетного фінансування може бути викликаний зміною його цільової функції, коли спад економічного розвитку країни відбувається незалежно від руху бюджетних трансфертів. Поряд з цим, існує певний консенсус щодо визначення основних напрямів розвитку державної фінансової політики, які так або інакше пов'язані із економічними чинниками: стабілізація фінансової системи, яка вирішує проблему кредитного забезпечення; поступове скасування наявних обмежень цінової політики; розширення та зняття обмежень на фінансовому ринку тощо [8, с. 137].

Висновки. Аналіз сучасних підходів до визначення категорії фінансова система виявив відсутність єдиного підходу як з боку

вітчизняної науки, так і західної. Основні відмінності між тлумаченнями сутності фінансової системи вітчизняною та західною науками полягають у тому, що західна наука не розглядає в контексті фінансової системи державні фінанси, а зосереджує увагу на діяльності фінансового посередників, через який суб'єкти задовольняють попит у фінансових послугах, залишаючи поза увагою фінансові відносини без участі фінансового сектору. В свою чергу, західна наука в контексті нової інституційної економіки розширює рамки фінансової системи і включає до її складу систему корпоративного управління.

Виходячи з того, що бюджетно-податкова політика як складова фінансової політики держави спрямована на перерозподіл ВВП за допомогою системи оподаткування, бюджетних витрат та соціальних трансфертів, то її пріоритетний напрям в короткостроковому періоді має бути спрямований на мак-

роекономічну стабілізацію та протистояння інфляції, в довгостроковому – сприяння стійкому зростанню та сталому розвитку країни, покращення демографічної ситуації, інфраструктури, освіти тощо.

В розрізі дискреційного напряму бюджетно-податкова політики має бути пов'язана із законодавчою зміною щодо величини державних закупівель, податків і трансфертів з метою стабілізації економіки. Конструктивна її складова повинна бути заснована на дії стабілізаторів, тобто інструментів, величина яких не змінюється, а їх наявність автоматично стабілізує економіку. До таких інструментів необхідно відносити податок з доходів фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, непрямі податки (в першу чергу ПДВ), допомогу по безробіттю та допомогу соціально незахищеним верствам населення. Так, в розвинених країнах економіка на 2/3 регулюється за рахунок дискреційної бюджетно-податкової політики і на 1/3 за рахунок дії стабілізаторів. При цьому саме бюджетно-податкова політики має формувати ефект мультиплікатора, відсутність зов-

нішнього лагу, реальні дії щодо реалізації стабілізаторів в економіці, нівелюючи ефект витіснення, наявність внутрішнього лагу, невизначеність та дефіцит бюджету.

Застосування грошово-кредитної політики у тісній взаємодії із бюджетно-політикою політикою забезпечує тактичні дії державної фінансової політики щодо контролю за грошовою масою, рівнем відсоткових ставок, обмінним курсом національної валюти. Основною метою даної складової фінансової політики держави є боротьба з інфляційними процесами, основними інструментами яких виступають операції на фінансовому ринку і управління обліковою ставкою.

Політика управління державним боргом повинна визначати функціональність дії фінансового механізму щодо гарантованого виконання зобов'язань суб'єктів фінансової системи, через взаємоузгодженість цілей і методів бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, дій уряду та НБУ до розробки заходів із зниження боргового навантаження.

Список літератури:

1. Академічний тлумачний словник (1970–1980). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/systema>.
2. Гайдар Е. Макро- и микроэкономические последствия мягких бюджетных ограничений. – М.: ИЭПП, 2009. – 48 с.
3. Павловський М.А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. – К.: Техніка, 2009. – 336 с.
4. Сніжко О. В. Сучасні теоретичні підходи до визначення сутності фінансової системи / О. В. Сніжко // Фінанси України. – 2012. – № 8. – С. 57-68.
5. Федосов В., Опарін В., Львовичкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
6. Школьник І. До питання про термінологічне розрізнення базових категорій фінансової науки / І. Школьник // Економіка України. – 2010. – № 7 (584). – С. 59-68.
7. Яковець Ю. История цивилизаций. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 248 с.
8. Adams H. C. Science of Finance, an Investigation of Public Expenditure and Public Revenues / H.C. Adams – N.Y.: Henry Holt & Co, 1899.
9. Beck T. Financial Structure and Economic Development: Firm, Industry, and Country Evidence / T. Beck, A. Demerguc-Kunt, R. Levine, V. Maksimovic // World bank. – 2000. – June 14.
10. Calvo G., Frenkel J. Credit Markets, Credibility and Economic Transformation // Journal of Economic Perspectives. – 2011. – P.139–148.
11. Gurley G. J. Financial Structure and Economic Development Economic Development and Cultural Change / G. J. Gurley, E. S. Shaw // The University of Chicago Press. – 1967. – Vol. 15. – №. 3. – P. 257-268.
12. Van Ees H., Garretsen H. The Theoretical Foundation of the Reforms in Eastern Europe: Big Bang vs. Gradualism and the Limitation of Neo-Classical Theory // Economic Systems. – 2004. – № 1. – P. 1–14.

Trusova N.V.,

Doctor of Economic Sciences, PhD, Associated Professor,

Tavrian State Agrotechnological University,

FINANCIAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF FORMING AND IMPLEMENTATION OF STATE AND FINANCIAL POLICY OF UKRAINE

Summary. *The financial system as a factor of integration of elements of total economic system of the state has been considered. Financial system meets the interests of all actors, maintaining the proper level its structural and dynamic parameters to carry out its functions on the integration of the economy. Proved, that an alternative model of development and implementation of financial policy in the context of the financial system and of the economic factors provides optimum cost distribution of financial resources between businesses, households, industries, regions, and finan-*

cial intermediaries. The mechanism of the financial system in the design, planning and regulation of the state financial policy has been determined.

The substantial part of financial policy and its relationship with the norms of financial law, elements of the financial system and the financial mechanism for implementation of the concept of economic development of the state have been identify. The main the kinds of financial policy, that are considered to be fiscal policy, monetary policy and debt management, have been considered. Proved that fiscal policy is an integral financial policy in the field of taxation, government spending and the state budget to promote employment and curb inflation. The main tools of monetary policy are the open market operations and the discount rate management. The policy of debt management is considering steps for preparation, issuance, placement of state debt, guarantees, maintenance and debt repayment.

Key words: *financial system, financial system entities, public financial policy, fiscal policy, public debt management.*

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

УДК 330.113.6

Божко М.В.

аспірант кафедри економіки підприємства та менеджменту
ХНЕУ ім. С. Кузнеця

АЛЬФРЕД МАРШАЛЛ І ЗАКОН СПАДНОЇ ВІДДАЧІ ДОДАТКОВИХ ВИТРАТ

Анотація. В статті розглядаються проблеми теорії та практики дії закону спадної віддачі. Здійснюється стислий огляд історії формування даного закону та його визначення. Підкреслюється особлива роль, яку приділяв А. Маршалл аналізу дії закону спадної віддачі. Наводиться визначення закону спадної віддачі в редакції А. Маршалла та його висновок по можливості переходу спадної віддачі в закон постійної віддачі. А. Маршалл не виключається можливість також варіанту, коли на фоні недостатньої обробки земельної ділянки внаслідок обмеженої кількості праці і капіталу їх додаткові вкладення можуть давати зростаючу віддачу.

Ключові слова: витрати, спадна віддача, постійна віддача, закон, закономірність, ефективність.

Постановка проблеми. Серед провідних орієнтирів стратегії розвитку сільського господарства України є послідовна орієнтація на підвищення інтенсивності виробництва як продукції рослинництва, так і тваринництва. Практична реалізація цього принципу передбачає суттєве збільшення витрат в розрахунку на одиницю об'єкта прикладання праці. У зв'язку з цим слід зазначити, що з часів появи у 1766 році праці Тюрго «Роздуми про створення і розподіл багатства» в економічній науці почала стверджуватися думка, що додаткові витрати можуть включати механізм зниження їх окупності, тобто появи тенденції, яка згодом набула статусу закону.

В аналізі механізму збою дії важливе місце належить Альфреду Маршаллу. А в зв'язку з тим, що його внесок у розбудову теорії спадної ефективності додаткових витрат не завжди отримував оцінку, якої він заслуговує навіть у провідних виданнях з історії економічної теорії, виникає потреба більш повно з'ясувати, в чому він полягає, а також в якій мірі сформульовані ним положення зберігають актуальність до теперішнього часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальне визнання отримало положення, що Альфред Маршалл в історію економічної науки увійшов як видатний англійський економіст. Серед його найважливіших теоретичних здобутків, зокрема вказується на нове трактування предмета економічної

науки та розвиток методології економічних досліджень [1, с. 478]. Саме ним було запропоновано замінити вузький термін «політична економія» на більш широкий – «економікс». Головна праця А. Маршалла «Принципи економікс» вперше була видана в 1890 р. Вона затвердила його положення як визнанного лідера економічної науки кінця ХІХ – початку ХХ століття. Ще при житті автора останнє восьме видання було здійснено в 1920 році. Існують найвищі оцінки цієї праці, в тому числі окремих підходів до вирішення завдань, які ставив перед собою автор. Так, вказується на те, що А. Маршаллу вдалося створити дійсно синтетичну працю. У його книзі можна знайти посилення на праці економістів різноманітних поглядів, прихильників різних теоретичних напрямків від класичної школи і раннього маржиналізму до історичної школи. Причому Маршалл, як правило, не критикує, а спирається на них, знаходить в їх концепціях те, що допомагає створити цілісну картину економічного світу [2, с. 275-276]. Виходячи з викладеного вище, Н.В. Статівка зробила висновок, який дуже вдало характеризує здатність творчого доробку А. Маршалла: його можна назвати узагальнюючим економістом ХІХ століття [Там же, с. 279].

Тож логічно виглядає та обставина, що відомий американський економіст У. Баумоль, визначаючи внесок ХХ століття у розвиток економічної науки в якості бази для порівняння прийняв здобутки А. Маршала

[3]. Логічним в такому випадку буде звернення до тієї складової наукової спадщини А. Маршала, яка пов'язана з законом спадної віддачі додаткових витрат. Обґрунтованість такого кроку обумовлюється ще і тим, що і в цьому відношенні А.Маршал не тільки здійснював узагальнення, а і робив вагомі внески в подальшому обґрунтуванні механізмів дії цього закону. Правда можна зазначити і таке. Навіть у фундаментальних підручниках з економічної теорії не завжди відзначається той значний внесок, який зробив А. Маршал у розвиток теорії спадної віддачі додаткових витрат. У певній мірі це можна віднести до підручника відомого історика економічної думки С.М. Злупка, в якому міститься така констатація: «Сприйняття капіталу дало Маршалові змогу відмовитися від рикардовської динаміки капіталу, заснованої на неухильному падінні граничної продуктивності капіталу. Коли високо обдарована людина очолює підприємство, вона швидко множить його капітал [4, с. 451]. При всій важливості даної констатації вона далеко не в повній мірі розкриває зроблене А. Маршалом, а тому виникає потреба більш широко опрацювати той матеріал, який міститься в першому тому «Принципів економічної науки».

Формулювання цілей статті. Реалізація цього завдання і складає мету даної публікації з висвітленням окремих сторін історії виникнення закону спадної віддачі додаткових витрат.

Виклад основного матеріалу. Щодо безпосередньої позиції А.Маршала щодо закону спадної віддачі, то характеристику її вважаємо за доцільне почати з того, що він констатує пріоритет Тюрго у формулюванні цього закону. Він зокрема констатує: «Закон спадної віддачі неминуче повинен був займати уми мислячих людей у всіх густонаселених країнах. Вперше його чітко сформулював Тюрго, а його головні області застосування були розвинуті Рікардо [5, с. 245]. Таке твердження важливе з огляду на те, що воно ще раз підтверджує націленість А. Маршала на узагальнення досягнень інших науковців. Крім того, воно знімає певну неоднозначність у трактуванні ролі Тюрго у формулюванні цього закону, яка має місце в підручниках з історії економічних учень

(теорій). Так, В.Д. Базилевич вважає, що А. Тюрго здійснив першу в історії економічної думки спробу сформулювати закон спадної родючості ґрунтів, згідно з яким кожне додаткове вкладення капіталу (праці) у землю пов'язане із зменшенням віддачі [1, с. 171]. А в завершеному вигляді з вказівкою на виявлення певної тенденції формулювання закону пов'язується з ім'ям Т. Мальтуса, який стверджував, що зниження окупності додаткових витрат не в змозі компенсувати технічний прогрес та зміни технології, які здійснюються в сільському господарстві занадто повільно. А потім робиться висновок: «Виявлена Т. Мальтусом тенденція отримала назву закону «спадної родючості ґрунтів», який став прообразом фундаментального економічного закону спадної граничної продуктивності [1, с.222].

До надання пріоритету Тюрго формулюванні розглядуваного закону в завершеному виді також схиляється В.О. Сивоконь, стверджуючи, що слід особливо підкреслити: Тюрго фактично сформулював принципи спадної віддачі від капіталу. За неодноразових витрат рівних кількостей капіталу на оброблення даної ділянки землі, спочатку ми будемо отримувати все більшу кількість продукції, але потім цей приріст почне зменшуватися [2, с. 115].

С.М. Злупко не відмітивши спеціально ролі Тюрго у формулюванні закону спадної дохідності у розділі навчального посібника, присвяченого цьому вченому, в іншому місці стверджував, що саме Тюрго у 1767 р. зрозуміло виразив принципи спадної дохідності, за ким Рікардо мав нагоду дуже рано ознайомися. Вест і Мальтус у 1815 р. незалежно використали цей принцип як базу теорії ренти [4, с. 235].

Таким чином, Мальтус як і Вест, висловлювали свої міркування відносно змісту закону спадної дохідності додаткових витрат пізніше від Тюрго, що і дає підстави стверджувати, в тому числі А. Маршалу, про його пріоритет у його формулюванні.

Відносно позиції самого А. Маршала в цьому питанні, то вона чітко визначена у першому параграфі третьої глави, який починається такою констатацією: закон або формулу тенденції спадної віддачі можна сформулювати таким чином і далі дається

розгорнута характеристика закону. У даному випадку крім суто змістовних моментів, пов'язаних з визначенням закону, увагу привертає та обставина, що А. Маршал вважає можливим ототожнювати закон і тенденцію в понятійному плані. У теперішній час відносно тенденції таке твердження відсутнє, в крайньому разі якщо виходити з трактовки даного поняття в словниках.

Так, в сучасному економічному словнику визначено два підходи до визначення змісту цього поняття: 1) виявлені в результаті економічного аналізу спостерігаємі стабільні співвідношення, якості притаманні економічній системі; 2) спрямованість економічних процесів, яка склалася під впливом сукупності чинників [6, с.341]. Але якщо тенденції

притаманний стійкий характер, то можна вважати, що вона виступає формою прояву закону з врахуванням того, що в сфері економіки закони на відміну від ряду законів природи виступають як закони-тенденції.

Щодо безпосереднього трактування змісту закону спадної віддачі, то воно знайшло в А.Маршала такий вираз: «Кожне збільшення капіталу і праці, які вкладаються в обробку землі, породжує в цілому пропорційно менше збільшення кількості продукту, що при цьому отримується, якщо тільки вказане збільшення не співпало в часі з удосконаленням агротехніки» [5, с. 220].

В таблиці 1. Наведено визначення закону спадної віддачі яке було дано також А Тюрго та К. Макконнелл і С. Брю.

Таблиця 1

Трактування закону спадної віддачі авторами

Автор	Трактування
А. Тюрго	За неодноразових витрат рівних кількостей капіталу на оброблення даної ділянки землі, спочатку ми будемо отримувати все більшу кількість продукції, але потім цей приріст почне зменшуватися
А. Маршалл	Кожне збільшення капіталу і праці, які вкладаються в обробку землі, породжує в цілому пропорційно менше збільшення кількості продукту, що при цьому отримується, якщо тільки вказане збільшення не співпало в часі з удосконаленням агротехніки
К. Макконнелл і С. Брю	Послідовне додавання перемінного фактора (наприклад, праці) до постійного ресурсу (наприклад, капіталу або землі) призводить до того, що граничний продукт починаючи з певного моменту зменшується

А. Маршалл вважає, що землероб повинен розраховувати, яка площа оброблюваної землі забезпечить йому найбільшу віддачу [5, с. 221]. Далі він показує, що зростаюча віддача може частково відбуватися із удосконаленням форм організації виробництва, а також внаслідок того, що коли земля дуже слабо обробляється, фермерським посівам можуть сильно зашкодити бур'яни. Ці міркування спонукали А Маршала розглянути в останній главі першої книги можливість прояву закону зростаючої віддачі, який він формулює таким чином: зростання обсягу затрат праці і капіталу зазвичай веде до удосконалення організації виробництва, що підвищує ефективність використання праці і капіталу. Причому таке твердження супроводжується таким розміркуванням: в той

час, як роль, яку відіграє у виробництві природа, виявляє тенденцію до зменшення віддачі, роль, яку відіграє в ньому людина виявляє тенденцію до зростання віддачі.

Заключний висновок, до якого приходять А. Маршал полягає в тому, що дія законів зростаючої і спадної віддачі може врівноважуватися, що веде до виникнення закону постійної віддачі, внаслідок чого збільшення обсягу витрат праці, а також інших витрат веде до пропорційного збільшення обсягів виробництва продукції [5, с. 405]. Одночасно він констатує, що у виробництві пшениці і шерсті друга тенденція майже безмежно переважає у старій країні, а у виробництві муки можливий прояв першої тенденції, особливо в тому випадку, коли підприємства, які їх виробляють, не досягли

великих масштабів виробництва і збільшення масштабів виробництва і покращення на цій основі організації виробництва може дати значний ефект. Таким чином, закони зростаючої і постійної віддачі, як їх розглядає в цій главі А. Маршалл, не пов'язані безпосередньо з додатковими вкладеннями на одиницю земельної площі.

Повертаючись до розгляду А. Маршаллом тих варіантів, коли додаткові витрати пов'язуються із землею, вважаємо за доцільне звернути увагу на ту роль, яку він надає ініціативі та розуму фермерів як чинникам підвищення ефективності витрат. У зв'язку з цим він констатує, що навіть у такій передовій за розвитком землеробства країні, якою є Англія, є багато земель, обробка яких незадовільна. І якщо вміло прикласти до них подвоєний обсяг того капіталу і праці, які прикладаються тепер, з них можна було б отримати продукт, величина якого більш ніж удвічі перевищує теперішній. І далі він робить висновок, який в повній мірі зберігає свою актуальність до теперішнього часу: «Дуже можливо, що праві ті, хто вважає, що якби всі англійські фермери були в такій же мірі здібні, розумні і енергійні, як кращі з них, вони могли б з вигодою застосувати вдвоє більше праці і капіталу, ніж тепер [5, с. 222]. Дане положення є ще одним, додатковим свідченням того, що А. Маршалл, підкреслюючи незворотність дії закону спадної віддачі при збільшенні витрат на одній і тій же земельній ділянці, разом з тим стверджував: така ситуація є типовою у випадку, коли не використовуються наявні можливості більш раціонального використання ресурсів. Важливо також підкреслити, що в іншому місці третьої глави першого тома своєї праці він знову підкрес-

лює, що застосування додаткового капіталу і праці до землі буде давати пропорційно менший приріст продукції, якщо одночасно не зросте майстерність землероба [5, с. 223].

При аналізі ефективності додаткових витрат А. Маршалл використовує запропоноване Джеймсом Міллем термін – дозу витрат праці і капіталу [5, с. 223]. У іншому місці праці він показує як розраховується величина цих дох, підкреслюючи, що у їх розмір не включається вартість самого капіталу. Дане положення він ілюструє таким прикладом: «... коли кажуть, що фермер веде господарство з капіталом 10 ф. ст. на акр, сюди входить все, що є в його розпорядженні на фермі, однак сукупний обсяг доз праці і капіталу, які використовуються на фермі, скажімо, на протязі року, включає не всю вартість основного капіталу, такого як машини і коні, а лише вартість його використання [5, с. 245]. Таким чином, А. Маршалл орієнтується на використання поточних витрат при визначенні їх величини в розрахунку на одиницю земельної площі, що має велике значення.

Висновки. Вивкладене дає підстави для декількох висновків. По-перше, у А. Маршала не викликало сумнівів наявність розглядуваного закону. По-друге, він, як і попередники, пов'язував його дію з сільським господарством, а ще точніше – з землеробством. По-третє, ним не виключалася можливість того, що удосконалення агротехніки може нейтралізувати дію закону. Більше того, ним не виключається можливість такого варіанту, коли на фоні недостатньої обробки земельної ділянки внаслідок обмеженої кількості праці і капіталу їх додаткові вкладення можуть давати зростаючу віддачу.

Список літератури.

1. Історія економічних учень: підручник. Ч. 1 / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 582 с.
2. Історія економічних теорій: підручнику / О.Ю. Амосов, В.О. Сивоконь, В.Л. Мінешко та ін: за заг. ред. О.Ю. Амосова, В.О. Сивоконя. – Х.: Вид. ХАРПУ НАДУ. - «Магістр»- 2010. - 448 с.
3. Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию / У.Баумоль // Вопросы экономики. – 2001. - № 2. - С. 48-56.
4. Злупко С.М. Історія економічної теорії: підручник. – К.: Знання, 2005. – 719 с.
5. Маршалл А. Принципи економічної науки. Т.1. / Маршалл А. - М.: Прогресс. – 415 с.
6. Райзберг Б.А.. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 479 с.

Bozhko M. V. Alfred Marshall and the law of diminishing returns of additional costs.

Summary.

It is emphasized that the laws effect in the economy are treated as, firstly, revealed observed stable proportions in the result of economic analysis, qualities inherent in the economic system, secondly, orientation of the economic processes which developed under the influence of set of factors. If the trend has sustainable nature, we can assume that it is a form of manifestation of the law given the fact that in the sphere of economy laws serve as laws-tendencies in contrast to a number of the laws of nature.

The conclusion made by A. Marshall has a great importance. This conclusion is that the laws effects of increasing and diminishing returns can be balanced and it leads to the emergence of the law of constant returns. The result is the increase of labor costs and other costs leading to a proportional increase in production volumes. At the same time he says that, the second trend almost infinitely prevails in the old country in the production of wheat and wool, and manifestation of the first trend may be in the production of flour, particularly in the case where the enterprises that produce it, have not reached large-scale production and increasing of production scale and improvements on the basis of the production organization can have a significant impact. Thus, the laws of increasing and constant returns, as A. Marshall considers, do not directly relate to additional investments per unit of land area.

Conclusions. A. Marshall has no doubt regarding the existence of this law. He connected its effect with agricultural industry and more precisely with farming. He didn't exclude the possibility that development of agricultural technology may neutralize the law effect.

Key words: costs, diminishing returns, constant returns, law, regularity, efficiency

УДК 332.155/338.3

Грек А. В.

аспірантка кафедри економіки праці та розвитку сільських територій
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕСУРСНО-ТЕХНІЧНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. В статті вивчено та проаналізовано динаміку парку машин для тваринництва у сільськогосподарських підприємствах, виробництво окремих видів сільськогосподарської техніки в Україні та рівень технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм господарювання. Обґрунтовано теоретичні положення стосовно покращення технічного оснащення сільськогосподарських підприємств аграрного сектору України. Доведено, що з метою покращення ситуації доцільно створити машинно-технічні об'єднання з оптимально укомплектованим складом виробничих засобів, що дадуть змогу раціонально використовувати ресурси підприємства, а також забезпечать ефективне виробництво в цілому.

Ключові слова: ресурсно-технічний потенціал, матеріально-технічна база, машинно-тракторний парк, забезпеченість, аграрне виробництво, сільськогосподарські підприємства

Постановка проблеми. Однією з найкритичніших проблем вітчизняного агропромислового комплексу є технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. Сучасний стан машинно-тракторних парків підприємств не задовольняє технологічні потреби сільськогосподарського виробництва, що негативно впливає на продовольчу безпеку країни. Темпи вибуття сільськогосподарської техніки зі складу машинно-тракторних парків випереджають темпи їх оновлення. Машини та обладнання є головним виробничим елементом матеріально-технічної бази сільського господарства. На сучасному етапі розвитку суспільства неможливо досягнути успіху в сільському господарстві баз розвинутої технічної бази, спроможній забезпечити відповідний технологічний рівень аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість вивчення даної проблеми підтверджується великою кількістю наукових розробок теоретико-методичного характеру. Зокрема, в розробку даної проблеми значний внесок зробили провідні економісти-аграрники: Я.К. Білоусько, М.Г. Вергун, П.А. Денисенко, О.Ю. Єрмаков, В.В. Іванишин, В.В. Марченко, Г.М. Підлісецький, В.О. Питулько, П.Т. Саблук, В.П. Ситник, В.С. Шебанін, В.П. Яковенко та інші. Однак недостатньо опрацьованими залишаються проблеми забезпеченості сільськогосподарських підприємств ресурсно-технічним по-

тенціалом. Все це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є узагальнення досвіду вітчизняних науковців у вирішенні питань, пов'язаних із забезпеченням сільськогосподарських підприємств ресурсно-технічним потенціалом та обґрунтуванням практичних рекомендацій щодо поліпшення їх технічного оснащення.

Виклад основного матеріалу. В процесі реформування аграрного сектора економіки України та створення нових організаційно-правових форм господарювання відбулося погіршення стану розвитку сільськогосподарських підприємств, особливо забезпечення ресурсно-технічним потенціалом. За останні роки парк обприскувачів зменшився у 3,2 рази, а штангових обприскувачів – у 2,7 рази, тому і обробки виконуються не в агротехнічні строки, що призводить до істотних втрат врожаю. Натомість витрати на пестициди до 30 разів вищі за експлуатаційні витрати на їхнє внесення, а відтак доцільно, щоб вони вносились в оптимальні строки.

Варто відзначити, що основними проблемами механізації захисту рослин є [1]: відсутність на ринку самохідних обприскувачів вітчизняного виробництва, які мали б доступну для сільгоспвиробника ціну; недо-

статня обізнаність сільгоспвиробників з новими високоефективними методами обприскування. Зокрема, далеко не всі знають про ефективність інжекторних розпилювачів, обприскувачів з примусовим осадженням крапель, систем автоматичної настройки на оптимальні режими роботи і контролю за їх виконанням.

Слід відмітити, що некрраще становище із забезпеченням господарств валковими жниварками для роздільного комбайнування та засобами для збирання соломи. Нестача зернозбиральної техніки призводить до великих втрат урожаю (10-15%) та особливо – якості зерна, що оцінюються втратами до 100 млн грн щороку. Несвоєчасне збирання хлібів призводить до розповсюдження

бур'янів, хвороб та шкідників рослин, втрат продуктивної вологи, погіршення якості обробітку ґрунту, підвищення витрат енергії на обмолот зерна і обробіток ґрунту та прискоренню фізичного спрацювання зернозбиральних комбайнів, ґрунтообробних машин і тракторів.

Відсутність економічної зацікавленості товаровиробників у розвитку тваринництва, соціальні та інші фактори призвели до різкого скорочення поголів'я тваринництва, а відповідно і до занепаду в кормовиробництві – визначальному факторі продуктивності тварин. Динаміка парку машин для тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Васильківського району Київської області наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка парку машин для тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Васильківського району Київської області

(на початок року)

Вид техніки	Роки					2014 р. у % до 2010 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	
Сінокосарки тракторні (без косарок-подрібнювачів)	32	31	29	26	28	87,5
Косарки-подрібнювачі (КПІ-2,4; УФ-1,8)	20	21	22	16	14	70,0
Косарки-плющилки, всього	12	10	7	10	14	116,7
Прес-пакувальники, включаючи прес-підбирачі	17	16	18	18	16	94,1
Жатки валкові, всього	41	40	31	23	27	65,9
Кормозбиральні комбайни (включаючи силосозбиральні)	22	21	18	12	12	54,5
у т.ч. самохідні	8	8	5	3	4	50,0
Доїльні установки та апарати	25	23	14	11	13	52,0
Очищувачі-охолоджувачі молока	12	12	8	6	5	41,7
Молочні сепаратори	1	1	1	1	1	100,0
Інкубатори	20	18	24	20	20	100,0
Машини і механізми для приготування кормів	15	15	13	14	15	100,0
Роздавачі кормів:						
для великої рогатої худоби	19	18	17	18	17	89,5
для свиней	7	6	5	5	5	71,4

Розраховано автором за даними звітності сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області за 2010-2014 рр. [6].

*Сільськогосподарські підприємства, що ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі.

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що за аналізований період дослідження кількість сінокосарок тракторних (без косарок-подрібнювачів) зменшилася на 12,5%, косарок-подрібнювачів (КПИ-2,4; УФ-1,8) – на 30%, прес-пакувальників – на 5,9%, жаток валкових – на 34,1%, кормозбиральних комбайнів (включаючи силосозбиральні) – на 45,5%, доїльних установок та апаратів – на 48%, очищувачів-охолоджувачів молока – на 58,3%, роздавачів кормів для великої рогатої худоби та свиней відповідно – на 10,5% і на 28,6%.

Отже, такий стан матеріально-технічної бази не відповідає потребам галузі і не дає можливості вчасно заготовляти достатню кількість високоякісних кормів, впроваджувати нові наукоємні технології заготівлі кормів. Тому задачею галузі є підтримання в роботоздатному стані наявної техніки та оновлення технологічних комплексів новими, більш ефективними кормозбиральними машинами.

Техніка в роботоздатному стані повинна підтримуватися за рахунок відновлювальних ремонтів і модернізації наявних кормозбиральних комбайнів та інших технічних засобів, а також поновлення парку машин новою технікою, виробництво якої освоєно підприємствами Київської області та України. Для цього, поліпшуючи якість та розширюючи можливості технічних засобів, мають бути здійснені заходи заохочення сільгоспвиробників у придбанні вітчизняної кормозбиральної техніки. На цьому самому етапі повинні бути створені та підготовлені до серійного виробництва технічні засоби нового покоління [3].

З метою зниження витрат матеріально-технічних та енергетичних ресурсів на виробництво продукції тваринництва повинні постійно здійснюватися заходи щодо впровадження прогресивних технологій створення та використання пасовищ та сіножатей. Особлива увага має бути приділена підвищенню якості кормів та зменшенню їхніх витрат при заготівлі, зберіганні та використанні. Це досягатиметься за рахунок розроблення та впровадження технологій заготівлі силосу із збільшеним вмістом зернової

складової, силосу з кукурудзи пізньої фази стиглості, зерносінажу, різаного сіна з досушуванням активним вентилуванням, зберігання кормів, запакованих у плівку. Для цього слід впроваджувати у сільськогосподарське виробництво широкозахватні ротаційні косарки-плющилки, косарки-кондиціонери динамічної дії, широкозахватні ротаційні граблі-ворушилки, пакувальники рулонів та паків у поліетиленову плівку, комбіновані прес-підбирачі-пакувальники, навантажувачі рулонів та паків, спеціалізовані транспортні засоби для перевезення пакованих кормів, підбирачі-навантажувачі різаного сіна, кормозбиральні комбайни з розширеними функціональними можливостями, засоби захисту кормів від гризунів, технічні засоби для поліпшення лук і пасовищ.

Виробництвом техніки займаються в основному підприємства Мінпромполітики, а функції маркетингу і постачання, ремонту та технічного і виробничого обслуговування віднесені до структурних формувань Міністерства аграрної політики, підприємств іншого підпорядкування або приватних структур. Така ситуація гальмує хід технічного переоснащення аграрного виробництва.

Через фінансову неспроможність сільськогосподарських товаровиробників купувати нову техніку заводи-виробники, втративши ринки збуту не розширюють виробництво (табл. 2), не модернізують виробничі потужності. Вони завантажені на 10-20%, знос технологічного обладнання досягає 70-80%, а його середній вік – 30-35 років. Відставання вітчизняного сільськогосподарського машинобудування від зарубіжних аналогів енергетичних засобів, збиральних машин, комбінованих агрегатів сягає майже двох поколінь.

Аналізуючи дані табл. 2, варто зауважити, що у 2014 р. виробництво сільськогосподарської техніки в Україні зменшується, зокрема, трактори для сільського та лісового господарства на 3,6%, розпушувачі та культиватори – на 14,2, сівалки – на 16,6, зернозбиральні комбайни – на 44,1, машини для приготування кормів для тварин – на 3,2% порівняно з 2013 р.

Таблиця 2

Виробництво окремих видів сільськогосподарської техніки в Україні

(шт.)

Види техніки	Рік						2014 р. у % до	
	2005	2006	2011	2012	2013	2014	2005р.	2013р.
Трактори для сільського та лісового господарства, шт.	5543	5189	6847	5280	4273	4121	74	96,4
Борони дискові, шт.	4520	4825	7421	1645	1975	2044	45	103,5
Борони (крім дискових), шт.	20400	5500	11054	7500	7769	7881	39	101,4
Розпушувачі та культиватори, шт.	8000	6400	7396	4652	4358	3739	47	85,8
Сівалки, шт.	11300	3800	4939	2721	3589	2995	27	83,4
Косарки (у тому числі тракторні навісні різальні механізми), шт.	3800	1800	2264	2803	2724	2945	78	108,1
Комбайни зернозбиральні, шт.	308	97	399	59	68	38	12	55,9
Машини для приготування кормів для тварин, тис. шт.	107	187	161	123	102	99	92	96,8

Розраховано автором за даними звітності Державної служби статистики України.

Проте спостерігається ріст виробництва борін дискових та косарок (у тому числі тракторні навісні різальні механізми) (збільшення відповідно на 3,5% і на 8,1%). Це є позитивною тенденцією у розвитку галузі рослинництва.

Застаріле технічне і технологічне обладнання машинобудівних заводів і проектно-конструкторських організацій помічається й на якості, надійності, продуктивності і економічності машин вітчизняного машинобудування, внаслідок чого вони за цими показниками не конкурентоспроможні не лише на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку техніки. Виникла реальна загроза втрати вітчизняним сільськогосподарським машинобудуванням свого ринку технічних засобів, який досить інтенсивно заповнюється більш досконалими машинами зарубіжних фірм і, особливо, вживаними, які значно дешевші нових. Придбання сільськогосподарськими товаровиробниками вживаної техніки щорічно зростає, оскільки пропонується зарубіжними фірмами переважно на умовах товарного кредиту.

Використовуючи світовий досвід, новітні досягнення науковців і практиків, міжнародний розподіл праці, проводячи цілеспрямовану технічну політику й об'єднуючи фінансові зусилля, вони досягли значних успіхів у виробництві високопродуктивної та якісної техніки. Нинішній етап розвитку сільськогосподарського машинобудування характеризується все більш зростаючими концентрацією, спеціалізацією та інтеграцією виробництва.

Кризова ситуація в АПК України зумовила руйнування ресурсно-технічного потенціалу у сільськогосподарських підприємствах, який зазнав істотного скорочення. Низький рівень ефективності використання земельних ресурсів, який має місце на сучасному етапі господарювання, зумовлений недотриманням технологій, незадовільним технічним оснащенням аграрних виробників. Оскільки одним із найважливіших завдань забезпечення продовольчої безпеки України є збільшення врожайності сільськогосподарських культур, цього можна досягти інтенсифікацією аграрного виробництва на інноваційній основі. Останнє передбачає засто-

сування науково обґрунтованих систем підвищення родючості ґрунтів через застосування засобів хімізації, насамперед мінеральних добрив, здійснення хімічної меліорації, використання сучасних високопродуктивних сільськогосподарських машин і механізмів. За нестачі власної сільськогосподарської техніки агровиробники повинні вишукувати різні шляхи її залученні в сільськогосподарське виробництво, тобто через машинно-технологічні станції, на засадах лізингу, створенням обслуговуючих кооперативів тощо [7].

Забезпеченість сільськогосподарських підприємств технікою і високопродуктивне використання її мають особливе значення. Адже кількість і якість аграрної продукції залежать від дотримання визначених строків виконання окремих виробничих процесів і робіт.

Успішне функціонування будь-якого аграрного підприємства вимагає наявності належної матеріально-технічної бази та ефективного використання всіх її складових. Потреба сільськогосподарського виробництва у машинах і обладнанні нині задоволена менше, ніж наполовину, вони застарілі й фізично та морально зношені [8]. На сьогодні придбання необхідних машин та механізмів для кожного господарства стає практично нерозв'язаною задачею: по-перше, якщо, наприклад, фермерське господарство невелике за площею, то навіть придбаний повний парк техніки не окупить всіх затрат на його купівлю та утримання; по-друге, для придбання техніки необхідні одночасно великі кошти, яких, як правило, у багатьох сільськогосподарських підприємств немає; по-третє, навіть якщо взяти потрібні кошти в кредит, розрахуватися за нього буде дуже важко.

Таким чином, постає надзвичайно важка і нагальна проблема в забезпеченні сільськогосподарських підприємств необхідною кількістю потрібної техніки. Питання, пов'язані із технічним забезпеченням сільськогосподарства, знаходяться в центрі уваги значної частини науковців, однак дуже багато моментів цієї задачі ще не розв'язано.

Процес становлення основ ринкової економіки в Україні відбувався в умовах знач-

ної кризи та падіння рівня виробництва всіх товарів, що дало поштовх до значних структурних перетворень у економіці. Ці процеси є наслідком дії як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Вихід з такого становища можливий лише за рахунок підвищення ефективності виробництва на основі формування системи незалежних товаровиробників як у народному господарстві в цілому, так і в сільському господарстві зокрема [9].

Одним із основних чинників подальшого розвитку цієї галузі є рівень її ресурсозабезпечення. Нинішня матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств є надмірно спрацьованою й продовжує високими темпами деградувати, як і соціальна інфраструктура села. Сучасні тенденції динаміки ресурсозабезпеченості сільськогосподарських підприємств країни, які в недалекому минулому були основними виробниками сільськогосподарської продукції, мають свої особливості. Скорочення ними площ використовуваних сільськогосподарських угідь і обсягів матеріально-технічних ресурсів відбувається значно швидшими темпами, ніж у галузі в цілому. Разом з тим зменшується і чисельність зайнятих у них працівників. Зумовлено це, головним чином, розширенням виробничої бази особистих селянських господарств значною мірою за рахунок сільськогосподарських підприємств. Це призводить до того, що технічна оснащеність і капіталоозброєність галузі мають стабільну тенденцію до зниження.

Проблема оновлення матеріально-технічної бази сільського господарства в умовах пореформеного розвитку є однією з пріоритетних у сучасних галузевих наукових і прикладних дослідженнях [4]. У наукових працях та офіційних публікаціях розробляються методологічні підходи і практичні рекомендації щодо створення дієвих механізмів забезпечення сільських товаровиробників технічними засобами, організації відповідної ринкової інфраструктури, створення системи технічного обслуговування тощо. Проте відсутність кардинальних змін у покращенні матеріально-технічного забезпечення галузі протягом тривалого періоду вимагає продовження наукових розробок у цьому напрямку на основі вивчення та уза-

гальнення передового іноземного і вітчизняного досвіду, сучасних тенденцій розвитку світового аграрного виробництва.

Техніка є одним з найважливіших елементів продуктивних сил суспільства, але важливо мати не лише кількісний стан технічних засобів, а й необхідну потужність силових машин та відповідний набір робочих причіпних, навісних машин і знарядь. Проте тривала економічна криза позначилася і на технічному стані сільськогосподарського виробництва продукції. Відбувається зни-

ження рівня технічного забезпечення, фізичне та моральне старіння наявного машинно-тракторного парку аграрних підприємств. Технічне забезпечення сільського господарства досягло нині критичної межі. Понад 90% наявних технічних засобів через їх зношеність потребують негайної заміни. Аналіз рівня технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області різних організаційно-правових форм господарювання свідчить, що він знижується (табл. 3).

Таблиця 3

Забезпеченість сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області різних організаційно-правових форм господарювання основними видами техніки у 2014 р.

(на кінець року)

Види техніки	Сільськогосподарські підприємства, всього		З них фермерські господарства	
	од.	у % до 2010	од.	у % до 2010
Трактори всіх марок у т.ч.:	467	101,5	117	104,2
наявність тракторів усіх марок (без тракторів на яких, змонтовані машини)	422	110,5	87	106,1
наявність тракторів, на яких змонтовані машини	45	57,7	30	99,2
Зернозбиральні комбайни	51	73,9	32	110,3
Кукурудзозбиральні комбайни	1	33,3	-	-
Кормозбиральні комбайни	12	54,5	4	100,0
Картоплезбиральні комбайни	4	100,0	-	-
Картоплесаджалки	8	66,7	-	-
Бурякозбиральні машини	19	79,2	2	66,7
Жатки валкові	27	65,9	8	133,3
Сівалки всіх видів	154	88,5	44	115,8
Сінокосарки тракторні	28	87,5	7	87,5
Розкидачі гною і добрив	70	129,6	10	83,3
Машини для захисту сільськогосподарських культур	73	182,5	11	122,2
Техніка для післяурожайних робіт	33	97,1	8	114,3

Дані табл. 3 свідчать, що сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм господарювання не в повній мірі забезпечені основними видами техніки. Встановлено, що в досліджуваному регіоні у 2014 р. спостерігається зменшення таких основних видів техніки, як тракторів, на яких змонтовані машини – на 42,3%, зернозбиральних комбайнів – на 26,1, кукурудзо-

збиральних комбайнів – на 66,7, кормозбиральних комбайнів – на 45,5, картоплесаджалок – на 33,3, бурякозбиральних машин – на 20,8, жаток валкових – на 34,1, сівалок всіх видів – на 11,5% порівняно з даними 2010 р. Щодо фермерських підприємств Васильківського району Київської області, то ситуація дещо краща. Так, забезпеченість тракторами всіх марок у 2014 р. збільшилася

на 4,2%, зернозбиральними комбайнами – на 10,3%, жатками валковими – на 33,3%, сівалками всіх видів – на 15,8%, машинами для захисту сільськогосподарських культур – на 22,2%, технікою для післяурожайних робіт – на 14,3%.

Варто відзначити, рівень забезпеченості зернозбиральними комбайнами залежить від низки факторів: розміру посівних площ відповідних культур, урожайності, тривалості обмеженого періоду збирання, одиничної продуктивності окремих модифікацій комбайнів, рівня міжгосподарського використання машин, розвитку відповідної галузі сільськогосподарського машинобудування у країні, державної підтримки сільського господарства та ін.

Зменшення парку зернозбиральних комбайнів в економічно розвинених країнах світу обумовлюється, головним чином, впровадженням у виробництво нових високопродуктивних машин, що мають високу одиничну потужність двигуна, нову технічну конструкцію (наприклад, більший діаметр молотильного барабану, кількість клавішів соломотрясу тощо) і, відповідно, більшу продуктивність (годинну, змінну і сезонну). Крім того, тут відбувається постійне зростання рівня концентрації сільськогосподарського виробництва внаслідок скорочення кількості ферм і збільшення середньої площі посівів зернових культур у них. Зростають також обсяги міжгосподарського використання зернозбиральних комбайнів за рахунок збільшення кількості пересувних загонів і машин у них.

Одним з основних показників якісного стану парку сільськогосподарських машин та обладнання є рівень їх оновлення, який показує питому вагу придбаних нових машин протягом календарного року у загальному парку. Темпи оновлення парку зернозбиральних комбайнів у сільськогосподарських підприємствах України за останні роки були дуже низькими. При цьому чітко простежується тенденція до оновлення суб'єктами господарювання машинно-тракторних парків переважно не новими, а таким, що були у використанні, збиральними машинами зі вторинного ринку. Крім того, певну частку комбайнів та інших машин сільські товаровиробники отримували за ро-

зділним балансом у процесі реорганізації організаційно-правових форм [5].

Рівень оснащення зернозбиральними комбайнами сільського господарства багатьох країн залежить від аграрної політики, що проводиться їх урядами. Високі витрати на виробництво сільськогосподарської продукції не можуть бути відшкодовані цінами на неї. Тому держава змушена надавати фінансову підтримку сільськогосподарським товаровиробникам, розмір якої дозволяє отримувати їм прибуток на нормативному рівні. Разом з амортизаційними відрахуваннями вона використовується на техніко-технологічне переоснащення аграрного виробництва. Основними формами державної підтримки є дотації до цін на продукцію, що реалізується, на гектар земель сільськогосподарського використання або на одну голову худоби, прямі субсидії на придбання техніки.

Одним із напрямів вирішення проблеми технічного забезпечення товаровиробників сільськогосподарської продукції, як переконливо доводить В.Л. Валентинов [2], є розвиток форм міжгалузевих відносин в АПК, зокрема вертикальна координація в межах агропромислових циклів, яка характеризується контрактними відносинами між товаровиробниками та несільськогосподарськими суб'єктами. У свою чергу суб'єкти несільськогосподарського бізнесу надають комплекс послуг товаровиробникам, пом'якшуючи при цьому нееквівалентність міжгалузевих відносин.

На нашу думку, основними формами послуг товаровиробникам повинні бути: підтримка ресурсного забезпечення через закупівлю матеріально-технічних ресурсів, які потім перепродуються товаровиробникам на кращих умовах; підтримка інвестування через здійснення інвестицій у відповідні сільськогосподарські підприємства; безпосереднє кредитування товаровиробників сільськогосподарської продукції, що забезпечує уникнення високих витрат; сприяння одержанню банківських кредитів через виконання функцій гарантування цих кредитів; надання консультаційних послуг.

Висновки. Результати досліджень вказують на те, що економічно потужним господарствам із великими обсягами робіт

комплектувати машинно-тракторний парк необхідно виходячи з власних можливостей, а економічно слабким господарствам із невеликими обсягами робіт – доцільно кооперувати кошти для закупівлі техніки й використовувати її на міжгосподарській основі. Це дасть змогу за менших капіталовкладень

сформувати раціональний парк машин та інтенсивніше його використовувати. У технічно-справному стані машини підтримуються за рахунок відновлювальних ремонтів. Проте можливості таких ремонтів щороку скорочуються, оскільки виходять з ладу базові компоненти конструкції машин.

Список літератури

1. Білоусько Я.К. Перспективи розвитку технічного забезпечення аграрного виробництва / Я.К. Білоусько, П.А. Денисенко, П.А. Питулько // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 22-26.
2. Валентинов В.Л. Вертикальна координація як фактор забезпечення еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК / В.Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 15-19.
3. Грицишин М.І. Концептуальні питання відтворення матеріально-технічної бази аграрного сектору економіки України / М.І. Грицишин, В.В. Адамчук // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 4. – С. 49-53.
4. Єрмаков О.Ю. Ресурсно-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств / О.Ю. Єрмаков, Н.І. Труш. – К.: ЦП «Компринт», 2012. – 173 с.
5. Концепція Державної цільової економічної програми впровадження в агропромисловому комплексі новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2016 року: [схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2009 р. № 1650-р] // Агрокомпас. – 2010. – № 2. – С. 9-10.
6. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Васильківського району Київської області за 2010-2014 рр. Форма № 50-сг (річна). Державна служба статистики України.
7. Підлісецький Г.М. Економічні проблеми технічного забезпечення сільського господарства / Г.М. Підлісецький, В.Л. Товстопят // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 81-87.
8. Сайко В. Актуальні проблеми землеробства: простих шляхів мінімізації обробітку ґрунту не буває / В. Сайко // Техніка для АПК. – 2008. – № 1. – С. 8-14.
9. Тихоненко О.В. Економічні аспекти використання іноземної зернозбиральної техніки в Україні / О.В. Тихоненко // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 61-65.

Grek A. V.

**Postgraduate student of the department of labor economics and development of agricultural technologies
Of the National University of Biological Resources and Natural Resources Management of Ukraine**

Summary.

One of the most critical problems of the national agricultural complex is technical support of agricultural goods producers. Current condition of machine and tractor fleets of the companies does not meet technological needs of agricultural production, which negatively affects food security of the country. Rate of functional loss of agricultural machinery from the machinery and tractor fleet is ahead of the rate of it renewal. Machinery and equipment is a key producing element of the material and technical base of agriculture. At the modern stage of development of society agricultural success cannot be reached without developed technical base, capable to provide the appropriate technological level of agricultural production.

In the process of reforming agricultural sector of Ukrainian economy and creating new business legal forms of management the condition of agricultural enterprises has worsen, especially providing of resource and technical potential. Lack of economic interest in goods producers in development of livestock, social and other factors led to a sharp reduction in the number of livestock, and hence to the decline in fodder production - the determining factor of animals productivity.

The article studied and analyzed the dynamics of machinery fleet for livestock in agricultural enterprises, production of certain types of agricultural machinery in Ukraine and level of technical support of agricultural enterprises of different legal forms. It justifies theoretical provisions concerning improving technical equipment of agricultural enterprises of the agricultural sector of Ukraine. It proved that in order to improve the situation, it is advisable to create machine-technical association with optimally stocked warehouse of production facilities that will allow rational use of enterprise resources as well as ensure efficient production in total.

The research results indicate that the economically powerful enterprises with large amount of work should complete their machinery and tractor fleet basing on their capabilities and economically weak enterprises with small volumes of work should cooperate funds to buy equipment and use it on inter-farm basis. This will allow with smaller investments create a rational machinery fleet and more intensively use it. Technical sound state of machines is provided using repairs. However, possibilities of such repairs are reduced every year because of breaking down of the basic components of construction of machines.

УДК 338.43:631.11

Нікітченко Т.О.
аспірантка кафедри менеджменту ім. Й.С.Завадського
Національного університету біоресурсів і природокористування

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Функціонування і розвиток сільськогосподарських підприємств відбувається під впливом динамічного зовнішнього середовища. В таких умовах необхідно вчасно реагувати і запроваджувати зміни, що сприятимуть стабільному стратегічному розвитку. Автором на основі понять «система» та «управління» дано власне визначення системи управління змінами, визначено її принципи та елементи.

Ключові слова: система, управління, зміни, стратегічний розвиток, система управління, сільськогосподарські підприємства.

Постановка проблеми. Кожне сільськогосподарське підприємство здійснює свою діяльність не ізольовано, а в постійному контакті із зовнішнім середовищем. Це середовище динамічне, в ньому змінюються пріоритети держави, оновлюються технології, асортимент продукції, потреби, інтереси і смаки споживачів, набирають сили і множаться конкуренти або, навпаки, економічно слабнуть і переорієнтовуються на інші ринки. Тому, вчасне впровадження системних змін є ефективним засобом у боротьбі за виживання та стабільність функціонування підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню управління змінами присвячені праці багатьох вчених. Так, серед зарубіжних науковців варто виділити Дж.Коттера, М. Мескона, Лафту Дж.К., Артур А. Томпсона. Вітчизняні науковці такі як Балабаниць А.О., Воронков Д.К., Гайдей О.О., Дейнека О.Г., Пріб К.А. також розглядають управління змінами як важливу складову в системі управління підприємством, яка спрямована на забезпечення його розвитку, досягнення стратегічних цілей та конкурентоспроможності. Проте, постійна зміна умов та чинників зовнішнього середовища, що впливають на сільськогосподарське підприємство створює необхідність розвитку існуючих теоретичних положень щодо ефективного управління підприємством загалом та управління змінами зокрема.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні елементів системи управління змінами та принципів їх ефективної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні сільськогосподарські підприємства функціонують в умовах високої нестабільної ситуації в економіці України. Щоб вижити підприємствам просто необхідно поліпшувати якість своєї продукції, удосконалювати виробничу та управлінську діяльність, вчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища. Тобто, системні зміни в роботі сільськогосподарського підприємства набувають все більшого значення. Зміни є необхідною умовою стратегічного розвитку підприємства, а тому постає необхідність удосконалювати управління підприємством з використанням концепції управління змінами.

Як відомо, система – це деяка цілісність, що складається із взаємозалежних частин, кожна з якої вносить свій вклад в характеристики цілого [1]. Тобто, для системи характерною є сукупність елементів, які пов'язані одне з одним спільною метою. Першим і основним елементом системи є *процес*, що перетворює потоки ресурсів. Другий елемент – *вхід*, який є потоком використовуваних ресурсів, те, що змінюється при проходженні процесу. Третій елемент – *вихід*. Це результат процесу перетворення входів, тобто потік створених або оброблених ресурсів. Четвертий елемент – *зворотній зв'язок*, що виконує ряд операцій по корегуванню елементів системи. П'ятим елементом системи є *обмеження*, які складаються із цілей системи та зв'язків.

Сільськогосподарське підприємство також постає як система: це досить складний суспільний організм, який складається з цілого ряду підсистем: виробничої, організа-

ційної, управлінської, економічної, юридичної, соціальної, інформаційної. Необхідною умовою їх ефективної взаємодії є спрямованість кожної з підсистем на дотримання обраного стратегічного напрямку розвитку підприємства для досягнення цілей стратегічного, оперативного та поточного характеру.

Управління змінами є невід'ємною частиною загальної стратегії підприємств, особливо у випадках настання кризових явищ. Сьогодні підприємства конкурують не лише у сфері виробництва продукції та послуг, але і на предмет здатності системи управління вчасно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі та забезпечити підприємству пристосування до нових умов діяльності. Сьогоднішні реалії зовнішнього середовища диктують сільськогосподарським підприємствам умови, в яких вони вже конкурують не тільки щодо якості товару і послуг, але і щодо можливостей підприємства вчасно спрогнозувати та реалізувати необхідні зміни. [2]. Тому, в стратегічному управлінні значна роль відводиться управлінню змінам.

Управління в узагальненому вигляді трактується як процес впливу суб'єкта управління на об'єкт, який змінює режим існування системи, в якій вони діють [3]. Цієї ж думки дотримується і інший автор, який розглядає поняття «управління» як цілеспрямований, систематичний вплив на персонал у процесі його діяльності [4]. Ми погоджуємося із Друкером П., який вважає, що управляти підприємством означає управляти на основі поставлених цілей [5]. Гайдей О.О. розглядає управління змінами як процес постійного коригування напрямку діяльності підприємства, модифікації поведінки її працівників в умовах змін [6]. Автор [7] зазначає, що управління організаційними змінами це – процес, який необхідний для організації, щоб визначити нові потреби ринку, обмеження навколишнього середовища, тип основної стратегії або оперативних ініціатив для максимізації результатів, спланувати, реалізувати й оцінити ініціативи відповідно до нових умов зовнішнього середовища, де функціонує організація. Управління змінами необхідно розглядати як цілеспрямований вплив на пристосування певної системи та її окремих суб'єктів до умов внутрішнього та

зовнішнього середовища, що змінюються [4]. Тобто, з вищезазначеного випливає, що управління змінами повинно мати цільову спрямованість і бути безперервними, тому що стратегічний розвиток підприємства передбачає постійні перетворення в залежності від умов, продиктованих зовнішнім середовищем. Крім цього, система управління змінами має базуватися на таких принципах:

- **системності.** Зміни повинні охоплювати підприємство як цілісну систему, яка має підсистеми, зв'язки між елементами підсистем та зв'язки із зовнішнім середовищем.

- **упередження.** Ефективним буде управління не лише при вчасному реагуванні на зміни, але і при заздалегідь передбаченим змінам.

- **комплексності.** Необхідно враховувати всі аспекти діяльності підприємства: технологічні, економічні соціальні, ідеологічні, психологічні, організаційні, політичні.

- **зворотного зв'язку.** Дає можливість впливати на процеси або об'єкти, що спочатку викликали зміни в процесі розвитку підприємства.

- **альтернативності.** Для підприємства немає чіткого набору правил, схем, механізмів як діяти при тих чи інших змінах зовнішнього чи внутрішнього середовища. У керівників підприємства завжди має бути вибір, які зміни необхідно провести для досягнення бажаного стану підприємства.

- **досяжності.** Зміни, що впроваджуються мають бути чіткими і зрозумілими для працівників та спрямовані на досягнення визначених цілей підприємства.

- **інформаційної забезпеченості.** Інформація є важливим ресурсом підприємства, який допомагає йому зробити правильні висновки і вчасно зреагувати на відповідну ситуацію.

- **синхронності.** Дії підсистем та елементів системи повинні співпадати в часовому вимірі.

Автор Мухін В.І.[8] зазначає, що «система управління – це сукупність двох взаємодіючих підсистем (керуючої та керованої – об'єкта управління), що створюють нову систему управління». Воронков Д.К. [2] під системою управління змінами на підприємстві розуміє «...цілісний комплекс ієрархічно впорядкованих і взаємопов'язаних прямими

і зворотними зв'язками компонентів, які здійснюють управління змінами на підприємстві та мають особливу єдність із зовнішнім середовищем».

Управління може здійснюватись лише в тому випадку, коли існує реально діюча система, яка вирішує завдання управління. Якщо ця система є органічною частиною організації, її діями здійснюється управління організацією й вона не вирішує завдань, які відрізняються від управлінських, тоді її можна розглядати як спеціалізовану систему або як систему управління [9].

Як зазначає Володькіна М.В. [10], система управління являє собою сукупність структурних елементів підприємства, зв'язків та відносин між ними, що забезпечує реалізацію встановлених цілей з урахуванням змін у зовнішньому середовищі. Змістовним елементом системи управління є апарат управління, який здійснює необхідні функції за допомогою відповідних засобів. Формальною характеристикою системи управління є її структура, за межами якої неможливе досягнення цілей системи.

В системі управління розрізняють наступні основні моменти: організацію управління; управлінський процес; інструменти управління; стиль управлінської роботи. Якщо розглядати систему управління змінами на підприємстві, то виділяють такі її структурні елементи [11]:

1. Суб'єкти управління змінами. До цього елемента можна віднести працівників керівної ланки підприємства – менеджерів різних рівнів, об'єднаних до робочих груп згідно з обраними сферами управління змінами.

2. Об'єкти управління змінами – конкретні сфери діяльності підприємств, що потребують певних змін, та на які спрямовані дії суб'єктів щодо впровадження цих змін. При визначенні об'єктів стратегічних змін доцільно розглянути просторову структуру управління змінами, що є сукупністю підсистем, виділених за змістовою ознакою.

3. Функції управління змінами, що відображають процес реалізації управлінської діяльності, щодо впровадження змін та виділення яких становить основу управління змінами на засадах самоорганізації.

4. Методи управління змінами, які можна охарактеризувати як потенційні способи

взаємовпливу суб'єктів управління змінами: економічні, технологічні, соціально-психологічні, адміністративні

Науковець Пріб К.А. [12] вирізняє дві основні взаємопов'язані складові в системі управління змінами: 1) управління господарською системою підприємства, що має на меті якомога швидшу й ефективнішу її адаптацію до нових умов діяльності; 2) управління персоналом, що передбачає виявлення та подолання опору змінам. Успіх у здійсненні перетворень можливий лише в умовах системного та комплексного підходу з одночасним врахуванням обох складових управління змінами. Ми погоджуємось із автором, яка стверджує, що ключовим елементом системи управління змінами є виявлення та подолання опору, що дозволяє не лише прискорити процес реалізації змін, а й оптимізувати витрату ресурсів на їх здійснення та підвищити результативність. Тому, на нашу думку, в системі управління змінами варто виділити ще одну складову – якість персоналу, оскільки запорукою успішного проведення змін в організації є працівники, а саме розуміння ними необхідності перетворень, сприйняття та швидкого впровадження змін.

Отже, на основі проведеного дослідження зробимо висновок, що *система управління змінами є процесом впливу керуючої підсистеми на керовану та взаємодії сукупності елементів, що формують нову якість підсистем підприємства для забезпечення досягнення поставлених цілей і переходу підприємства від одного стратегічного стану в інший*. На нашу думку, складовими елементами цієї системи є (рис.1):

керуюча підсистема, яка включає керівників підприємства та менеджерів середньої ланки. Від їхнього розуміння необхідності змін залежить ефективність їх впровадження;

керована підсистема – працівники та процеси в підсистемах підприємства;

процес управління, який включає планування, організація, мотивація, подолання опору, контроль, аналіз,

інструменти управління – інформація про стан зовнішнього та внутрішнього середовища, для виявлення резервів ефективного впровадження змін;

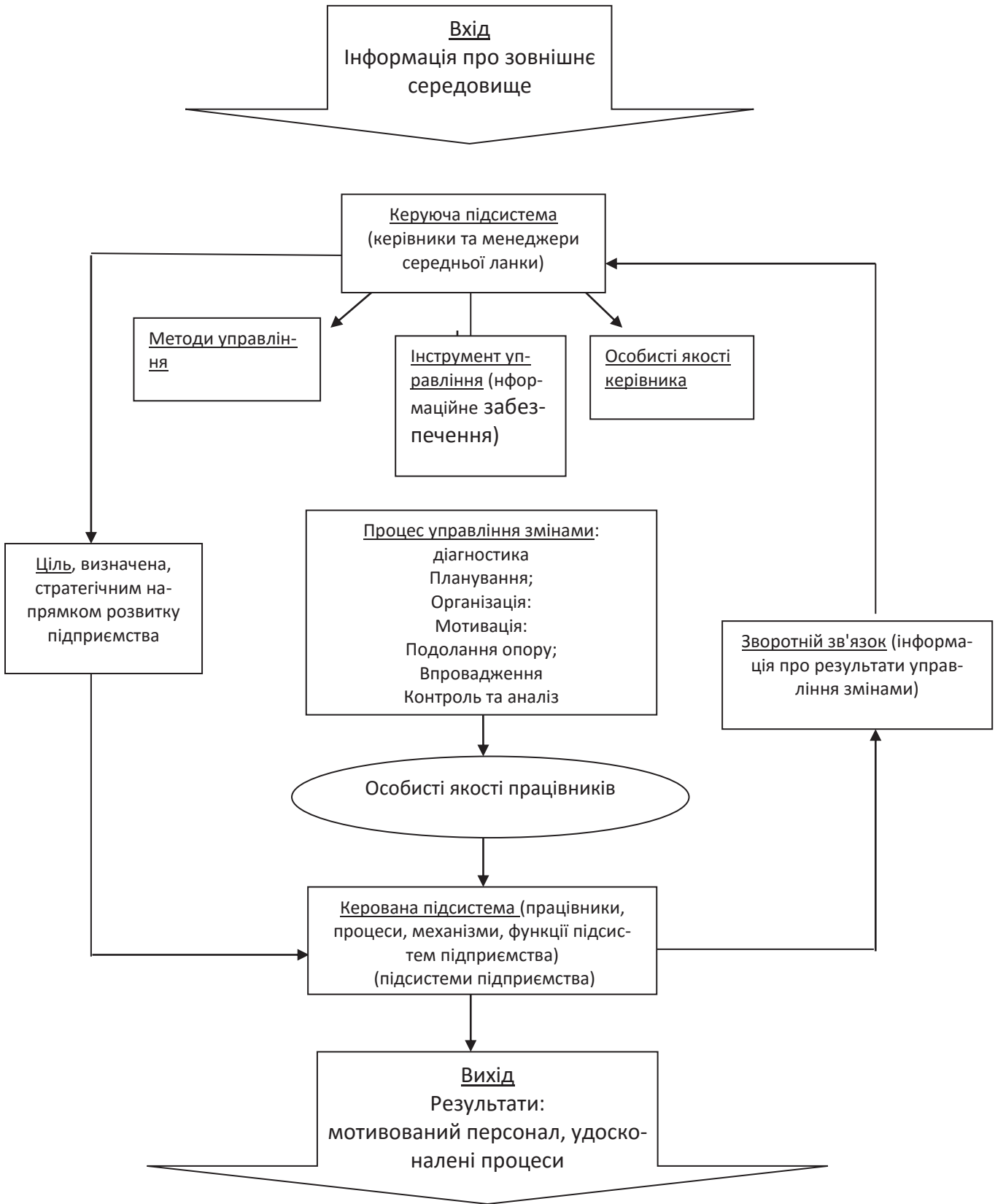

Рис 1. Система управління змінами на підприємстві (використавши джерело [8, С.38])

методи управління – адміністративні, економічні, соціально-психологічні;

стиль управління, визначальним в якому є особисті якості керівника;

якість персоналу, що включає рівень освіти, стажу, професійної підготовки працівників.

зворотній зв'язок від керованої до керуючої підсистеми, що містить інформацію про результати змін та необхідність в коригуванні процесу управління.

В результаті взаємодії елементів системи управління змінами в отримаємо мотивований персонал, удосконалені виробничі процеси, що відповідають вимогам зовнішнього середовища та цільовій спрямованості підприємства.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження визначено принципи функціонування системи управління змінами до яких увійшли: системності, комплексності,

альтернативності, досяжності, інформаційного забезпечення, безперервності та синхронності. Дано власне визначення системи управління змінами стратегічного розвитку підприємств, що представляє собою процес впливу керуючої підсистеми на керовану та взаємодії сукупності елементів, що формують нову якість підсистем підприємства для забезпечення досягнення поставлених цілей і переходу підприємства від одного стратегічного стану в інший. Узагальнено та доповнено елементи управління змінами, до яких віднесли: керуючу та керовану підсистеми, інструменти та методи управління, стиль керівництва та якість персоналу, зворотній зв'язок, що дасть змогу коригувати діяльність підприємства. Все це створює підґрунтя для подальших наукових досліджень, а саме розробки моделі та механізму управління змінами на підприємстві.

Список літератури:

1. Мескон М.Х., Альберт м., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. – М.: Дело, 1999. – 800 с.
2. Воронков Д. К. Управление змінами на підприємстві: теорія і прикладні аспекти : [монографія] / Д. К. Воронков. – Х. : ВД «Інжек», 2010. – 340 с.
3. Дейнека О. Г. Теоретичні підходи до процесу управління підприємством [Електронний ресурс] / О. Г. Дейнека, К. А. Руссова, А. В. Михалко // Збірник наукових праць Української державної академії залізничного транспорту . - 2013. - Вип. 135. - С. 143-147.)
4. Лала О. М. Оцінка якості системи управління підприємством Монографія. – ПОЛТАВА. РВВ ПУСКУ 2008.- 165 с.
5. Друкер Пітер. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво / Пер. с англ. В.С Гуля. – К.: Україна, 1994. – 319 с.
6. Гайдей О.О. Управління змінами на підприємстві: [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/13-3-19-2012.pdf>
7. Прокопенко Дж. Менеджмент организационных изменений в аппарате управления государственными структурами. - К.: МЦРПМ, 2003. - 122с
8. Мухин В.И. Исследование систем управления: Учебник для вузов / В.И.Мухин. – М.: Издательство «Экзамен», 2003. – 384 с.
9. Скібіцька Л.І., Скібіцький О.М. Менеджмент. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 416 с.
10. Володькина М.В. Стратегический менеджмент: Учеб. Пособие. - К.: Знания-Прес, 2002.
11. Балабаниць А. В., Антонова Г. А. Управління стратегічними змінами щодо інноваційного розвитку підприємств:[Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.rusnauka.com/29_DWS_2011/Economics/6_95199.doc.htm
12. Приб К.А.Формування системи управління змінами на підприємстві: [Електронний ресурс] / К. А. Приб //Інтелект XXI. - 2014. - № 2. - С. 119-126. - Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2014_2_15

Nikitchenko T.O.

Postgraduate National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

SYSTEM CHANGE MANEGEMENT OF STRATEGIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Summary.

Setting objectives. The functioning and development of agricultural enterprises is influenced by dynamic environment. It is necessary to respond and implement changes that will contribute to the sustainable development of enterprises according to the chosen direction of development. The changes are a necessary condition for the strategic development of the company, and therefore there is a need to improve business management using the concept of change management. Change management must have the thrust and be continuous because the strategic development of the company provides ongoing transformation depending on conditions dictated by the environment.

Research results. Author identified the principles of the change management system which includes: consistency, complexity, alternative, reach, information security, continuity and synchronization. The author proposed personal definition of change management of strategic enterprises - process of the impact control subsystem on a managed and interacting elements forming a new quality of enterprise subsystems for achieving goals and transition the company from one strategic state to another. The key to the success of the changes in the organization are employees, especially understanding of the need for change, acceptance and rapid implementation of changes. Therefore in the system of change management is to provide another component - the quality of personnel. In this article overview and added elements of change management, which carried: controlling and controlled subsystems, tools and management methods, management style and quality of staff, feedback that will help adjust the company.

Conclusions. The interaction of the elements of change management system to get motivated staff, improved production processes that meet the requirements of the environment and the target orientation of the enterprise.

Key words: *system, changes, management, system change management, strategic development, agricultural enterprises*